



**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ  
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ**

**ΤΜΗΜΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ  
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ  
ΣΠΟΥΔΩΝ**



**ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΥΓΕΙΑΣ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΣΕ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ  
ΑΠΕΞΑΡΤΗΣΗΣ  
ΜΕΛΕΤΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ  
ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΑΡΡΗ**

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ  
ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΜΟΥΖΑΣ**

**ΜΕΛΗ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ  
ΜΠΟΝΩΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ  
ΤΣΙΟΥΡΗ ΙΩΑΝΝΑ**

**ΙΟΥΝΙΟΣ 2011**

**ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ**

<b>ΠΕΡΙΛΗΨΗ</b>	5
<b>ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ</b>	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
<b>1. Έννοιες της εξάρτησης και της θεραπείας</b>	
Εισαγωγή	11
Ορισμοί και έννοιες της εξάρτησης	11
Παράγοντες εξάρτησης	13
Η εξάρτηση ως η πραγμάτωση κοινωνικής σχέσης	15
Χαρακτηριστικά προσωπικότητας εξαρτημένου	16
Η θεραπεία της εξάρτησης	18
<b>2. Οικογένεια</b>	
Εισαγωγή	20
Οικογένεια και εξάρτηση	22
Μορφές οικογένειας εξαρτημένων	25
Οικογένεια και θεραπεία της εξάρτησης	27
<b>3. Οικογενειακή θεραπεία</b>	
Εισαγωγή	29
Περιγραφή μοντέλων οικογενειακής θεραπείας	33
i) Η θεραπευτική προσέγγιση που βασίζεται στη θεωρία της επικοινωνίας	33
ii) Η Στρατηγική θεραπευτική προσέγγιση	35
iii) Η Δομική θεραπευτική προσέγγιση	36
iv) Η Συστημική θεραπευτική προσέγγιση του Μιλάνου	37
Η εξέλιξη της οικογενειακής θεραπείας	40
Το θεραπευτικό πλαίσιο της συστημικής οικογενειακής θεραπείας	41
Η «συστημική» οπτική της εξάρτησης	43
Η οικογενειακή θεραπεία ως μια μορφή θεραπείας της εξάρτησης	46

**ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	50
Ερευνητικό ερώτημα	50

**4. Μεθοδολογία έρευνας**

Η επιλογή της ποιοτικής μεθόδου έρευνας	51
Η μέθοδος της μελέτης περίπτωσης (case study)	53
Πολυμεθοδολογικές προσεγγίσεις	54
Μέθοδος συλλογής δεδομένων	55
Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων	61
Θέματα εγκυρότητας και αξιοπιστίας	61
Μέθοδος ανάλυσης περιεχομένου (content analysis)	63
Παρουσίαση δείγματος	65
Περιορισμοί έρευνας	66
Ηθικά θέματα	66
Δόμηση ερωτηματολογίου συνεντεύξεων	67
Άξονες/ Κατηγορίες ερωτήσεων	67

**5. Αποτελέσματα**

Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας	69
1 <sup>ο</sup> στάδιο – Προ οικογενειακής θεραπείας	69
2 <sup>ο</sup> στάδιο- Μετά οικογενειακής θεραπείας	91

**6. Συμπεράσματα** 116

ΕΠΙΛΟΓΟΣ	125
Βιβλιογραφία	127
Παράρτημα	136

## ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για την εκπόνηση και ολοκλήρωση της παρούσας ερευνητικής διπλωματικής εργασίας συνέβαλλαν σημαντικά άτομα, τα οποία θέλω να ευχαριστήσω, διότι χωρίς την καθοριστική βοήθεια τους θα ήταν αδύνατη η ολοκλήρωσή της.

Πρώτα από όλα θέλω να ευχαριστήσω θερμότατα τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Οδυσσέα Μουζά για την ερευνητική καθοδήγηση και υποστήριξή του.

Ιδιαιτέρως ευχαριστώ τον επιστημονικά υπεύθυνο του Προγράμματος Εναλλακτικής Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων «Αργώ» και Προέδρου του Επιστημονικού Συμβουλίου του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης, κ. Παναγιώτη Γεωργάκα για την άδεια διεξαγωγής της έρευνας στο συγκεκριμένο θεραπευτικό πλαίσιο.

Ευχαριστώ επίσης τον κ. Δημήτρη Κιοσσέ ψυχίατρο του Εθνικού Συστήματος Υγείας για την πολύτιμη συμβολή και καθοδήγηση στην οικογενειακή-συστημική θεραπεία.

Ευχαριστώ ακόμα την οικογένεια που συμμετείχε σε όλη την ερευνητική διαδικασία και αφιέρωσε χρόνο για την ολοκλήρωσή της.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στον κ. Λουκά Ίσαρη για την ηθική συμπαράσταση που μου παρείχε, καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας.

## **Περίληψη**

Η εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες αποτελεί ένα φαινόμενο σύνθετο και πολυδιάστατο. Κοινωνικοί, περιβαλλοντικοί, βιολογικοί, προσωπικοί, ψυχολογικοί, οικογενειακοί παράγοντες επηρεάζουν άμεσα την εμφάνιση και την εγκαθίδρυση μιας εξαρτητικής συμπεριφοράς. Η οικογένεια ως βασικός φορέας κοινωνικοποίησης του ανθρώπου διαδραματίζει σημαντικό ρόλο όχι μόνο στην εγκατάσταση της εξάρτησης, αλλά και στη θεραπευτική διαδικασία του εξαρτημένου μέλους της.

## **Σκοπός**

Σκοπός της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας είναι να μελετήσει τον τρόπο με τον οποίο η εφαρμογή της μεθόδου της οικογενειακής θεραπείας συμβάλλει στην θεραπευτική διαδικασία από ναρκωτικές ουσίες σε ένα πρόγραμμα θεραπείας εξαρτημένων ατόμων.

## **Υλικό-μέθοδος**

Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της μελέτης περίπτωσης, επιλέχθηκε μια οικογένεια χρήστη ναρκωτικών ουσιών με κριτήρια α) την ένταξη του εξαρτημένου μέλους της σε ψυχοθεραπευτική ομάδα του πρώτου σταδίου της απεξαρτητικής διαδικασίας και β) την υποβολή αιτήματος για οικογενειακή θεραπεία.

Πριν την έναρξη και μέχρι την ολοκλήρωση των συνεδριών οικογενειακής θεραπείας πραγματοποιήθηκαν ατομικές συναντήσεις και ελήφθησαν ημιδομημένες συνεντεύξεις, από όλα τα μέλη της οικογένειας, οι οποίες μαγνητοφωνήθηκαν. Στη συνέχεια, η οικογένεια συμμετείχε στην οικογενειακή θεραπεία, όπου ολοκληρώθηκε σε 6 συνεδρίες και οι οποίες βιντεοσκοπήθηκαν.

Τόσο η μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων όσο και η βιντεοσκόπηση των συνεδριών έγιναν κατόπιν πληροφορημένης συναίνεσης όλων των μελών της οικογένειας.

Τέλος, αφού ολοκληρώθηκαν οι απομαγνητοφωνήσεις των συνεντεύξεων και των συνεδριών ακολούθησε η επεξεργασία και η ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου.

### **Αποτελέσματα**

Μέσα από την αλληλεπίδραση των μελών της οικογένειας με τη θεραπευτική ομάδα της οικογενειακής θεραπείας προκύπτει ότι προκλήθηκαν ορισμένες μεταβολές στο οικογενειακό πλαίσιο, οι οποίες εστιάζονται κυρίως στον τρόπο επικοινωνίας, στους ρόλους που υιοθετούνται από τα μέλη, στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, στην επίλυση διαφωνιών, στη διαμόρφωση συμμαχιών και στην υιοθέτηση κανόνων λειτουργίας. Όλα τα παραπάνω αποτελούν στοιχεία που συμβάλλουν στη διαμόρφωση των σχέσεων και επομένως στη διατήρηση ή όχι του φαινομένου της εξάρτησης.

### **Συμπεράσματα**

Η οικογενειακή θεραπεία στοχεύει στην αξιοποίηση και εισαγωγή πληροφοριών, έτσι ώστε να αλλάξουν οι δυναμικές των σχέσεων και οι αλληλεπιδράσεις μέσα στην οικογένεια. Το φαινόμενο της εξάρτησης μέσα στην οικογένεια επηρεάζει τον τρόπο επικοινωνίας της οικογένειας και συνδέεται με τη μείωση ή την επίλυση του προβλήματος. Συμπερασματικά λοιπόν θα λέγαμε πως η εξάρτηση δεν αποτελεί μια ατομική ιδιότητα του εξαρτημένου, αλλά χαρακτηρίζει τον τρόπο που διαμορφώνονται οι σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας.

**Λέξεις-κλειδιά:** χρήση, εξάρτηση, απεξάρτηση, οικογένεια, οικογενειακή θεραπεία, σύστημα.

### **Abstract**

Drug addiction is a complex and multidimensional phenomenon. Social, environmental, biological, psychological and family factors affect directly the appearance and the establishment of the addictive behavior. Family as a basic socialization carrier plays an important role not only in the establishment of the addiction but also in the therapeutic process.

The **purpose** of the present master thesis is to study in which way the method of family therapy contributes to the therapeutic process of drug substances in a drug addiction therapeutic program.

## **Material & Methods**

Using the method of case study, a drug user's family was chosen by the following criteria a) the integration of the addicted family's member in the first step of the therapeutic process and b) the request for family therapy.

At first, semi structured interviews were given by all members of the family. Afterwards the completion of family therapy lasted for 6 sessions. The interviews were recorded and the sessions were videotaped. Both the recording of the interviews and videotaping the sessions were informed consensus by all family members.

Finally, after having completed the transcripts of the interviews and the sessions, the process was followed by the analysis of research data with the method of content analysis.

## **Results**

Through the interaction of family members with the therapeutic team of family therapy, it comes as a result that some differentiations have been made within the family which mainly focus on how to communicate, adopt roles by members, make decisions, resolve conflicts, form alliances and adopt operating rules. All the above adopt elements that contribute to forming relations thereby maintaining or not the phenomenon of dependence.

## **Conclusion**

Family therapy aims at the development and introduction of information so as to change the dynamic relations and the interaction in the family where the phenomenon of drug addiction is shown thereby changing the mode of communication of the family which is linked to reducing or solving the problem.

As a conclusion, drug dependence is not an addict's personal capacity but characterizes the way relationships are formed among members of the family.

**Keywords:** drug abuse, addiction, drug addiction treatment, family, family therapy, system.

## ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ



## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η χρήση ουσιών και η εξάρτηση από αυτές είναι ένα φαινόμενο σύνθετο και πολυ-παραγοντικό που χαρακτηρίζεται από την αλληλεπίδραση ατομικών βιολογικών και ψυχολογικών χαρακτηριστικών, με τους περιβαλλοντικούς παράγοντες, τις οικογενειακές σχέσεις και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο (Λιάππας, 1992).

Αποτελεί μια κατάσταση επιτακτικά στερεότυπη, η οποία έχει περιθωριοποιήσει εντελώς σχέσεις, ενδιαφέροντα, ασχολίες, αξίες (Μάτσα, 1997). Είναι ένας τρόπος ζωής που διαμορφώνεται με άξονα μια καταναγκαστική σχέση, η οποία αποβλέπει στην ικανοποίηση μιας ανάγκης (Μάτσα, 1998).

Επηρεάζει ένα μεγάλο φάσμα οικογενειακών σχέσεων και έχει συνήθως αρνητικά αποτελέσματα στην κοινωνική και οικονομική κατάσταση της οικογένειας. Οι συνέπειες της χρόνιας χρήσης ουσιών αλλάζουν τον τρόπο αλληλεπίδρασης του εξαρτημένου με τον εαυτό του και με τους άλλους, όπως αντιστρόφως, η συμπεριφορά των άμεσων συγγενών έχει επίδραση στη χρήση (Kaufman & Kaufmann, 1992).

Το ενδιαφέρον για την οικογένεια του εξαρτημένου έχει αναπτυχθεί σύμφωνα με τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις: α. Η οικογένεια ως "θύμα" της εξάρτησης, με εστίαση στις αρνητικές συνέπειες που προκαλεί η εξάρτηση στα μέλη της οικογένειας, β. Η οικογένεια ως δυσλειτουργικό σύστημα, το οποίο συντελεί στην ανάπτυξη και συντήρηση της εξάρτησης και γ. Η οικογένεια ως πλαίσιο βοήθειας για την επίλυση του προβλήματος. Τα σύγχρονα μοντέλα θεραπείας που απευθύνονται στα εξαρτημένα άτομα και τις οικογένειές τους λαμβάνουν υπόψη και τα τρία αναφερόμενα επίπεδα (Πομίни, 2004).

Η οικογένεια φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εγκατάσταση και στην συντήρηση της εξάρτησης (Μάτσα, 2007) καθώς θεωρείται το αλληλεπιδραστικό σύστημα επικοινωνιών με ιδιότητες ζωντανού συστήματος. Μάλιστα, ως ζωτικό σκοπό έχει την ισορροπία ανάμεσα στη διατήρηση της ταυτότητας και στις προσαρμοστικές αλλαγές στη συνεξέλιξη με το περιβάλλον. Όταν απειλούνται οι ισορροπίες των σχέσεων κάτω από πιεστικές συνθήκες, τότε οργανώνονται αμοιβαία συμπεριφορές που αποκαθιστούν αυτές τις ισορροπίες, εξασφαλίζοντας τη συνοχή και τη συνέχεια (Angel & Angel, 2010).

Στη βιβλιογραφία υπάρχουν αρκετές μελέτες που αναφέρονται στην αιτιολογία της εξάρτησης και στη συμβολή της οικογένειας στην διαδικασία αυτή. Αν και πολλές από αυτές είναι συγκρουόμενες, οι περισσότεροι ερευνητές συμφωνούν ότι σε μια καλά οργανωμένη οικογένεια, που προσφέρει ένα περιβάλλον ασφαλούς και δημιουργικής εξέλιξης στα παιδιά της και η οποία χαρακτηρίζεται από στέρεες αξίες, σαφή όρια δραστηριοτήτων, σταθερή γονική παρουσία, αναγνώριση των ρόλων, υπάρχουν λιγότερες πιθανότητες χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών. Ενώ αντίθετα, η σύγχυση των ρόλων, τα ασαφή όρια, η απουσία αξιών, η αλλοπρόσαλλη συμπεριφορά της μητέρας ή

του πατέρα, η ασταθής γονεϊκή παρουσία, οδηγούν τα παιδιά σε μια αναπτυξιακή πορεία χωρίς ιδανικά, πρότυπα, σημεία αναφοράς. Ταυτόχρονα μάλιστα, περιορίζεται ή μηδενίζεται η απαραίτητη φροντίδα του παιδιού, με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται γενικότερα προβλήματα της ψυχικής και της σωματικής του υγείας. Συχνά μάλιστα έχουμε και την εμφάνιση εξαρτητικών συμπεριφορών (Bentovim & Bingley, 1987).

Η οικογένεια είναι μια βιοκοινωνική μονάδα, η πρώτη ομάδα στην οποία συμμετέχει ενεργά ο άνθρωπος και αποτελεί το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομείται η κοινωνική του ανάπτυξη (Αγγελόπουλος, 2009). Η μονάδα αυτή με το χρόνο αναπτύσσει διάφορα μοτίβα αλληλεπίδρασης, τα οποία αποτελούν την οικογενειακή δομή που διέπει τον τρόπο λειτουργίας των μελών της, σκιαγραφώντας το εύρος της συμπεριφοράς τους και διευκολύνοντας την αλληλεπίδρασή τους (Minuchin & Fishman, 2007).

Σε περίπτωση όμως που τα μοτίβα αλληλεπίδρασης παύουν να διευκολύνουν τα μέλη της οικογένειας, κάνουν την εμφάνισή τους μια ή περισσότερες συμπεριφορές, οι οποίες κατά βάση συντηρούν τον τρόπο λειτουργίας της οικογένειας. Μια τέτοιου είδους συμπεριφορά μπορεί να είναι και η εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες. Εάν οι διαδικασίες που συμβαίνουν στο οικογενειακό σύστημα και οι δυναμικές που αναπτύσσονται μέσα σε αυτό, αποτελούν καθοριστικό παράγοντα στην αιτιολογία της εξάρτησης και στη συνέχισή της, τότε εξίσου σημαντική είναι και η εμπλοκή της οικογένειας στην απεξαρτητική διαδικασία.

## 1. Οι έννοιες της εξάρτησης και της θεραπείας

### Εισαγωγή

Από την αυγή της ιστορίας της ανθρώπινης ύπαρξης, ο άνθρωπος πειραματίστηκε δοκιμάζοντας και χρησιμοποιώντας ουσίες που μεταβάλλουν την ψυχοσυναισθηματική και συνειδησιακή του κατάσταση.

Αρχικά, η χρήση των ουσιών είχαν θρησκευτικό και θεραπευτικό χαρακτήρα και οι ιδιότητές τους δεν επέτρεπαν την ευρεία χρήση αυτών. Σε οργανωμένες ομαδικές διαδικασίες βέβαια και για λόγους θρησκευτικούς η χρήση τους ήταν προϋπόθεση της όλης διαδικασίας και της τελικής έκβασης της τελετής.

Σε πολλές κοινωνίες όμως μέχρι και σήμερα είναι κοινωνικώς αποδεκτή η χρήση ψυχοδραστικών ουσιών, όπως για τους Ινδιάνους της Νότιας Αμερικής όπου το μάσημα φύλλων κόκας είναι μια καθημερινή δραστηριότητα. Από τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και μέχρι σήμερα η χρήση ψυχοδραστικών ουσιών έλαβε διαστάσεις ψυχοκοινωνικού προβλήματος, λόγω του εξαρτητικού τους χαρακτήρα, μη λαμβάνοντας υπόψη τις φαρμακολογικές του ιδιότητες.

### Ορισμοί και έννοιες της εξάρτησης

Με τον όρο εξάρτηση μεταφράζουμε τον αγγλικό όρο “addiction”. Η ετυμολογική σημασία του οποίου κατάγεται από το Ρωμαϊκό Δίκαιο και αναφέρεται στην κατάσταση «σκλαβιάς» στην οποία καταδικάζαν όποιον δεν μπορούσε να ανταποκριθεί σε ανειλημμένες υποχρεώσεις. Καλείται δηλαδή το άτομο να πληρώσει με το σώμα, τις πράξεις και τη συμπεριφορά του, τις ελλείψεις της ψυχικής και νοητικής του οργάνωσης (Μαρινοπούλου & Κεφαλάς, 2003). Ορίζεται λοιπόν με αυτόν τον τρόπο ως μια μορφή συμπεριφοράς που η δομή της είναι εθιστική και που κοινωνικά χαρακτηρίζεται ως «παθολογική» (Angel & Angel, 2010).

Η εξάρτηση διακρίνεται στη σωματική και στην ψυχική. Η σωματική εξάρτηση εμφανίζεται όταν το άτομο έχει αναπτύξει ανοχή- η ελάττωση της αρχικής φαρμακολογικής ενέργειας μετά από παρατεταμένη λήψη ενός φαρμάκου, που για να δράσει κατά τον ίδιο τρόπο απαιτείται αύξηση της δοσολογίας- σε μια ουσία που έχει λάβει επανειλημμένως και εκδηλώνεται με σωματικά συμπτώματα ύστερα από κάποιο χρονικό διάστημα όταν αυτήν εξέρχεται του οργανισμού. Η ψυχική εξάρτηση είναι ο καταναγκασμός που οδηγεί το άτομο στην αναζήτηση και λήψη της ουσίας, ώστε να προκληθεί μια ευχάριστη κατάσταση ή να εμποδιστεί η εμφάνιση μιας δυσάρεστης (Αγγελόπουλος, 2009).

Σύμφωνα με τον Goodman η εξάρτηση (addiction) είναι μια διαδικασία διαμέσου της οποίας μια συμπεριφορά που επιτρέπει να παραχθεί μια ευχαρίστηση και να απαλειφθεί

ένα αίσθημα εσωτερικής δυσφορίας. Αυτή συμβαίνει βέβαια, όταν χρησιμοποιείται με έναν τρόπο που χαρακτηρίζεται από την επαναλαμβανόμενη αποτυχία να ελέγξει αυτή τη συμπεριφορά και την επιδίωξή της παρά τις αρνητικές συνέπειές της (Μάτσα, 2008).

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (Π.Ο.Υ) ορίζει την *εξάρτηση* ως «η σωματική ή ψυχική κατάσταση που προκύπτει από τη λήψη μιας ουσίας και χαρακτηρίζεται από διαταραχές της συμπεριφοράς και άλλες αντιδράσεις που πάντοτε περιλαμβάνουν καταναγκασμό για τη λήψη αυτής της ουσίας, σε συνεχή ή περιοδική βάση. Με τη λήψη της ουσίας επιδιώκεται ψυχική ή σωματική ευεξία και άλλες φορές η αποφυγή της δυσανεξίας από την απουσία της».

Επίσης, για τον Π.Ο.Υ το σύνδρομο της εξάρτησης είναι «μια δέσμη φυσιολογικών και νοητικών εκδηλώσεων ή εκδηλώσεων της συμπεριφοράς στις οποίες η χρήση κάποιας ουσίας ή ομάδας ουσιών για ένα συγκεκριμένο άτομο αποκτά πολύ πιο άμεση προτεραιότητα σε σχέση με άλλες συμπεριφορές, οι οποίες κάποτε είχαν μεγαλύτερη αξία για το άτομο αυτό. Κεντρικό περιγραφικό χαρακτηριστικό του συνδρόμου εξάρτησης είναι η επιθυμία για τη λήψη ουσιών».

Μερίδα ερευνητών χαρακτηρίζει την εξάρτηση ως «χρόνια υποτροπιάζουσα νόσο του εγκεφάλου», αποτέλεσμα της παρατεταμένης δράσης των εθιστικών ουσιών στους εγκεφαλικούς νευρώνες και αποτέλεσμα των αλλαγών που προκαλούνται εξαιτίας τους στη δομή και στη λειτουργία του. Υποστηρίζουν ότι έρευνες έχουν αρχίσει να αποκαλύπτουν διαφορές στους εγκεφάλους των εξαρτημένων και τους εγκεφάλους των μη εξαρτημένων ατόμων (Leshner, 1997).

Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η εξάρτηση οφείλεται στο γεγονός ότι όλες οι ουσίες (αμφεταμίνη, κοκαΐνη, ηρωίνη, αλκοόλ, μορφίνη) αυξάνουν τη συγκέντρωση ντοπαμίνης στον ακουστικό πυρήνα του μεταιχμιακού συστήματος, συνδέοντας την εξάρτηση με την έλλειψη ενδορφινών στον εγκέφαλο (Tassin, 1998)

Οι υποστηρικτές της θεραπείας συντήρησης με μεθαδόνη βασίζουν τη θεωρία τους στο γεγονός ότι υπάρχει στον εξαρτημένο οργανισμό ένα μεταβολικό έλλειμμα ανάλογο με εκείνο της ινσουλίνης στον διαβητικό (Dole & Nyswander, 1965).

Στον αντίποδα των παραπάνω, υπάρχει η άποψη ότι η εξάρτηση δεν είναι ασθένεια. Η συναρτημένη με την εξάρτηση παθολογία είναι αποτέλεσμα κι όχι αίτιο της επαναλαμβανόμενης χρήσης. Η εξάρτηση δεν είναι ατομική ιδιότητα. Δε χαρακτηρίζει έναν άνθρωπο ατομικά, αλλά τον χαρακτηρίζει ως προς τις σχέσεις του με τους άλλους σε έναν κοινωνικό χώρο (Ομάδα Εποπτείας).

Στον πυρήνα κάθε εξάρτησης υπάρχουν κάποιες σταθερές που τη χαρακτηρίζουν. Η ύπαρξη μιας αρχικής μύησης, η επανάληψη, η χρήση των ναρκωτικών ως λύση σε όλα τα προβλήματα, η άμεση καταφυγή στην παρορμητική πράξη, η συνεχής επιδίωξη

παραγωγή σωματικών αισθήσεων εις βάρος των συγκινήσεων, η άμεση ή έμμεση παρουσία του θανάτου (Pedinieli et al, 1997).

Ερευνητές υποστηρίζουν ότι υπάρχουν τρία στάδια χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών και το καθένα από αυτά έχει διαφορετικές επιπτώσεις (Stanton et al, 2009).

Το πρώτο στάδιο είναι η χρήση νόμιμων ψυχοτρόπων ουσιών, όπως το αλκοόλ και αποτελεί κυρίως κοινωνικό φαινόμενο. Το δεύτερο συνεπάγεται τη χρήση μαριχουάνας και επηρεάζεται από τους ομηλικούς. Το τρίτο στάδιο, η συχνή χρήση άλλων παράνομων ουσιών, φαίνεται να εξαρτάται περισσότερο από την ποιότητα της σχέσης γονέων-παιδιών παρά από οποιοδήποτε άλλο παράγοντα. Συμπεραίνουμε από αυτά λοιπόν πως η πιο σοβαρή κατάχρηση ουσιών αποτελεί βασικά οικογενειακό φαινόμενο κι ότι η ομάδα ομηλικών έχει ελάχιστη ή καμία επιρροή, σε περιπτώσεις τις οποίες η οικογένεια παραμένει ισχυρή (Blum et al, 1972).

Εκτός όμως από την οικογενειακή σημασιολογία, μέσα από το φαινόμενο της εξάρτησης αποτυπώνεται η κρίση όλης της κοινωνίας, η οποία αποτελεί πηγή δυσφορίας και εγγράφεται στον ατομικό ψυχισμό, προκαλώντας ψυχική οδύνη (Μάτσα, 2008). Η κατάχρηση ουσιών θεωρείται σύμπτωμα μιας δυσλειτουργικής κοινωνίας, η οποία οδηγεί ορισμένα μέλη της στην περιθωριοποίηση, φτάνοντας να τα θεωρεί υπεύθυνα για μια σειρά από άλλα κοινωνικά προβλήματα και να τα στιγματίζει (Κουκουτσάκη, 2002). Οι εξαρτημένοι χρήστες παράνομων ψυχοτρόπων ουσιών αποτελούν μια από τις κοινωνικές ομάδες που βιώνουν αυτές τις συνέπειες του κοινωνικού στιγματισμού και αποκλεισμού (Τσαούσης, 1980).

### **Παράγοντες εξάρτησης**

Ψυχολογικοί, κοινωνικοί, οικογενειακοί, ιδεολογικοί, πολιτικοί και διάφοροι άλλοι παράγοντες επιδρούν, προκειμένου να διαμορφωθεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο ο συγκεκριμένος άνθρωπος, τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή ωθείται στην επιλογή των ουσιών. Βέβαια, κανένας από όλους αυτούς τους παράγοντες από μόνος του, δεν αποτελεί την αιτία.

Η ηλικία έναρξης δοκιμής και χρήσης ουσιών ορίζεται συνήθως η εφηβεία και αυτό συμβαίνει για πολλούς λόγους. Η περιέργεια, η αναζήτηση νέων εμπειριών και έντονων σωματικών αισθήσεων, οι παρέες και η μίμηση των συνομηλικών, η μυθοποίηση των ναρκωτικών από τα Μ.Μ.Ε, η έλξη του κινδύνου και του απαγορευμένου, ο πειραματισμός, η ανάγκη να σπάσει τον στενό κύκλο της οικογένειας και των οικογενειακών απαγορεύσεων, η γοητεία του περιθωρίου και της μύησης σε αυτόν τον κόσμο, η μεγάλη διαθεσιμότητα των ουσιών παίζουν σημαντικό ρόλο στο να δοκιμάσει κάποιος έστω και για μια φορά.

Το πέρασμα από τη δοκιμή στη συστηματική χρήση και από εκεί στην εξάρτηση ως τρόπο ζωής είναι μια διαδικασία που πυροδοτείται από την επιτακτική ανάγκη αυτού του ατόμου να «ξεφύγει» από μια ανυπόφορη για αυτόν πραγματικότητα. Μια πραγματικότητα προσωπική, οικογενειακή και κοινωνική που του προκαλούσε δυσφορία, τον γέμιζε ανία, στερούσε από τη ζωή του οποιοδήποτε ενδιαφέρον, δεν τον άφηνε να βρει σε αυτήν νόημα (Μάτσα, 2008).

Ποιοι όμως είναι οι λόγοι που μπορούν να ωθήσουν κάποιον στη χρήση και έπειτα στην εξάρτηση από τις ουσίες;

Ορισμένοι από αυτούς είναι οι ακόλουθοι:

- Η ανάγκη ένταξης σε μια ομάδα. Να ανήκει κάπου, όπου μπορεί να γίνει αποδεκτός και η οποία θα λειτουργήσει ως υποκατάστατο αληθινών κοινωνικών σχέσεων
- Η μύηση σε έναν κοινωνικό ρόλο και η δημιουργία μιας εικόνας εαυτού αποδεκτή πάνω από όλα από τον ίδιο
- Η ανάγκη ύπαρξης μιας ιδεολογίας, ως σημείο αναφοράς σε μια κοινωνία που φθίνει συνεχώς
- Η απόκτηση του συναισθήματος «παντοδυναμίας», το οποίο θα καλύψει εκείνο της ανασφάλειας, της ανικανότητας, της αποτυχίας
- Να μπορέσει να καλύψει το αίσθημα δυστυχίας, την έλλειψη πάθους και φαντασίας, την απουσία νοήματος στη ζωή του, τα διαρκή συναισθήματα μοναξιάς, ανίας και ανικανοποίητου
- Να μπορέσει να αποκτήσει το ενδιαφέρον της οικογένειάς του και γενικότερα των σημαντικών του προσώπων
- Να μπορέσει να αντιμετωπίσει την κατάθλιψη ή άλλου είδους ψυχοπαθολογία
- Να απομακρύνει την απειλή που αντιπροσωπεύουν για αυτόν οι άλλοι και να μπορέσει να επιβιώσει ψυχικά με όρους όμως που εκμηδενίζουν την προσωπικότητά του

Επιπλέον, αρκετοί ερευνητές έχουν συνδέσει τη χρήση ουσιών με την «ιδιοσυγκρασία» (temperament) (Πουλόπουλος, 2010), η οποία δεν περιορίζεται σε έναν κατάλογο χαρακτηριστικών, αλλά πηγάζει βαθύτερα. Η ιδιοσυγκρασία σχετίζεται με τα βασικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά που ενυπάρχουν κατά τη βρεφική ηλικία και αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς κάθε ατόμου (Kaminer, 1994). Βασικές πλευρές της σχετίζονται περισσότερο με συγκινησιακά και συναισθηματικά στοιχεία και διακρίνονται στους ιδιαίτερους τρόπους δράσης, στην ποιότητα των συναισθηματικών αντιδράσεων, στο στίλ, στη συμπεριφορά και γενικότερα στους χαρακτηριστικούς τρόπους δράσης του ατόμου.

Στη βιβλιογραφία αναφέρονται επίσης, ότι κάποιες διαστάσεις της προσωπικότητας των παιδιών μπορούν όταν συνυπάρχουν και ψυχοκοινωνικοί παράγοντες, να διαμορφώσουν όρους «ευαλωτότητας», χωρίς όμως να οδηγεί αναπόφευκτα σε αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές και εξάρτηση από ουσίες (Varescon, 2005). Η αιτία της «ευαλωτότητας» δεν μπορεί να αποδειχθεί με όρους βιολογικούς ή γενετικούς. Αντιθέτως, μια πιο σφαιρική και σε βάθος προσέγγιση του ζητήματος μπορεί να αποκαλύψει ένα πλήθος μεταβλητών, ένα σύνολο παραγόντων στη ζωή αυτού του ατόμου που στο σύνολο και στην αλληλεπίδρασή τους μπορεί να το κάνουν πιο ευάλωτο στη χρήση ουσιών (Μάτσα, 2008).

Διάφοροι ψυχοκοινωνικοί παράγοντες, οι οποίοι ενισχύουν την ευαλωτότητα του ατόμου, όπως είναι η στάση των γονέων ευνοούν τη χρήση ή αποτρέπουν τα παιδιά τους από αυτήν. Η διαθεσιμότητα ουσιών μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον, η απουσία επικοινωνίας στην οικογένεια, βαριά χρόνια νοσήματα και ψυχικές διαταραχές που ταλαιπώρησαν την οικογένεια (Varescon, 2005), τα τραυματικά γεγονότα ζωής, οι θάνατοι που δεν θρηνήθηκαν και πένθη που δεν επιτελέστηκαν, οι εκδηλώσεις βίας, οι ενδοοικογενειακές συγκρούσεις, οι παραβατικές και αιμομικτικές συμπεριφορές κ.α δημιουργούν μέσα από την αλληλεπίδρασή τους, ένα σύμπλεγμα λειτουργιών και σημασιών, που πιθανόν να οδηγήσουν στη γένεση μιας εξαρτητικής συμπεριφοράς (Μάτσα, 2008).

Η ρήξη του κοινωνικού δεσμού, η κρίση των αξιών, η απουσία προτύπων και σημείων κοινωνικής αναφοράς, ο ατομοκεντρισμός και η αποξένωση καθιστούν εξαιρετικά ελλειμματικές τις διαδικασίες των ταυτίσεων και της συμβολοποίησης, της δόμησης του λόγου και της σκέψης, της μετάδοσης των γνώσεων και των ιδανικών και της αποδοχής του «άλλου».

Τις αιτίες της εξάρτησης, αποτελούν όλοι οι λόγοι που ώθησαν το άτομο στη συγκεκριμένη επιλογή, την οποία έκανε γιατί ήταν αδύναμο να αντέξει στις πιέσεις (εσωτερικές και εξωτερικές) καθώς και την ένταση που αυτές προκαλούσαν μέσα του.

### **Η εξάρτηση ως η πραγμάτωση κοινωνικής σχέσης (Ομάδα Εποπτείας)**

Η εξάρτηση ορίζεται κι ως η πραγμάτωση μιας κοινωνικής σχέσης κι αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη μορφή χρήσης- η ενεργοποίηση αντικειμενικών δυνατοτήτων του κοινωνικού χώρου ως υποκατάστατο ελλειμματικών υποκειμενικών ικανοτήτων πραγμάτωσης των σχέσεων του χώρου.

Η εξάρτηση υπάρχει στον κοινωνικό χώρο του εξαρτημένου και ως προς έναν ορισμένο τρόπο επικοινωνίας στον χώρο αυτόν. Είναι η καταναγκαστική επανάληψη της χρήσης, η οποία απορρέει από έναν εξουσιαστικό τρόπο επικοινωνίας στον κοινωνικό χώρο του εξαρτημένου.

Η καταναγκαστική επανάληψη της χρήσης που ορίζει την εξάρτηση δεν έχει ενδοπροσωπική, αλλά διαπροσωπική επικοινωνιακή αρχή. Ο τρόπος επικοινωνίας στον οποίο θεμελιώνεται η εξάρτηση είναι ένας εξουσιαστικός τρόπος. Αυτό σημαίνει ότι οι εσωτερικές στο υποκείμενο διεργασίες καταναγκασμού θεμελιώνονται σε σχέσεις εξουσίας του υποκειμένου με σημαντικούς άλλους. Η εξουσία αυτή δεν έχει όρια ως προς το είδος των σχέσεων π.χ προσωπικές, επαγγελματικές κ.α

Η εξάρτηση δεν είναι όμως μόνο υποταγή. Είναι μάλιστα δυνατό η εξάρτηση να συνδέεται με το ανυπότακτο. Ένα ανυπότακτο όμως που δεν διαθέτει τις ικανότητες που απαιτεί η ανατροπή των σχέσεων εξουσίας. Κι αν η εξάρτηση συναρτάται με μια επιθυμητή υποταγή, δεν απορρέει από την ίδια την υποταγή, αλλά από την ελλειμματική ικανότητα ικανοποίησης της επιθυμίας υποταγής. Η εξάρτηση είναι δυνατό να συνδέεται με την άσκηση εξουσίας, αλλά και πάλι μια άσκηση που δε διαθέτει για την τέλεση της ικανότητες.

Ο καταναγκασμός που ορίζει την εξάρτηση είναι ο φόβος αδυναμίας κυριαρχίας στους άλλους ή υποταγής σε αυτούς, όταν η εξουσία είναι με τον αντίστοιχο τρόπο επιθυμητή ή της αδυναμίας ανατροπής των σχέσεων εξουσίας, όταν η εξουσία είναι ανεπιθύμητη, ή όλα τα παραπάνω μαζί, εναλλασσόμενα ή συντιθέμενα με αντιφατικό τρόπο ή κανένα από αυτά διακεκριμένα, αλλά κάποια από αυτά ή όλα συγκεχυμένα. Σε κάθε περίπτωση όμως η εξάρτηση πραγματώνει μια σχέση εξουσίας.

Όπως η χρήση, ως υποκατάσταση των υποκειμενικών ικανοτήτων με αντικειμενικές δυνατότητες, πραγματώνει κάποιες κοινωνικές σχέσεις- τις σχέσεις χρήσης, έτσι και η εξάρτηση, ως καταναγκαστική επανάληψη της χρήσης, πραγματώνει κάποιες κοινωνικές σχέσεις- τις σχέσεις εξάρτησης. Οι σχέσεις αυτές (χρήσης-υποκατάστασης, εξάρτησης-καταναγκασμός) δεν ταυτίζονται από το γεγονός και μόνο ότι η εξάρτηση υπάρχει ως κάποια μορφή χρήσης, ούτε όμως διαφέρουν κατ' ανάγκη.

### **Χαρακτηριστικά προσωπικότητας εξαρτημένου**

Η έννοια της προσωπικότητας ορίζεται από έναν ορισμένο αριθμό δομικών στοιχείων, σταθερών και οριστικά συγκροτημένων μετά το τέλος της εφηβείας (Bergeret, 1999). Είναι ένα σύνολο σωματικών, ψυχικών και κοινωνικών γνωρισμάτων ενοποιημένων και οργανωμένων σε ένα μοναδικό για το κάθε άτομο τρόπο συμπεριφοράς, ο οποίος προσδιορίζει την προσαρμογή του στο περιβάλλον κάνοντάς το να ξεχωρίζει από τα άλλα άτομα. Δεν αποτελεί μια παγιωμένη οντότητα, αλλά εξελίσσεται και αποτελείται από ένα μεγάλο αριθμό απλούστερων δομικών παραγόντων που κι αυτοί εξελίσσονται με ποικίλους ρυθμούς.

Κάθε άτομο στην πορεία προς την ενηλικίωση του υφίσταται μια διαρκή επίδραση εξωγενών και ενδογενών ερεθισμάτων τα οποία ενεργούν καταλυτικά στη διαμόρφωση



της προσωπικότητας του. Κληρονομούμενοι τρόποι συμπεριφοράς, οικογενειακές αξίες, γονεϊκά πρότυπα, κοινωνικά ήθη, μαθησιακές δραστηριότητες αποτελούν ανάλογα ερεθίσματα. Όταν όμως οι διεργασίες αυτές είναι ελλιπείς σε κάποια άτομα τότε αναπτύσσεται ένας χαρακτήρας αδύναμος να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες και τις απαιτήσεις των διαφόρων φάσεων της ζωής του (Γεωργάκας, 2007).

Σύμφωνα με τον Bergeret (1999) στο φαινόμενο της εξάρτησης δεν υπάρχει μια ψυχική δομή ειδική της εξάρτησης από ουσίες. Δεν μπορούμε δηλαδή, να προσδιορίσουμε έναν συγκεκριμένο τύπο εθιστικής προσωπικότητας, αλλά θα πρέπει να εστιάσουμε στην ύπαρξη κοινών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας των εξαρτημένων, τα οποία συναντώνται αρκετά συχνά. Η ύπαρξη των χαρακτηριστικών αυτών δεν μπορούν να αποτελέσουν αιτιολογικοί παράγοντες εμφάνισης μιας εξαρτητικής συμπεριφοράς κι ότι ένα άτομο θα οδηγηθεί μελλοντικά στη χρήση. Μια τέτοια στάση μπορεί να οδηγήσει στην εξαγωγή αυθαίρετων συμπερασμάτων κι αυτό ελάχιστα βοηθάει στην καλύτερη κατανόηση του προβλήματος.

Η διεθνής βιβλιογραφία υποστηρίζει την ύπαρξη ψυχοπαθολογικών διαταραχών στους χρήστες (Bukstein et al, 1989), οι οποίες οφείλονται στην χαμηλή αυτοεκτίμηση, στην κακή σχολική εκπαίδευση, στην αντικοινωνική συμπεριφορά, στον παράνομο τρόπο ζωής, στην απόρριψη από το οικογενειακό περιβάλλον. Σύμφωνα όμως με τον Hoffman (1983) «πως μπορεί να καθοριστεί ποιες από αυτές τις συμπεριφορές προϋπάρχουν και ποιες είναι αποτέλεσμα της εξάρτησης;».

Ερευνητές κάνουν λόγο για μια ελλειμματική, μη καλά δομημένη και ανώριμη προσωπικότητα (Μάτσα, 2007). Η ελλειμματικότητα αφορά την εικόνα του εαυτού και του σώματος, τις ψυχοκοινωνικές αντιδράσεις και τις ταυτίσεις. Η διαδικασία των ταυτίσεων αποτελεί μέρος της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης στο οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο και μέσα από αυτήν εσωτερικεύει πλευρές, ιδιότητες, χαρακτηριστικά και λειτουργίες του άλλου και τις αφομοιώνει δημιουργικά.

Στην περίπτωση όμως του εξαρτημένου, ο οποίος λειτουργεί μέσα από την άρνηση των διαδικασιών εσωτερίκευσης, η προσωπικότητά του διαμορφώνεται χωρίς ταυτίσεις ή με αντί-ταυτίσεις. Η διαδικασία των ταυτίσεων είναι ελλειμματική και δεν του επιτρέπει να ωριμάσει συναισθηματικά, να κατακτήσει την ικανότητα να λειτουργεί ως υποκείμενο, να εγκαθιδρύει διαπροσωπικές σχέσεις και να αναλαμβάνει την ευθύνη των σχέσεών του.

Η ελλειμματικότητα της προσωπικότητας οδηγούν τον εξαρτημένο στην παθητικότητα, στην παραίτηση, στην απουσία ορίων, στην παρορμητικότητα, στο χαμηλό βαθμό προσαρμογής σε ψυχοπιεστικές συνθήκες, στο χαμηλό επίπεδο ανοχής των στερήσεων. Πρόκειται λοιπόν για μια προσωπικότητα χαοτική, επιφανειακή, χωρίς αξίες και χωρίς αναγνώριση από τους άλλους. Είναι εξαιρετικά ασταθής και στο μόνο αντικείμενο στο οποίο βασίζεται είναι αυτό από το οποίο εξαρτάται, όπου κι αυτό αρνείται να το

εσωτερικεύσει. Αυτό είναι το χαρακτηριστικό της άρνησης, το οποίο τον διαπερνά και τον χαρακτηρίζει σε όλες τις εκδηλώσεις του (Jeammet, 1991).

Ο εξαρτημένος είναι ένα πρόσωπο με την ιστορία του, την προσωπικότητά του, την προσωπική του πορεία στις ουσίες και τη σχέση του με αυτές (Μάτσα, 2008). Η εσωτερική ανασφάλεια και η προσδοκία του να πάρει από τους άλλους αυτό που αισθάνεται βαθιά μέσα του πως του λείπει, τον κάνουν να τους παραχωρεί μια ανυπόφορη εξουσία πάνω του που την αντιλαμβάνεται ως μια μορφή βίας που του ασκείται (Jeammet, 1991).

### **Η θεραπεία της εξάρτησης**

Η εξάρτηση από ουσίες είναι ίσως ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν οι σύγχρονες κοινωνίες με αρνητικές συνέπειες τόσο στο άτομο όσο και στην οικογένειά του και γενικότερα στην κοινωνία. Ως ένα φαινόμενο πολύπλοκο με παραμέτρους βιολογικές, κοινωνικές, ψυχολογικές, ιδεολογικές, πολιτιστικές, οικονομικές και άλλες παραμέτρους επιβάλλει τη σφαιρική και πολυδιάστατη προσέγγιση του φαινομένου και μια σφαιρική παρέμβαση σε όλες τις παραμέτρους του.

Οι διάφορες θεραπευτικές προσεγγίσεις έχουν ως στόχο να περιορίσουν και να εξαλείψουν τις αρνητικές συνέπειες της κατάχρησης ουσιών επιδιώκοντας τη μείωση της χρήσης και την πλήρη αποχή από αυτήν. Η θεραπευτική- απεξαρτητική διαδικασία περιλαμβάνει εκτός της μείωσης της χρήσης παράνομων ουσιών ή και την πλήρη αποχή από αυτές και τη βελτίωση της σωματικής και ψυχικής υγείας, τη βελτίωση της κοινωνικής λειτουργικότητας σαφώς και τη μείωση των κινδύνων που περιλαμβάνει η εξαρτητική συμπεριφορά για τη δημόσια υγεία και ασφάλεια (Πουλόπουλος, 2010). Κριτήρια αποτελεσματικότητας της θεραπευτικής διαδικασίας αποτελούν η μείωση και η εξάλειψη των συμπτωμάτων χρήσης, καθώς και η αποφυγή υποτροπών.

Η απεξάρτηση είναι μια μακρόχρονη διαδικασία μέσω της οποίας ένα άτομο που αντιμετωπίζει πρόβλημα εξάρτησης από μια ουσία καταφέρνει να αποδεσμευτεί από αυτήν και να φτάσει σε ένα καλύτερο επίπεδο ψυχολογικής και σωματικής υγείας, αλλά και κοινωνικής λειτουργικότητας. Ανάγεται σε μια ενιαία διαδικασία, η οποία θέτει στο επίκεντρο τον εξαρτημένο ως πρόσωπο και ως μέρος ενός ευρύτερου οικογενειακού και κοινωνικού συνόλου.

Η θεραπευτική διαδικασία περιλαμβάνει τα στάδια της σωματικής αποτοξίνωσης, της ψυχικής απεξάρτησης και της κοινωνικής επανένταξης. Το μεγαλύτερο μέρος της θεραπείας αφορά την ψυχολογική απεξάρτηση, η οποία αποβλέπει στην ανασυγκρότηση αυτής της αποδομημένης ύπαρξης και την κοινωνική της επανένταξη (Μάτσα, 2007).

Η άποψη ότι ο εξαρτημένος είναι ένα άτομο άρρωστο που στέκεται ανίσχυρο μπροστά στην πανίσχυρη ουσία επηρεάζει αρνητικά την αποτελεσματικότητα κάθε θεραπευτικής

παρέμβασης. Στον αντίποδα αυτής της άποψης όμως βρίσκεται αυτή, η οποία θεωρεί ότι ο εξαρτημένος μπορεί να γίνει καλά, μπορεί να βρει τη δύναμη να απεξαρτηθεί και να ζήσει χωρίς ουσίες κατακτώντας τη συναισθηματική, την ψυχική, την οικονομική και όποια άλλη ανεξαρτησία του.

Η απεξάρτηση ως κλινική πράξη περιλαμβάνει τρεις κύριους στόχους: α) να μετακινήσει τον θεραπευόμενο από τη θέση της «παντοδυναμίας», που θεωρούσε μέχρι τώρα ότι είχε ασκώντας εξουσία στο οικογενειακό του περιβάλλον και χρησιμοποιώντας ως όπλο τη χρήση της ουσίας, β) να τον αποκαθλώσει από τη θέση του «παντογνώστη» που υπήρχε μέχρι τώρα σε φαντασικό επίπεδο μέσα από τη χρήση και γ) να τον βοηθήσει να «ξαναδιαβάσει» την ιστορία του για να μπορέσει να λειτουργήσει στη διάσταση του παρόντος χρόνου κι όχι του τραυματικού παρελθόντος (Μάτσα, 2008).

Η θεραπεία απεξάρτησης περιλαμβάνει τη διαδικασία διαρκών αλλαγών της προσωπικότητας και της στάσης ζωής του εξαρτημένου με σκοπό την εξέλιξη και τη διαμόρφωση του σε κοινωνικό άτομο, ικανό να αναλάβει τις ευθύνες του και να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες της ζωής. Οι αλλαγές αυτές θα πρέπει να έχουν βάθος και διάρκεια και αξιολογούνται μόνο με βάση κριτήρια ποιότητας.

Σύμφωνα με τον Morell (1997) η θεραπεία της εξάρτησης ως διαδικασία ανάγεται «στη δημιουργία όλων εκείνων των όρων που θα κάνουν ικανό το εξαρτημένο άτομο να επεξεργαστεί με πιο λειτουργικό τρόπο τις δικές του αλλαγές στη σχέση του με τον εαυτό του και τον κόσμο. Τις αλλαγές που θα τον κάνουν ικανό να χρησιμοποιεί τους δικούς του διανοητικούς και συναισθηματικούς πόρους για να λειτουργεί ανεξάρτητα». Δηλαδή, αποβλέπει στην πραγματοποίηση εκείνων των αλλαγών που θα κάνουν τον εξαρτημένο ικανό να συμμετάσχει στο κοινωνικό γίνεσθαι σε πολλά επίπεδα και με πολλούς τρόπους, χωρίς να έχει ανάγκη τις ουσίες για να λειτουργήσει.

Η απεξάρτηση είναι αλλαγή του τρόπου επικοινωνίας. Μια αλλαγή όμως που οδηγεί στην ανατροπή των σχέσεων εξουσίας. Αναλυτικά, συνίσταται σε αλλαγές στις σχέσεις του κοινωνικού χώρου του εξαρτημένου, που επιφέρουν αλλαγές στις υποκειμενικές ικανότητές του, οι οποίες σε συνάρτηση με αλλαγές στις φυσικές και κοινωνικές αντικειμενικές δυνατότητες του κοινωνικού χώρου του, οδηγούν στην αρμονική ανάπτυξη ικανοτήτων και δυνατοτήτων πραγμάτωσης των σχέσεων του χώρου, προς μια κατεύθυνση συγκρότησης του κοινωνικού υποκειμένου σε ελεύθερο πρόσωπο (Ομάδα Εποπτείας).

Έτσι λοιπόν αρχίζει πρώτα με την αλλαγή των σχέσεων χρήσης και στην συνέχεια της εξάρτησης, αλλά χωρίς να περιορίζεται σε αυτές. Σημαντικές είναι στο σύνολό τους οι σχέσεις που συγκροτούν το υποκείμενο σε ελεύθερο πρόσωπο. Σχέσεις που δεν συγκαταλέγονται άμεσα στις σχέσεις χρήσης- εξάρτησης, αλλά είναι κρίσιμες για την

ελευθερία του προσώπου, αν δεν αλλάξουν παράλληλα με τις σχέσεις χρήσης-εξάρτησης μπορεί να οδηγήσουν σε νέες τέτοιες σχέσεις (Ομάδα Εποπτείας).

Η απεξάρτηση ισοδυναμεί με μια διαρκή δημιουργία νέων όρων ανασυγκρότησης της προσωπικότητας- η ικανότητα του ατόμου να είναι λειτουργικό σε επίπεδο βιολογικό, ψυχολογικό, κοινωνικό με όρους που το ίδιο θέτει στη βάση του νέου συστήματος αξιών του- διαμόρφωσης νέας ταυτότητας, ανάπτυξης νέων σχέσεων, νέων ενδιαφερόντων και νέων δραστηριοτήτων.

Επίσης, ισοδυναμεί με μια διαρκή προσπάθεια απελευθέρωσης από τον καταναγκασμό της εξάρτησης από την ουσία, αλλά και την απελευθέρωση του από φυσικά πρόσωπα όπως η οικογένειά του, οι φίλοι και άλλα. Αυτή η διαδικασία επομένως πρέπει να παρέχει στο άτομο τη δυνατότητα πρόσβασης στην αυτονομία σε όλα τα επίπεδα, μέσα από τη διαμόρφωση ενός νέου τρόπου ζωής με νόημα, αρχές, αξίες και οράματα (Μάτσα, 2007).

Η απεξαρτητική διαδικασία περιλαμβάνει τον εξαρτημένο με την οικογένεια του ενταγμένο σε ένα θεραπευτικό πρόγραμμα και τη συμμετοχή όλων σε θεραπευτικές ομάδες, οι οποίες μπορεί να προσδοκούν στην κοινή συμμετοχή όλων των μελών της οικογένειας (οικογενειακή θεραπεία) ή και στην παράλληλη συμμετοχή (ομάδες γονέων, ομάδες μελών θεραπευτικής κοινότητας).

## **2. Οικογένεια**

### **Εισαγωγή**

Η οικογένεια αποτελεί μια από τις βασικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης του ανθρώπου (Schlippe & Schweitzer, 2008). Τα γεγονότα που ακολούθησαν μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο καθυστέρησαν στη χώρα μας σημαντικά την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας. Από το 1950 σε μια πορεία ανάλογη με αυτή των δυτικών χωρών αρχίζει η εκβιομηχάνιση. Τη δεκαετία του 1960 πολλοί από τους κατοίκους των αγροτικών και ημιαστικών κοινοτήτων μετακινούνται προς τα αστικά κέντρα και με αυτόν τον τρόπο μειώνεται ο πληθυσμός στην επαρχία. Συνέπεια της αστικοποίησης ήταν μια σειρά από αλλαγές στη λειτουργία της οικογένειας. Οι κυριότερες από αυτές ήταν η δημιουργία της πυρηνικής οικογένειας στη θέση της ευρείας- εκτεταμένης.

Η ευρεία- εκτεταμένη οικογένεια περιλαμβάνει τρεις γενιές, παππούδες- γιαγιάδες, γονείς και παιδιά και τη συγκατοίκηση περισσότερων των δυο οικογενειών αλλά και συγγενικών ατόμων στο ίδιο ή σε γειτονικά σπίτια. Αυτή η μορφή οικογένειας «επιβάλλει» την αρμονία των ενδοοικογενειακών σχέσεων, τη σταθερότητα του γάμου και αποτελεί ευθύνη και καθήκον της η προσωπική φροντίδα και η οικονομική και συναισθηματική στήριξη των μελών της.

Στα τέλη του 20<sup>ου</sup> αιώνα η πυρηνική οικογένεια, η οποία περιλαμβάνει γονείς και παιδιά άρχισε να παίρνει τη θέση της ευρείας. Οι κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις συνέβαλλαν ώστε το δίκτυο των συγγενών που συνδέονταν μέχρι τώρα με συναισθηματικούς δεσμούς να διαρραγεί, με αποτέλεσμα ο γάμος να αποτελεί μια κατάσταση, η οποία χρειάζεται καθημερινό έλεγχο και συνεχή αναδιαπραγμάτευση. Το κενό που δημιουργείται από τη μη ύπαρξη των σχέσεων της πυρηνικής οικογένειας καλύπτεται κυρίως στο υποστηρικτικό πλαίσιο από ποικίλες σχέσεις με το κράτος και τις κοινωνικές υπηρεσίες. Η εργασία της γυναίκας έξω από το σπίτι αποτέλεσε βασικό παράγοντα αποσταθεροποίησης της πυρηνικής οικογένειας.

Η οικογένεια ως πρωταρχικός φορέας κοινωνικοποίησης επιδρά άμεσα ή/και έμμεσα στη διαμόρφωση στάσεων και συμπεριφορών των νεαρών μελών της, με τη συνεχή αλληλεπίδραση των οικογενειακών προτύπων και πρακτικών (Πουλόπουλος, 2010) και επιδιώκει να εξασφαλίζει την επαρκή δυνατότητα ανάπτυξης της προσωπικότητας του παιδιού. Η οργάνωσή της θα πρέπει να παρέχει ευκαιρίες για αυτοέκφραση και ανεξάρτητη ανάπτυξη, απαλλαγμένη από κάθε υπόνοια ανάρμοστων ή αιμομικτικών δεσμών και εσφαλμένων ταυτίσεων φύλων. Ως βασική κοινωνική ομάδα η οικογένεια έχει το καθήκον να διδάξει στο νεώτερο μέλος της την κατανόηση της γλώσσας, τις τεχνικές επικοινωνίας με τους άλλους, τις βασικές κοινωνικές αξίες, τους ρόλους και τους θεσμούς της κοινωνίας (Αγγελόπουλος, 2009).

Το δίκτυο των σχέσεων στην οικογένεια διαμορφώνεται μέσα από την επικοινωνία, τις συναισθηματικές σχέσεις, τους ρόλους και την άσκηση εξουσίας από τα μέλη της, καθώς και από τις κοινωνικές της σχέσεις.

Είναι ένα πολυσυλλεκτικό σύστημα ιδεών, συστημάτων και συμπεριφορών, του οποίου τα μέλη αλληλοεπηρεάζονται και αλληλοτροφοδοτούνται. Δεν αποτελείται από μέλη που ζουν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο ακολουθώντας παράλληλες γραμμικές πορείες, αλλά οι σχέσεις τους αλληλοεμπλέκονται και αλληλοεπηρεάζονται τόσο έντονα, ώστε δημιουργείται και μια κυκλική πορεία αλληλεπίδρασης παράλληλα με τη γραμμική (Γιωσαφάτ, 1987).

Η οικογένεια θεωρείται ως μια μονάδα που είναι υπεύθυνη για την παροχή ενός περιβάλλοντος στα παιδιά, το οποίο θα εξυπηρετήσει τις σωματικές και συναισθηματικές τους ανάγκες. Ως ένα κοινωνικό σύστημα που λειτουργεί διαμέσου σχημάτων αλληλεπίδρασης και δίνει τη δυνατότητα επιτέλεσης των αναγκαίων λειτουργιών για την ύπαρξή της. Αυτό το κοινωνικό σύστημα είναι δυναμικό και τα στοιχεία του αλλάζουν καθώς όχι μόνο το άτομο αλλά και η οικογένεια ολόκληρη διανύει τον κύκλο της ζωής της με διαφορετικές συχνά ταχύτητες πρόωσης- επίπεδα ψυχικής ωρίμανσης (Minuchin, 1979).

Οι αλληλοδιαπλοκές που δημιουργούνται είναι τέτοιας μορφής, ώστε το κάθε μέλος επεμβαίνει διαρκώς στην πορεία των άλλων. Τα μέλη της οικογένειας πρέπει να βρουν τρόπους, ώστε να μπορούν να βιώνουν αρμονικά (Γιωσαφάτ, 1987).

Τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν τη σύγχρονη οικογένεια είναι τα εξής (Angel & Angel, 2010):

- Ο αριθμός των μελών που απαρτίζουν μια οικογένεια μικραίνει όλο και περισσότερο.
- Οι κοινωνικοί και οικογενειακοί δεσμοί συνεχώς εξασθενούν.
- Η κοινωνικοποιητική λειτουργία της οικογένειας συντελείται όλο και περισσότερο και από άλλους παράγοντες όπως το σχολείο, η ομάδα συνομηλίκων κ.α.
- Οι διεκδικήσεις αυτονομίας και εξατομίκευσης που επεκτείνονται όλο και σε περισσότερους τομείς και ξεκινούν όλο και από μικρότερη ηλικία, αποδυναμώνουν τους οικογενειακούς δεσμούς.
- Στους κόλπους της πυρηνικής οικογένειας οι ρόλοι επαναπροσδιορίζονται και τα μοντέλα των σχέσεων μέσα και έξω από την οικογένεια τροποποιούνται.

Η οικογένεια είναι μια φυσική μονάδα που με το χρόνο έχει αναπτύξει διάφορα μοτίβα αλληλεπίδρασης, τα οποία αποτελούν την οικογενειακή δομή που διέπει τον τρόπο λειτουργίας των μελών της. Μια οικογένεια όμως δεν έχει μόνο δομή, αλλά και μια σειρά γνωστικών σχημάτων που νομιμοποιούν ή επικυρώνουν τον οικογενειακό οργανισμό. Η δομή και το οικοδόμημα των *πιστεύω* αλληλοστηρίζονται και νομιμοποιούνται. Οποιαδήποτε αλλαγή στη δομή της οικογένειας θα αλλάξει και την κοσμοθεωρία της και κάθε αλλαγή στην κοσμοθεωρία θα προκαλέσει αλλαγή στο οικογενειακό σύστημα (Minuchin & Fishman, 2007).

### **Οικογένεια και εξάρτηση**

Καθώς η οικογένεια αποτελεί το πρώτο κοινωνικό περιβάλλον και την πρωταρχική πηγή κύριων προσκολλησεων για το παιδί ή τον έφηβο, είναι αναμενόμενο να επηρεάζει ιδιαίτερα και τη χρήση ουσιών, χωρίς όμως να είναι ξεκάθαρο ποια είναι αυτά τα στοιχεία της οικογένειας που όντως επηρεάζουν τη χρήση ουσιών στους νέους (McArdle et al, 2002).

Το πρόβλημα της εξάρτησης ευνοείται από τον σύγχρονο τρόπο ζωής, καθώς και από την κρίση της πυρηνικής οικογένειας. Το οικογενειακό πλαίσιο χάνει τη συνοχή ως συμβολικό και πραγματικό πλαίσιο στήριξης και γίνεται ένας χώρος αναγκαστικής συμβίωσης ατόμων (Μάτσα, 2008).

Η εξάρτηση από ουσίες εγκαθίσταται κυρίως πάνω σε ένα ψυχολογικό υπόστρωμα συναισθηματικής εξάρτησης του παιδιού από τους γονείς. Πρόκειται για μια σχέση χωρίς όρια, μια σχέση άκαμπτη, που δεν μπορεί να εξελιχθεί, που δεν επιδέχεται αλλαγή, γιατί οι αλληλεπιδράσεις είναι μπλοκαρισμένες και οι κανόνες του επικοινωνιακού παιχνιδιού στερεότυποι.

Σε αυτήν τη σχέση η ανάγκη κάθε πλευράς να προστατέψει τον δυσλειτουργικό χαρακτήρα της είναι τόσο μεγάλη που δεν επιτρέπει τη διαφοροποίησή της μέσα στην εξέλιξη της ίδιας της σχέσης. Τόσο για τους γονείς όσο και για το παιδί που μπαίνει στην εφηβεία και σταδιακά ενηλικιώνεται, ο αποχωρισμός και η αυτονόμησή του φαντάζουν αδύνατα. Η ουσία γίνεται «φάρμακο» που θα επιτρέψει σε αυτή τη σχέση να διατηρήσει τον αρχικό εξαρτητικό χαρακτήρα της και να επιτρέψει στον χρήστη να είναι «παρών-απών» σε αυτή τη σχέση. Η χρήση γίνεται για τον έφηβο ο τρόπος με τον οποίο αντιδρά στο πρόβλημα που δημιουργεί η ανάγκη να οικοδομήσει τη δική του ανεξάρτητη ταυτότητα και την αδυναμία του να ανταποκριθεί ικανοποιητικά σε αυτήν (Μάτσα, 2008).

Οι βαθύτεροι παράγοντες που προσδιορίζουν την καθήλωση του εφήβου σε μια συμπεριφορά ανάπτυξης θα πρέπει να αναζητηθούν στην ίδια τη δομή της οικογένειας και στην ιστορία της. Στο «εδώ και τώρα» των σχέσεων καθώς και στη διαδοχή των γενεών, στο σύνολο των αλληλεπιδράσεων και των αντιδράσεων των μελών της διαγενεακά απέναντι στα γεγονότα της ζωής και στις καταστάσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι, τους μύθους της οικογένειας, τα κρυμμένα μυστικά της (Μάτσα, 2008).

Παράγοντες ψυχολογικοί και κοινωνικοί συνδέονται και με την κατάσταση εξάρτησης ενός γονέα. Τα παιδιά μπορεί να είναι συχνότερα εκτεθειμένα σε τραυματικές καταστάσεις, όπως επεισόδια ενδο-οικογενειακής βίας, σωματική ή και σεξουαλική κακοποίηση, οικονομική ανασφάλεια, μειωμένη ποιότητα ζωής (Ginièri-Coccossis et al, 2007) υψηλή συγκινησιακή έκφραση συναισθημάτων στην οικογενειακή επικοινωνία, συγκρουσιακή επικοινωνία μεταξύ του ζεύγους, φτωχότερη συναισθηματική σχέση γονέα-παιδιού, ελλειμματική ή μη σταθερή γονική φροντίδα, ανασφαλής προσκόλληση γονιού-παιδιού (Vungkhanching et al, 2004)

Κατά συνέπεια τα παιδιά των εξαρτημένων παρουσιάζουν αυξημένο κίνδυνο να εμφανίσουν μαθησιακές δυσκολίες, υπερκινητικότητα και ελλειμματική προσοχή, σωματικά προβλήματα, προβλήματα συμπεριφοράς, κατάχρηση αλκοόλ ή και άλλων ουσιών, καταθλιπτική διάθεση και αγχώδη διαταραχή, τόσο στην εφηβική όσο και την ενήλικη ζωή τους. Ακόμα και τα ενήλικα παιδιά των εξαρτημένων παρουσιάζουν μακροχρόνιες δυσκολίες, όπως αυξανόμενη δυσκολία ελέγχου παρορμήσεων, μεγαλύτερο άγχος και συχνότερη καταθλιπτική διάθεση σε σύγκριση με δείγματα ελέγχου (Preuss et al, 2002)

Κλινικές και επιδημιολογικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν για τη φύση της οικογένειας των τοξικοεξαρτημένων οδήγησαν σε παρατηρήσεις και προβληματισμούς με πιο λεπτές αποχρώσεις. Διαπιστώθηκε πράγματι ότι οι τοξικοεξαρτημένες προσωπικότητες, ακόμα και οι πιο σοβαρά εξαρτημένες, μπορούν να προκύψουν στους κόλπους των πιο διαφορετικών τύπων οικογενειακής δομής (Bergeret, 1999)

Άλλωστε, αποτελεί κοινή παραδοχή ότι δεν υπάρχει ένας συγκεκριμένος τύπος, ένα μοντέλο «τοξικομανιογόνου» οικογένειας και ότι η δυσλειτουργία της ως «κλειστού» συστήματος, αφορά κυρίως τον τρόπο λειτουργίας και τον τύπο των σχέσεων μεταξύ των μελών της (Μάτσα, 2008).

Σε επίπεδο ρόλων, μελέτες περιγράφουν ένα πατέρα που μπορεί να είναι αυταρχικός ή βίαιος, αλλά εύκολα ελεγχόμενος από τη μητέρα, ή έναν πατέρα που είναι απόμακρος, συναισθηματικά απών και χωρίς ισχύ μέσα στην οικογένεια σε σύγκριση με την μητέρα, η οποία τον αμφισβητεί μέσω του παιδιού (Stanton et al, 2009).

Άλλες μελέτες αναφέρονται σε μια μητέρα υπερπροστατευτική, η οποία έχει πέραν του δέοντος επιτηρητική σχέση με το παιδί, η οποία θεωρεί «ότι το παιδί της ήταν εύκολο στο μέγαλωμα και ποτέ δεν είχε ιδιαίτερα προβλήματα». Γενικά, όταν δε δίνονται σαφείς κατευθύνσεις και επιτρέπονται αρκετές μορφές συμπεριφοράς χωρίς όρια, αυξάνονται οι πιθανότητες το παιδί να εμπλακεί στη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών (Πουλόπουλος, 2010).

Οι Hope, Power & Rogers (1998) υπογραμμίζοντας την οικογενειακή δομή, υποστήριξαν πως η απώλεια ενός γονιού λόγω διαζυγίου, μακροπρόθεσμα συμβάλλει περισσότερο στη χρήση ουσιών από ότι η απώλεια ενός γονιού λόγω θανάτου.

Ο Hess (1995) υποστηρίζει πως ο χωρισμός των γονιών μπορεί να αποτελέσει και παράγοντα προστασίας για μερικά νεαρά άτομα, καθώς μπορεί να επιφέρει πρόωρη ανεξαρτησία και ωρίμανση στο άτομο.

Ο Miller (1997),σε μια από τις λίγες μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί και εξέτασαν ανεξάρτητους παράγοντες που επηρεάζουν τη δομή της οικογένειας σε σχέση με άλλες πιο συχνά αναφερόμενες μεταβλητές, υποστήριξε ότι η δομή της οικογένειας στατιστικά δεν αποτελεί ανεξάρτητη επιρροή για τη χρήση ουσιών (McArdle et al, 2002).

Άλλες έρευνες έχουν προσπαθήσει να δώσουν έμφαση στη σημασία των ποιοτικών στοιχείων στις οικογενειακές σχέσεις. Ο Bahr και οι συνεργάτες του (1995) ανέφεραν πως οι οικογενειακές σχέσεις ή οι οικογενειακοί δεσμοί, «τα συναισθήματα εγγύτητας και οικειότητας», η αντιληπτή παρακολούθηση, η επικοινωνία και οι κοινές δραστηριότητες» έχουν αρνητική συσχέτιση με τη χρήση ουσιών, ακόμη κι αν λάβουμε υπόψη την επιρροή από τους ομότιμους (McArdle et al,2002, Bahr et al, 1995, Farrell & White, 1998).

Το οικογενειακό σύστημα φαίνεται, χωρίς να έχει ένα ειδικό παθολογικό προφίλ, να δυσλειτουργεί. Χαρακτηρίζεται σε γενικές γραμμές από διαταραγμένη επικοινωνία, μεγάλο βαθμό ανοιχτών ή καλυμμένων συγκρούσεων, δυσκολία ελεύθερης έκφρασης



συναισθημάτων, διάχυση των ρόλων, απουσία σταθερών κανόνων λειτουργίας, μεγάλη συχνότητα χωρισμών και διαζυγίων, χρήσης αλκοόλ και άλλων ψυχοδραστικών ουσιών. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά δεν αρκούν από μόνα τους για να εγκατασταθεί η εξάρτηση, αλλά αυτό αποτελεί σύμφωνα με τον Olievenstein (1977) προϊόν *«της συνάντησης μιας προσωπικότητας, με μια συγκεκριμένη τοξική ουσία, σε μια δεδομένη κοινωνικο-πολιτισμική στιγμή»*.

Από τα παραπάνω στοιχεία διακρίνεται ότι το οικογενειακό περιβάλλον διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην έναρξη χρήσης ουσιών. Οι οικογενειακές συγκρούσεις, η κοινωνική απομόνωση, η χρήση ουσιών από τους γονείς, η κακοποίηση (συναισθηματική, λεκτική, σωματική) συμβάλλουν στην εμφάνιση του φαινομένου.

Η χρήση ουσιών λειτουργεί ομοιοστατικά- για το οικογενειακό σύστημα, επιτρέποντας την έκφραση και λειτουργία ορισμένων συμπεριφορών και απαγορεύοντας άλλες. Το αποτέλεσμα είναι σε ορισμένες οικογένειες η χρήση να θεωρείται μέρος της οικογενειακής ζωής και να δυσκολεύει τα μέλη της να προβούν σε αλλαγές ή να προσαρμοστούν σε νέες καταστάσεις (Steinglaas, 1988).

Η αναφορά των Stanton και Todd για τις θετικές εμπειρίες χρησιμοποιώντας μεθόδους οικογενειακής θεραπείας επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι οι οικογένειες ήταν πιο σημαντικές για τους χρήστες από ότι θεωρούνταν πιο πριν κι ότι η εξάρτηση μπορούσε να είναι σύμπτωμα δυσλειτουργικών οικογενειακών προτύπων (Reichelt & Christensen, 1990)

Μια βιώσιμη μορφή οικογενειακής οργάνωσης είναι αναγκαία, προκειμένου να διεκπεραιωθούν τα βασικά καθήκοντα της οικογένειας, να υποστηριχθεί δηλαδή η εξατομίκευση των μελών, καθώς και η αίσθηση ότι ανήκουν κάπου. Έτσι λοιπόν η οικογένεια ως ένα δυναμικό σύστημα, έχει να επιτελέσει σκοπούς και στόχους, να εκτελέσει καθήκοντα, να δημιουργήσει πρότυπα, να διαμορφώσει προσωπικότητες αλλά και να διατηρήσει την αναλογία ανάμεσα στις αλληλοσυμπληρούμενες συνιστώσες του ανήκειν και της αυτονομίας, ώστε τα μέλη να ζουν και να μεγαλώνουν υγιώς, αλλά και η ίδια να διαμορφωθεί μέσα από μια διαδικασία όπου όλα τα συστήματα που την απαρτίζουν να ωριμάσουν ανεξάρτητα (Steinglaas, 1979).

### **Μορφές οικογένειας εξαρτημένων**

Αν και έχουν γίνει πολλές προσπάθειες να προβληθούν συγκεκριμένες μορφές οικογένειας ως ιδιαίτερα γενεσιουργές του προβλήματος, τα ερευνητικά δεδομένα δεν επαρκούν για να αποδειχθεί επιστημονικά. Πάραυτα, υπάρχουν κάποιες δομικές μορφές οικογένειας που κυρίως «καταγγέλλονται» για την εμφάνιση στους κόλπους τους, το πρόβλημα της εξάρτησης.

Μερικές από αυτές είναι οι παρακάτω (Γεωργάκας, 2005).

- Η οικογένεια που μειώνει, ταπεινώνει το νεότερο μέλος της ή δεν το ενθαρρύνει. Η συνεχής υποτίμηση, η υβριστική συμπεριφορά ή η ψυχολογική τρομοκρατία ενός παιδιού συμβάλλουν αρνητικά στη συναισθηματική ανάπτυξη του.
- Η οικογένεια που συνεχίζει μεν να ζει ενωμένη αλλά διακρίνεται για τη διάσταση απόψεων και συναισθημάτων μεταξύ των μελών της. Ένα «ψυχικό διαζύγιο» μεταξύ των γονέων, με αποτέλεσμα να προωθούνται χαοτικά μηνύματα προς τα παιδιά, τα οποία λειτουργούν σε ένα καθεστώς απόκρυψης των ειλικρινών και εκδήλωσης ανειλικρινών συναισθημάτων και το οποίο αντιλαμβάνονται, αλλά αρνούνται να αποδεχτούν.
- Η υπερπροστατευτική οικογένεια, η οποία ουσιαστικά εμποδίζει τα ανήλικα μέλη της να εκτεθούν στις δυσκολίες της ζωής, γεγονός που οδηγεί σε ατελή ωρίμανση της προσωπικότητάς τους, στην αποφυγή ευθυνών και στην αδυναμία ανάληψης πρωτοβουλιών με αποτέλεσμα μια επίκτητη δυσκολία αντιμετώπισης των προβλημάτων τους.
- Η οικογένεια εκείνη στην οποία ο πατέρας διεκδικεί την αναγνώρισή του ως «αφέντη» στερείται όμως των προσόντων που θα την κάνουν αυτονόητη. Από την άλλη πλευρά υπάρχει μια μητέρα η οποία ουσιαστικά κατευθύνει τα πάντα, αλλά θέλοντας να αποφύγει την κατά μέτωπο σύγκρουση με το σύζυγό της συμμαχεί με τα παιδιά της υποσκάπτοντας το κύρος του, ενώ προς τον ίδιο αναπτύσσει μια συμπεριφορά αναγνώρισης της «κυριαρχίας» του. Τα παιδιά αυτής της οικογένειας βιώνουν ενοχές γιατί κατ' ουσία συνωμοτούν εις βάρος του γονέα τους και ταυτόχρονα αναγνωρίζουν την υποκρισία που επικρατεί στην οικογένεια.
- Η οικογένεια χωρισμένων γονέων, ιδιαίτερα σε εκείνες όπου το διαζύγιο μεταξύ των γονέων συνοδεύεται από έντονες και συνεχείς συγκρούσεις, προσφυγές στα δικαστήρια και συνεχείς διεκδικήσεις. Το παιδί βιώνει άσχημα συναισθήματα όχι μόνο λόγω της αλλαγής του τρόπου ζωής του, αλλά και λόγω της ανησυχίας του ότι τα προβλήματα που πιθανόν θα προκύψουν, θα κληθούν να τα λύσουν άτομα που αδυνατούν να συνεννοηθούν μεταξύ τους.
- Η οικογένεια με εξαρτημένους γονείς, όπου ο ρόλος της οικογένειας με την εξάρτηση φαίνεται να είναι σημαντικός. Η δυσλειτουργία της οικογένειας και η λανθασμένη διαπαιδαγώγηση των παιδιών σχετίζονται με την ανάπτυξη αντικοινωνικής συμπεριφοράς από τα παιδιά, μέσα στο πλαίσιο της οποίας

πολλές φορές εμφανίζεται και η χρήση παράνομων ουσιών ή σχέση με άλλη εξαρτητική δραστηριότητα.

Οι μορφές οικογενειακής δυσλειτουργίας που κυρίως κρύβονται πίσω από ένα εξαρτημένο άτομο είναι ότι η οικογένεια του εξαρτημένου έχει χαμηλό βαθμό συνοχής, πολύ μικρό βαθμό εκφραστικότητας και υψηλό βαθμό σύγκρουσης (Γεωργάκας, 2002). Τα μέλη της οικογένειας πολλές φορές αισθάνονται στερημένα από αγάπη, στοργή, ενδιαφέρον και αυτή η κατάσταση συναισθηματικής αποστέρησης δημιουργεί μια αίσθηση θυμού, η οποία όμως λόγω του τρόπου αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών της οικογένειας είναι αδύνατον να εκφραστεί.

Η ολιστική προσέγγιση του φαινομένου της εξάρτησης προϋποθέτει και τη συμβολή της οικογενειακής θεραπείας στη διαδικασία της απεξάρτησης και αποτελεί ένα μεταβατικό στάδιο από την ατομικότητα της εξάρτησης στη συλλογικότητα της απεξάρτησης.

### **Οικογένεια και θεραπεία της εξάρτησης**

Η συμβολή της οικογένειας του εξαρτημένου στη θεραπευτική διαδικασία αποτελεί έναν από τους πιο κρίσιμους παράγοντες στην απεξάρτησή του. Πολλές μελέτες αναδεικνύουν τη συμπεριφορά, τη στάση και τη δυναμική της οικογένειας ως τους σημαντικότερους παράγοντες για τη μη ολοκλήρωση και την πρόωρη εγκατάλειψη της θεραπείας.

Οι οικογένειες των εξαρτημένων επηρεάζονται άμεσα από την ηλικία, το στάδιο της εξάρτησης, το βαθμό εμπλοκής και την παραβατική συμπεριφορά του μέλους. Η άρνηση της οικογένειας για συνεργασία, αποτελεί πλέον το μοναδικό λόγο για τη μη εμπλοκή της στη θεραπεία.

Υπάρχουν τρεις βασικοί λόγοι για τους οποίους συνίσταται η εμπλοκή της οικογένειας στη θεραπευτική διαδικασία. Ο πρώτος είναι ότι η οικογένεια πολλές φορές αποτελεί κίνητρο αλλαγής της συμπεριφοράς του εξαρτημένου. Ο δεύτερος για να επιτευχθεί η αλλαγή και των άλλων μελών συμπεριφορών και στάσεων που ενισχύουν την εμφάνιση της εξάρτησης. Τέλος, για να μπορέσει να τροποποιηθεί η δυναμική που αναπτύσσεται μέσα στην οικογένεια και να διαμορφωθεί με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να μην έχει αρνητικές επιπτώσεις σε κανένα από τα μέλη της (Πουλόπουλος, 2010).

Με τη συμμετοχή της οικογένειας στη διαδικασία της απεξάρτησης αυξάνεται και η πολυπλοκότητα. Πολύ συχνά εμφανίζεται μια σχέση «τριγωνοποιημένη» (θεραπευτής-θεραπευόμενος- γονείς), όπου ο εξαρτημένος εμφανίζονται με δυο οικογένειες. Τη φυσική του οικογένεια που συνήθως συνοδεύεται από αρνητικά βιώματα και την «θεραπευτική» οικογένεια η οποία εξιδανικεύεται μέσω της μεταβίβασης και των δυναμικών που αναπτύσσονται. Εμφανίζεται ένας ανταγωνισμός μεταξύ των δυο οικογενειών, όπου

εμπεριέχεται η έννοια όχι μόνο της μεταβίβασης, αλλά και της αντιμεταβίβασης των θεραπειών απέναντι στον εξαρτημένο και στην οικογένειά του (Γεωργάκας, 2007). Η επεξεργασία αυτών των δυναμικών και η συμμαχία με τους εξαρτημένους και με την οικογένειά του για την πρόκληση της αλλαγής αποτελεί βασικό στόχο της απεξαρτητικής διαδικασίας. Κρίνεται αναγκαίο ο θεραπευτής να δει την οικογένεια ως ένα σύστημα, όπου τα μέλη του βρίσκονται σε αλληλοεξάρτηση, αλληλοσυσχέτιση και συναλλαγή.

Σύμφωνα με τον Stanton και τους συνεργάτες του (2009) διακρίνονται τρεις διαβαθμίσεις εμπλοκής της οικογένειας στη θεραπευτική διαδικασία: α) η ατομική οικογενειακή συμμετοχή, όπου η οικογένεια συνοδεύει το εξαρτημένο μέλος της, β) η συμμετοχή της οικογενειακής ομάδας, όπου οι γονείς θεωρούνται δρώντες παράγοντες της θεραπείας και γ) τη συμμετοχή που είναι επικεντρωμένη στην οικογενειακή μονάδα.

Η ανταπόκριση της οικογένειας στη θεραπευτική παρέμβαση μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο στη σταθεροποίηση των βημάτων του εξαρτημένου ως προς την «ανεξαρτησία» του. Βάση της διεθνούς βιβλιογραφίας η εμπλοκή της οικογένειας συμβάλλει στη μείωση του ποσοστού διακοπής της θεραπείας και στα καλύτερα αποτελέσματα της όλης διαδικασίας απεξάρτησης.

Η επεξεργασία της δυναμικής της οικογένειας στοχεύει στην αναδόμηση του οικογενειακού συστήματος, με την υιοθέτηση κατάλληλων συμπεριφορών από τα μέλη της, ανοιχτή επικοινωνία, την οριοθέτηση ρόλων και την επίλυση προβλημάτων με νέους και εποικοδομητικού για αυτήν τρόπους (Πουλόπουλος, 2010). Στο βαθμό που η οικογένεια, μέσα από τις παραπάνω αλλαγές, διαμορφώνει μια θετική στάση απέναντι στην απεξαρτητική προσπάθεια όλη η θεραπευτική διαδικασία εξελίσσεται καλύτερα και η πορεία του ατόμου διευκολύνεται. Στην αντίθετη περίπτωση μπορεί να μπλοκαρισθεί, διαμορφώνοντας όρους υποτροπής.

Η διαδικασία της απεξάρτησης προϋποθέτει τη συνεργασία της οικογένειας. Οι αλλαγές στην οικογένεια τις περισσότερες φορές είναι δύσκολες, ασταθείς, πρόσκαιρες, γιατί έχει την τάση συνήθως μετά από κάποιο διάστημα να επιστρέφει σε προηγούμενες συμπεριφορές, λειτουργώντας με αυτόν τον τρόπο ομοιοστατικά.

### 3. Οικογενειακή θεραπεία

#### Εισαγωγή

Ο όρος οικογενειακή θεραπεία αποτυπώνει τη σύνθεση ενός συνόλου κλινικών πρακτικών και θεωρητικών προσεγγίσεων, οι οποίες προέρχονται από πολύ διαφορετικούς επιστημολογικούς ορίζοντες (Angel & Angel, 2010).

Στο πλαίσιο της σύγχρονης Ιατρικής, η ομαδική ψυχοθεραπεία γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη χάρη σε μια ομάδα στρατιωτικών ψυχιάτρων- αρχικά με τον Bion και έπειτα με τους Foulkes και Main, οι οποίοι στη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, σε μια περίοδο κατά την οποία ο μεγάλος αριθμός των ψυχιατρικών ασθενών μεταξύ των στρατιωτών και ο πολύ μικρός αριθμός ψυχιάτρων, υπαγόρευε ομαδικές μεθόδους θεραπείας.

Η μελέτη των μορφών επικοινωνίας σε οικογένειες σχιζοφρενών κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60 πυροδότησε το ενδιαφέρον για θεραπευτικές παρεμβάσεις στην οικογένεια. Οι θεραπευτές άρχισαν να εγκαταλείπουν το γνώριμο πεδίο της ατομικής ή ομαδικής θεραπείας και να δουλεύουν με οικογένειες (Schlippe & Schweitzer, 2008). Με την πάροδο του χρόνου, η ανάπτυξη νέων θεωρητικών μοντέλων για τη λειτουργία και την ψυχοπαθολογία της οικογένειας οδήγησε σε αρκετά εξειδικευμένες μορφές θεραπευτικών προσεγγίσεων.

Αρχικά, ήταν κάποιες απόπειρες να κατανοηθεί η συμπεριφορά ψυχαναλυτικά, δίνοντας έμφαση στο άτομο. Στην πορεία άρχιζε να δοκιμάζεται η κοινή συνέντευξη, όπου υπήρχε η ταυτόχρονη παρουσία και των δυο συζύγων στη συνάντηση με τον θεραπευτή. Σήμερα, η θεραπευτική διαδικασία περιλαμβάνει την παρουσία όλης της οικογένειας ξεκινώντας με την υπόθεση ότι ο ασθενής δεν είναι ένα απομονωμένο άτομο, αλλά ένα ον ανοιχτό και ζωτικά συνδεδεμένο με το περιβάλλον του ή με το οικο-σύστημά του.

Κυρίαρχο μοντέλο κατανόησης των φαινομένων μέχρι και σήμερα παραμένει το «μηχανιστικό» βασισμένο κυρίως στην Καρτεσιανή φιλοσοφία και τη Νευτώνεια φυσική. Χρησιμοποιώντας την αναλυτική μέθοδο, το φαινόμενο διασπάται σε μικρότερα μέρη για να μελετηθεί με τη γραμμική λογική αιτίας- αποτελέσματος, σε μια προσπάθεια να δοθούν εξηγήσεις και ερμηνείες.

Με τη θεωρία της σχετικότητας αλλάζει η έννοια του σταθερού αντικειμένου και τα μόρια, άλλοτε φαίνονται ως σωματίδια και άλλοτε ως κύματα, ανάλογα με τις συνθήκες πειραματισμού. Όλα αυτά δεν μπορούν πλέον να εξηγηθούν με τον γραμμικό τρόπο σκέψης. Ο ολιστικός τρόπος κατανόησης των φαινομένων εξετάζει τα φαινόμενα όχι ως ξεχωριστές μονάδες, αλλά ως ένα αναπόσπαστο μέρος ενός ευρύτερου όλου, εστιάζοντας κυρίως στις σχέσεις μεταξύ τους. Τα φαινόμενα θεωρούνται αποτέλεσμα μιας πολυπλοκότητας παραγόντων που εμπλέκονται σε διάφορα επίπεδα σχέσεων.

Επομένως, έχουν κυκλική αιτιότητα, με σημείο έναρξης την αυθαίρετη στίξη του παρατηρητή.

Μέσα σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο αναπτύσσεται η Γενική Θεωρία των Συστημάτων, ως μια προσπάθεια ενοποίησης της επιστήμης και ενάντια στην τάση του κατακερματισμού της γνώσης. Όλη η πραγματικότητα θεωρείται οργανωμένη σε συστήματα που αλληλεπιδρούν αέναα στα διάφορα επίπεδα οργάνωσης, ανταλλάσσοντας ύλη, ενέργεια και πληροφορίες.

Η συστημική θεωρία αναπτύχθηκε αρχικά στη βιολογία και τη φυσιολογία και έγινε γνωστή ως Κυβερνητική, δηλαδή ως θεωρία χειρισμού τεχνικών συστημάτων. Οι απαρχές των συστημικών ερευνών σε οικογένειες, τοποθετούνται περίπου στο 1950 στο Palo Alto της Καλιφόρνιας στο «Silicon Valley», το προπύργιο της αμερικάνικης βιομηχανίας υπολογιστών.

Το βασικό θέμα που τους απασχολούσε ήταν η διατήρηση της ισορροπίας μετά από την εναρμόνιση μιας υπάρχουσας κατάστασης με μια ιδανική κατάσταση, κυρίως διαμέσου της διοχέτευσης πληροφοριών, οι οποίες αναδεικνύουν αποκλίσεις και εισάγουν διορθώσεις προς την κατεύθυνση της ιδανικής κατάστασης του συστήματος (Schlippe & Schweitzer, 2008).

Ποιος όμως θα καθόριζε ποια είναι η ιδανική κατάσταση για κάθε σύστημα;

Στις αρχές της δεκαετίας του '80 τέτοιου είδους μαχητικές παρεμβάσεις άρχισαν να εγκαταλείπονται, επειδή τα συστήματα κάνουν αυτό που «υπαγορεύεται» από την αυτοοργάνωσή τους. Οι θεραπευτές δεν μπορούν να περιγράψουν αντικειμενικά τα συστήματα των οικογενειών, ούτε να τα καθοδηγήσουν. Η πραγματικότητα γίνεται αντιληπτή ως κάτι που δεν μπορεί να αποδεσμευτεί από τον παρατηρητή, ο οποίος δημιουργεί αυτή την πραγματικότητα μέσα από την πράξη της παρατήρησης (Schlippe & Schweitzer, 2008).

Η οικογένεια κατασκευάζει την πραγματικότητα της οργανώνοντας τα πράγματα με τέτοιο τρόπο, ώστε να διατηρεί τους θεσμικούς της διακανονισμούς. Εναλλακτικοί τρόποι θεώρησης υπάρχουν, αλλά η οικογένεια έχει επιλέξει ένα συγκεκριμένο επεξηγηματικό σχήμα, το οποίο επικρατεί. Ένα τέτοιο σχήμα μπορεί να αμφισβητηθεί και να τροποποιηθεί, καθιστώντας διαθέσιμους νέους τρόπους οικογενειακής συναλλαγής (Minuchin & Fishman, 2007). Προσπαθεί δηλαδή, να δώσει στα ζωντανά συστήματα ερεθίσματα, τα οποία να βοηθούν να αναπτύξουν νέα σχήματα μεταξύ τους, να αποκτήσουν μια νέα μορφή οργάνωσης, που να καθιστά δυνατή την ανάπτυξη της (Schlippe & Schweitzer, 2008).

Τα συστήματα δεν υπάρχουν ποτέ «πραγματικά», αλλά δημιουργούνται μέσα από την αντίληψη. Ο κόσμος χωρίς την αντίληψή μας είναι αδιανόητος έτσι όπως είναι. Όλες οι περιγραφές της πραγματικότητας δεν μπορούν να νοηθούν ως «φωτογραφικές

απεικονίσεις» μιας εξωτερικής πραγματικότητας, αλλά οι ίδιες οι περιγραφές αποτελούν τα βασικά στοιχεία που συνθέτουν αυτήν την πραγματικότητα (Schlippe & Schweitzer, 2008).

Σύμφωνα με τον von Bertalanffy (1962) το *σύστημα* είναι ένα σύμπλεγμα αλληλεπιδρώντων συστατικών μερών, το οποίο βρίσκεται σε αμοιβαία αλληλεπίδραση και εστιάζει στις σχέσεις μεταξύ των μερών του, αντί στον τρόπο που τα μέρη συμβάλλουν στο όλον. Αποτελεί μια αφαίρεση, η οποία χρησιμοποιείται για να περιγράψει κανονικότητες ή περιπτά σχήματα τα οποία παρατηρούνται στην αλληλεπίδραση των ανθρώπων με άλλα φαινόμενα (Gale & Long, 1996).

Ο Willke (1993) ορίζει το *σύστημα* ως «μια συνολική συνάφεια μερών, των οποίων η σχέση μεταξύ τους είναι ποσοτικά πιο εντατική και ποιοτικά πιο παραγωγική από ότι η σχέση τους με άλλα στοιχεία. Αυτή η διαφορετικότητα των σχέσεων συνιστά τα όρια του συστήματος, τα οποία διαχωρίζουν το σύστημα από το περιβάλλον τους»

Στο πλαίσιο κάθε συστήματος διαμορφώνονται και υποσυστήματα, με βάση τα πρότυπα των σχέσεων. Κάθε υποσύστημα έχει ορισμένες λειτουργίες και απαιτήσεις και τα μέλη τους χρειάζονται κάποιες διαπροσωπικές δεξιότητες για να διασφαλίσουν την ελευθερία και την ταυτότητα τους (Παπαδίωτη & Σοφτά, 2006). Στην οικογένεια μπορεί αυτά να είναι το γονεϊκό, το αδελφικό κ.α. Εξωτερικά μπορούμε να δούμε ένα σύστημα ως μέρος ενός μεγαλύτερου συστήματος, στο οποίο είναι ενταγμένο. Μια τάξη ενός σχολείου αποτελεί μέρος του σχολικού συστήματος (Schlippe & Schweitzer, 2008).

Ένα σύστημα διέπεται και από τους κανόνες λειτουργίας του. Η έννοια του κανόνα καθιστά δυνατή την περιγραφή συμπεριφορών που επαναλαμβάνονται, σε ένα πιο αφαιρετικό επίπεδο. Οι κανόνες είναι περιγραφές ενός παρατηρητή, ο οποίος βγάζει συμπεράσματα για το πως τα μέλη ενός συστήματος έχουν «συμφωνήσει» να ορίζουν την πραγματικότητα, για το ποια σημασία δίνουν στο καθετί και ποια συμπεριφορά θεωρούν πιθανή ή απίθανη (Schlippe & Schweitzer, 2008).

Το σύστημα επιζητεί τη διατήρηση της «ομοιόστασης», της ρύθμισης των επικοινωνιακών αλληλεπιδράσεων με τρόπο ώστε να διατηρεί την οργάνωσή του (Angel & Angel, 2010). Η ομοιόσταση ορίζεται ως η τάση μέσα από την οποία το σύστημα προσπαθεί να διατηρήσει την υφιστάμενη ισορροπία του και να αντισταθεί στην αλλαγή (Piercy & Wetchler, 1996). Η οικογένεια αναπτύσσει επαναλαμβανόμενα αλληλεπιδραστικά πρότυπα προκειμένου να διατηρήσει την ισορροπία της, κυρίως σε περιόδους κρίσης.

Η ομοιόσταση προϋποθέτει την ύπαρξη μιας ιδανικής κατάστασης με την οποία στην καλύτερη περίπτωση ταυτίζεται η υφιστάμενη κατάσταση, κατά κανόνα όμως η υφιστάμενη κατάσταση δεν είναι παρά μια μειονεκτική παραλλαγή της ιδανικής κατάστασης. Η έννοια της ομοιόστασης εξασφαλίζεται από την αρνητική

ανατροφοδότηση- η διαδικασία η οποία προσπαθεί να διορθώσει τις αποκλίσεις του συστήματος και να αποκατασταθεί η ισορροπία του, ώστε να επανέλθει στην προηγούμενη κατάσταση. Αντίθετα, η θετική ανατροφοδότηση περιλαμβάνει ενέργειες που εκτρέπουν το σύστημα από την υφιστάμενη κατάσταση ισορροπίας και το ωθεί προς μια οποιαδήποτε αλλαγή συμπεριφοράς (Piercy & Wetchler, 1996).

Ο Ackerman (1972) παιδοψυχίατρος, ψυχαναλυτής και πρωτεργάτης της οικογενειακής θεραπείας υποστηρίζει ότι ορισμένα συναισθηματικά προβλήματα δεν είναι αποτέλεσμα ενδογενών συγκρούσεων και ατομικών χαρακτηριστικών, αλλά αποτελούν προϊόν αλληλεπιδράσεων με το ευρύτερο πλαίσιο- σύστημα. Το πιο σημαντικό σύστημα αλληλεπιδράσεων είναι η οικογένεια, οπότε για την αντιμετώπιση του προβλήματος διερευνώνται οι σχέσεις που αναπτύσσονται στο πλαίσιο αυτό καθώς και ο τρόπος με τον οποίο τις βιώνουν τα μέλη της.

Ο Ludewig (1992) ορίζει ως πρόβλημα «κάθε θέμα μιας επικοινωνίας, η οποία αξιολογεί κάτι ως ανεπιθύμητο και μεταβλητό, όταν δηλαδή κάποιος θεωρεί μια κατάσταση αφενός ανεπιθύμητη και χρήζουσα αλλαγής και αφετέρου κατά βάση μεταβλητή».

Ως πρόβλημα- σύμπτωμα ορίζεται το φαινόμενο εκείνο που μπορεί άμεσα να παρατηρηθεί στην αλληλεπίδραση. Το αν μια τέτοια συμπεριφορά θα χαρακτηριστεί ως σύμπτωμα εξαρτάται από τον τρόπο που θα αξιολογηθεί από τους παρατηρητές. Αυτό που αναμένεται ως αυτονόητο δεν ορίζεται ως πρόβλημα. Έτσι λοιπόν, ο χαρακτηρισμός ενός φαινομένου ως πρόβλημα- σύμπτωμα προϋποθέτει πάντα μια απόκλιση- διαφοροποίηση από το κανονικά αναμενόμενο.

Στον *κύκλο ζωής*- η εξέλιξη της οικογένειας, όταν διανύει κομβικά γεγονότα ή μεταβατικές περιόδους όπως η γέννηση ενός παιδιού, ο θάνατος, η συνταξιοδότηση κ.α (Gale & Long, 1996) - ενός συστήματος συμβαίνουν συχνά κρίσιμες μεταβάσεις μετά από μεγαλύτερες φάσεις σταθερότητας, λόγω της βιολογικής εξέλιξης των μελών του και λόγω της μετεξέλιξης του κοινωνικού περιβάλλοντος. Αυτές οι κρίσιμες μεταβάσεις βιώνονται ως απειλητικές, γιατί θέτουν σε αμφισβήτηση την ταυτότητα του συστήματος (Schlippe & Schweitzer, 2008).

Ο Jackson (1957) διατύπωσε για πρώτη φορά την ιδέα ότι τα συμπτώματα ενός μέλους της οικογένειας φαίνεται να είναι χρήσιμα-λειτουργικά για τη διατήρηση της υφιστάμενης ισορροπίας- ομοιόστασης, εν όψει αλλαγών του εσωτερικού ή εξωτερικού περιβάλλοντος, τις οποίες βιώνει ως απειλητικές. Για αυτό κάποια συμπτώματα μετά από την εμφάνισή τους δεν εξαφανίζονται πάλι στο πλαίσιο των διακυμάνσεων, αλλά σταθεροποιούνται.

Όπως αναλύει ο Nathan (1998), η «*θεραπεία*» του συμπτώματος, προϋποθέτει τη δημιουργία μιας «*θεραπευτικής κατάστασης*» και ορίζεται ως το σύνολο των διαδικασιών



που αλληλεπιδρούν μέσα στο πλαίσιο, με στόχο την αλλαγή του τρόπου σκέψης και της εσωτερικής λογικής της, την οργάνωση του πνευματικού και συναισθηματικού του κόσμου με βάση τις πραγματικές του ανάγκες και τις γενικότερες αλλαγές στις λειτουργίες του.

Το στοιχείο που διαφοροποιεί την οικογενειακή θεραπεία από άλλες σχολές ψυχοθεραπείας είναι η εστίαση στις σχέσεις, στις διαντιδράσεις και στις αλληλεπιδράσεις των μερών που συμμετέχουν κι αποτελούν την ολότητα. Στην συστημική προσέγγιση ο «εαυτός» θεωρείται ταυτόχρονα ως ολότητα και ως μέρος μιας ολότητας. Στην ατομική εμπειρία η εστίαση γίνεται στο άτομο ως ολότητα. Όταν όμως οι συμπληρωματικές πλευρές του εαυτού γίνονται μέρη μιας ολότητας, τα άλλα μέρη της ολότητας αυτής, θεωρείται ότι επηρεάζουν τη συμπεριφορά όλων των μερών. Πάνω από τα μέρη εμφανίζεται μια νέα οντότητα, της οποίας τα μέρη ρυθμίζονται από τους κανόνες της. Το άτομο πιθανόν να μη βιώνει- κατανοεί την οντότητα αυτή, επειδή ακριβώς αποτελεί μέρος της (Minuchin & Fishman, 2007).

Ένας από τους θεραπευτικούς στόχους της οικογενειακής θεραπείας είναι να βοηθήσει τα μέλη της οικογένειας να βιώσουν ότι ανήκουν σε μια οντότητα μεγαλύτερη από τον ατομικό τους εαυτό (Minuchin & Fishman, 2007). Επίσης, θεραπευτικοί στόχοι της οικογενειακής θεραπείας είναι να ανεβάσει τα επίπεδα της ποιότητας επικοινωνίας μεταξύ των μελών, να αμβλύνει τη συναισθηματική δυσφορία και να προάγει την υγεία στην οικογένεια ως σύνολο. Επίσης, να επιλύσει τις παθολογικές συγκρούσεις στο πλαίσιο των διαπροσωπικών σχέσεων των μελών της, να αυξήσει την αμοιβαία μεταξύ των μελών ικανοποίηση των συναισθηματικών τους αναγκών και να αυξήσει τις αντοχές της οικογένειας στις κρίσεις.

### **Περιγραφή μοντέλων οικογενειακής θεραπείας**

Παρακάτω ακολουθεί μια σύντομη παρουσίαση ορισμένων μοντέλων οικογενειακής θεραπείας και των εκπροσώπων τους, των οποίων στοιχεία χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διεξαγωγή των συνεδριών. Η εστίαση σε αυτά δε σημαίνει σε καμιά περίπτωση, ότι κατέχουν μεγαλύτερη σπουδαιότητα από κάποια άλλα.

#### **α) Η θεραπευτική προσέγγιση που βασίζεται στη Θεωρία της Επικοινωνίας**

Η θεραπευτική προσέγγιση με βάση τη θεωρία της επικοινωνίας αναπτύσσεται στο Palo Alto της Καλιφόρνιας και συμβάλλει σημαντικά στην εξάπλωση της οικογενειακής θεραπείας ως αποτελεσματική θεραπευτική παρέμβαση. Το 1959 ιδρύεται το Ινστιτούτο Ψυχικών Ερευνών (Mental Research Institute-M.R.I), όπου ο G. Bateson, η V. Satir., ο D. Jackson και οι συνεργάτες τους μελέτησαν οικογένειες σχιζοφρενών μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο, συνδέοντας έτσι την θεωρία της επικοινωνίας με τη θεωρία του *διπλού δεσμού*.

Το μοντέλο αυτό δίνει βαρύτητα στον *τρόπο επικοινωνίας* και θεωρεί λειτουργική την οικογένεια, η οποία χαρακτηρίζεται από ένα πλατύ φάσμα προτύπων διαπροσωπικής επικοινωνίας, από επικοινωνιακή καθαρότητα και από σχετική απουσία επικοινωνιακής ασυμβατότητας. Αντίθετα, η δυσλειτουργική οικογένεια χαρακτηρίζεται από ένα φάσμα προτύπων διαπροσωπικής επικοινωνίας, η επικοινωνία είναι μπερδεμένη και υπάρχει ασυμβατότητα επιπέδων επικοινωνίας. Επίσης, τονίζεται η σημασία του πλαισίου σχέσεων όπου εμφανίζεται η προβληματική συμπεριφορά και την ανάγκη αλλαγής προτύπων αλληλεπίδρασης που τη συντηρεί.

Η επικοινωνία ορίζεται ως ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μοιράζονται έννοιες ο ένας στον άλλον (Wetchler & Piercy, 1996). Είναι η μεταβίβαση της πληροφορίας από άτομο σε άτομο, προάγει τη διαπροσωπική αλληλεπίδραση και αναφέρεται πάντοτε σε σχέσεις.

Η επικοινωνία σε αυτήν τη στενή διαπροσωπική – δυαδική σχέση επικοινωνίας είναι πολυεπίπεδη και εξαιρετικά σύνθετη. Η σύγχρονη θεωρία της επικοινωνίας έχει δείξει ότι δύο ή περισσότερα άτομα που επικοινωνούν μεταξύ τους δεν ανταλλάσσουν μόνο εμφανείς πληροφορίες, αλλά ότι υπάρχει πάντα και ένα μετα-επικοινωνιακό επίπεδο, στο οποίο διαβιβάζονται ταυτόχρονα πληροφορίες που αφορούν και την ίδια τη σχέση των επικοινωνούντων (Ναυρίδης, 1994).

Είναι η μέθοδος μεταφοράς επιθυμιών, συγκινήσεων και ιδεών μέσω συστημάτων συμβόλων εκ των οποίων το κυριότερο είναι οι λέξεις. Επιτελείται μέσα από διαδικασίες χρησιμοποίησης κοινωνικώς κωδικοποιημένων συστημάτων, τα οποία απαρτίζονται από σήματα και σύμβολα εκφραζόμενα λεκτικώς, γραπτώς ή μη- λεκτικώς μέσα από την εκφραστικότητα του σώματος και του προσώπου (Αγγελόπουλος, 2009). Βασικές της προϋποθέσεις είναι ο *πομπός*, αυτός που μεταδίδει μια πληροφορία, ο *δέκτης*, αυτός που τη δέχεται και το *μήνυμα*, το περιεχόμενο της πληροφορίας.

Η Satir υποστήριζε ότι ο τρόπος με τον οποίο επικοινωνούμε είναι ο σημαντικότερος παράγοντας που επηρεάζει και διαμορφώνει τη σχέση μας με τους άλλους, την οικογένειά μας και τον εαυτό μας. Επίσης, θεωρεί την επικοινωνία και την αυτοεκτίμηση τα βασικά θεμέλια του οικογενειακού συστήματος (Satir & Bitter, 1991)

Ο Bateson κι ο Watzlawick ενδιαφέρθηκαν για την επικοινωνία στην πραγματολογική της διάσταση, παραμερίζοντας τις συντακτικές της διαστάσεις (όλα όσα συναρτώνται με το λεξιλόγιο) και τη σημασιολογική διάσταση (που συναρτάται με τη σημασία) (Angel & Angel, 2010).

Υπάρχουν ορισμένα αξιώματα που αφορούν την επικοινωνία, αλλά τρία από αυτά είναι τα πιο σημαντικά:

α) Όλες οι αλληλεπιδράσεις μέσα σε ένα σύστημα έχουν χαρακτήρα επικοινωνίας. Είναι αδύνατο να μην επικοινωνούμε. Μια άρνηση, μια αφωνία ή μια σιωπή έχουν ισότιμα αξία μηνύματος.

β) Υπάρχουν δυο γλώσσες. Η ψηφιακή είναι ό,τι κυριολεκτικά εκφέρεται με λόγο και η αναλογική είναι όλα όσα συμβαίνουν μέσα από τις εκφράσεις του σώματος: στάση, χειρονομίες, μίμηση, τόνος και απόχρωση της φωνής, που δίνουν χρήσιμες πληροφορίες για τα συναισθήματα και το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκπέμπεται το μήνυμα.

γ) Υπάρχουν δυο τύποι επικοινωνίας, οι οποίοι αντιστοιχούν σε δυο τύπους σχέσης. Η συμμετρική σχέση, η οποία βασίζεται στην ισότητα και τα υποκείμενα υιοθετούν μια αντικατοπτριζόμενη συμπεριφορά, ελαχιστοποιώντας με αυτόν τον τρόπο τις διαφορές τους. Η συμπληρωματική σχέση, η οποία βασίζεται στην ανισότητα και θεμελιώνεται στο μέγιστο των διαφορών.

Ο Kriz (1990) μιλάει για επικοινωνίες, τις οποίες χωρίζει σε τρεις τομείς φαινομένων.

1. Επικοινωνιακές ενέργειες (φυγόκεντρες επικοινωνίες). Το συνολικό φάσμα των εκφραστικών δυνατοτήτων του ατόμου.

2. Αντιλήψεις (κεντρομόλες επικοινωνίες). Το φάσμα των εντυπώσεων ενός ατόμου, οι οποίες δημιουργούνται ενεργητικά από αυτό.

3. Σκέψεις και συναισθήματα (αυτοαναφορικές επικοινωνίες). Η ροή των γνωστικών-συναισθηματικών φαινομένων στη συνείδηση. Το άτομο επικοινωνεί διαρκώς και με τον εαυτό του, βρίσκεται συνεχώς σε εσωτερικό διάλογο.

Τα μέλη της οικογένειας βρίσκονται σε συνεχή επικοινωνία. Το θέμα όμως είναι αν αυτή η επικοινωνία είναι αποτελεσματική. Πολύ συχνά οι άνθρωποι ενώ βρίσκονται σε διαρκή επικοινωνία, νιώθουν ότι δεν επικοινωνούν. Φαίνεται πως, όπως παρατηρεί η Satir, ότι δεν επικοινωνούν ικανοποιητικά κι αποτελεσματικά. Ο τρόπος επικοινωνίας δείχνει τη λειτουργικότητα ή μη των συναλλαγών στο πλαίσιο των σχέσεων τους με τους άλλους (Satir, 1982).

### **β) Η Στρατηγική θεραπευτική προσέγγιση**

Προέρχεται από τις θεωρίες επικοινωνίας και έχει πολλές κοινές έννοιες με το επικοινωνιακό μοντέλο. Εξέχουσες μορφές του στρατηγικού μοντέλου είναι οι J. Haley, J. Weakland, P. Watzlawick.

Αυτό το μοντέλο όπως και το Δομικό (περιγράφεται παρακάτω) διαχωρίζει τις υγιείς από τις δυσλειτουργικές οικογένειες με βάση την απόκλισή τους από τα βιολογικά και πολιτισμικά δεδομένα. Τα συμπτώματα θεωρούνται αποτελέσματα μιας προσπάθειας για αλλαγή σε μια υπάρχουσα δεδομένη δύσκολη κατάσταση. Η εστία της θεραπείας είναι περιορισμένη και ο θεραπευτής ενδιαφέρεται για την εξαφάνιση του παρόντος συμπτώματος που θα οδηγήσει και στη λήξη της θεραπείας.

Βασικές τεχνικές αντιμετώπισης αποτελούν η «*αναπλαισίωση*» και οι «*παράδοξες παρεμβάσεις*» των θεραπειών.

Σκοπός της αναπλαισίωσης είναι να αλλάξει την έννοια που έχει ως εκείνη τη στιγμή το πρόβλημα- σύμπτωμα. Διακρίνονται δυο μορφές αναπλαισίωσης: i) η αναδιαμόρφωση του προβλήματος, όπου το πρόβλημα γενικεύεται και ανήκει σε όλο το πλαίσιο κι όχι μόνο σε εκείνον που φέρει το πρόβλημα ii) η αναδιαμόρφωση στον τρόπο παρουσίασης των προβληματικών αντιδράσεων, όπου τα αποτελέσματα του προβλήματος παρουσιάζονται με ένα διαφορετικό τρόπο από αυτόν που μέχρι σήμερα τα παρουσίαζε το σύστημα.

Παράδοξη παρέμβαση είναι εκείνη η διαδικασία που όταν ακολουθηθεί θα επιτευχθεί το αντίθετο από εκείνο που επιφανειακά φαίνεται ότι στοχεύει. Στόχος της παρέμβασης αυτής είναι η εμφάνιση της κρυμμένης αλληλεπίδρασης που εκφράζεται με ένα σύμπτωμα. Οι τρεις κύριες τεχνικές είναι ο *επαναπροσδιορισμός*- η αλλαγή της αντίληψης του συστήματος για το πρόβλημα, η *εντολή*- αφού προσδιοριστεί θετικά ο κύκλος της αλληλεπίδρασης που προκάλεσε το σύστημα δίνεται η εντολή για τη συνέχισή του και η *αναχαίτιση*- ο θεραπευτής θα πρέπει να απαριθμεί συνεχώς τις συνέπειες και τις αναμενόμενες δυσκολίες που θα προκύψουν από την αλλαγή και παρόλα αυτά βοηθάει με προσοχή το σύστημα να προβεί σε αυτές τις αλλαγές.

#### **γ) Η Δομική θεραπευτική προσέγγιση**

Κύριος εκπρόσωπος είναι ο S. Minuchin . Το μοντέλο αυτό δίνει έμφαση στη φύση της *ιεραρχίας*, στα *όρια* και γενικότερα στη *δομή* της οικογένειας. Ορίζει ως φυσιολογικό μοντέλο οικογενειακής δομής αυτό που χαρακτηρίζεται από i)ξεκάθαρα επίπεδα ιεραρχίας ii)ξεκάθαρα όρια μεταξύ οικογένειας και πλαισίου iii)καθαρή επικοινωνία μεταξύ των μελών της οικογένειας.

Η έννοια της δομής περιλαμβάνει το σύνολο των λειτουργικών απαιτήσεων που οργανώνουν τους τρόπους με τους οποίους τα μέλη της οικογένειας συναλλάσσονται μεταξύ τους. Κάθε οικογένεια μέσα από άρρητα επαναλαμβανόμενα πρότυπα καθορίζει τους βασικούς κανόνες με τους οποίους συναλλάσσονται και λειτουργούν τα μέλη της (Minuchin, 1974).

Στο οικογενειακό σύστημα ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στην *οριοθέτηση* του γονεϊκού υποσυστήματος. Για την παραγωγική διαδικασία λήψης αποφάσεων μέσα στην οικογένεια απαιτούνται σαφή όρια και σε περιπτώσεις όπου η οριοθέτηση του είναι ασαφής επηρεάζεται η λειτουργία όλου του οικογενειακού συστήματος (Schlippe & Schweitzer, 2008).

Για τα κοινωνικά συστήματα τα όρια προϋποθέτουν κανόνες και ορισμένα πρότυπα σχέσεων ανάμεσα στα μέλη και είναι ό,τι αποτελεί η μεμβράνη για το κύτταρο. Καθιστούν

δυνατή την οριοθέτησή τους από το περιβάλλον και κατά συνέπεια τη διαμόρφωση της ταυτότητας τους και ρυθμίζουν τον τρόπο επικοινωνίας και επαφής. Τα όρια μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο διαπερατά (Schlippe & Schweitzer, 2008). Αποτελούν τις αόρατες γραμμές οριοθέτησης μεταξύ των γενεών και επιτρέπουν τόσο στους γονείς όσο και στα παιδιά να διατηρήσουν τους ρόλους που τους αντιστοιχούν (Piercy & Wetchler, 1996).

Ο Minuchin (1974) διακρίνει τρία διαφορετικά είδη ορίων ανάλογα με το πώς οριοθετούνται τα υποσυστήματα μεταξύ τους μέσα στην οικογένεια και πώς οριοθετείται η οικογένεια από το εξωτερικό περιβάλλον. Τα *σαφή*, τα οποία είναι σαφώς καθορισμένα, σταθερά και ελαστικά έτσι ώστε να προσαρμόζονται στα στάδια ανάπτυξης της οικογένειας. Τα *συγκεχυμένα*, όπου σε αυτές τις οικογένειες δεν υπάρχει καμία οριοθέτηση και διάκριση μεταξύ των υποσυστημάτων και έχει ως αποτέλεσμα το υψηλό ψυχικό κόστος για όλα τα μέλη του συστήματος. Τέλος, τα *άκαμπτα*, τα οποία χαρακτηρίζονται από έλλειψη ευελιξίας και κρατούν τα μέλη του συστήματος σε συναισθηματική απόσταση.

Η ιεραρχία ορίζεται ως τα όρια που διαφοροποιούν τον αρχηγό ενός οργανισμού από τα υπόλοιπα μέλη (Piercy & Wetchler, 1996). Οι συναλλαγές στα μέλη καθορίζονται από γενικότερους κανόνες, οι οποίοι ισχύουν για κάθε οικογένεια, καθώς και από τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά της (Παπαδιώτη & Σοφτά, 2006). Σε μια οικογένεια, οι γονείς είναι συχνά ψηλότερα στην ιεραρχία, έχοντας με αυτόν τον τρόπο μια ισχυρότερη θέση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων από ότι τα παιδιά. Η ύπαρξη ιεραρχίας σε κάθε σύστημα κρίνεται αναγκαία. Σε οικογένειες που οι κανόνες συναλλαγής των μελών της είναι ελάχιστοι, τα παιδιά βιώνουν την έλλειψη της ενιαίας φυσικής προστασίας των δυο γονέων και τη μείωση της οικογενειακής σταθερότητας, η οποία είναι απαραίτητη για τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους (Dinkmeyer & McKay, 1976).

Η παρέκκλιση από το φυσιολογικό μοντέλο οδηγεί σε δυσλειτουργία της οικογένειας με αποτέλεσμα την εμφάνιση συμπτώματος. Θεραπευτικός στόχος είναι η αναδόμηση της οικογένειας, ώστε να προσεγγίζει το φυσιολογικό κανονιστικό μοντέλο και να αποφευχθεί η εμφάνιση συμπτωμάτων στο μέλλον.

#### **δ) Η Συστημική θεραπευτική προσέγγιση του Μιλάνου**

Η συστημική προσέγγιση αποτελεί μια εξελικτική μορφή θεραπευτικών προσεγγίσεων της οικογενειακής θεραπείας, αν και πολλές φορές θεωρούνται, λανθασμένα βέβαια, έννοιες ταυτόσημες. Δημιουργήθηκε στην Ευρώπη τη δεκαετία του 1970 και κύριοι εκπρόσωποι της προσέγγισης αυτής είναι οι M. S. Palazzoli, L. Boscolo, G. Cecchin, G. Prata.

Η ομάδα του Μιλάνου εισήγαγε νέες έννοιες και καινοτομίες στον τρόπο της θεραπευτικής δουλειάς. Καθιέρωσαν την ύπαρξη της θεραπευτικής ομάδας πίσω από τον μονόδρομο καθρέφτη, ως ενεργό μέρος της θεραπευτικής διαδικασίας. Εισηγάγαν την έννοια της «θετικής σημασιοδότησης», δηλαδή την αναγνώριση του νοήματος του συμπτώματος, το οποίο συνδέεται με την ανάγκη ύπαρξης του συστήματος.

Επίσης, η *κυκλικότητα*, η *υπόθεση*, και η *ουδετερότητα* ορίζονται ως οι τρεις βασικές αρχές για τη διεξαγωγή της οικογενειακής συνεδρίας και οι οποίες είναι συμβατές με τη συστημική επιστημολογία.

Ο Norbert Wiener για να καταστήσει σαφή την διαδικασία στην οποία τα μέρη ενός συστήματος αλληλεπιδρούν το ένα πάνω στο άλλο χρησιμοποιεί τον όρο της *κυκλικής αιτιότητας*, ότι δηλαδή οι συμπεριφορές του ενός καθορίζονται από αυτές των άλλων και συγχρόνως τις καθορίζουν (Schlippe & Schweitzer, 2008). Η αιτιολογία δε θεωρείται ότι ακολουθεί μια γραμμική πορεία- μηχανιστικός τρόπος σκέψης, δηλαδή την εύρεση των αιτιών που οδηγούν στην εμφάνιση μιας συμπεριφοράς, αλλά ακολουθεί μια αμοιβαία κυκλική διαδικασία που έχει σχέση με ποικίλες και δυναμικές αλληλεπιδράσεις. Δηλαδή η εμφάνιση μιας συμπεριφοράς πέρα από τη σχέση της με την ατομική μοναδικότητα, δεν είναι παρά μόνο ένα μέρος, μια συμπεριφορά μέσα σε έναν συνεκτικό κύκλο συμπεριφορών.

Καθίσταται σαφές ότι μια αλλαγή σε έναν τομέα του συστήματος επιφέρει μια μεταβολή σε έναν άλλο. Καμιά αλλαγή δεν είναι κάτι που συμβαίνει αντικειμενικά, αλλά κάτι το οποίο γίνεται αντιληπτό με διαφορετικό τρόπο και χαρακτηρίζεται ως αλλαγή από πολλά διαφορετικά άτομα. Η αλλαγή αυτή μεταβάλλει, διαταράσσει κάτι στους εκάστοτε παρατηρητές, με αποτέλεσμα αυτά τα άτομα να συμπεριφέρονται διαφορετικά, γεγονός που με τη σειρά του γίνεται αντιληπτό ως αλλαγή από άλλους κ.ο.κ. (Schlippe & Schweitzer, 2008).

Η κυκλική σκέψη είναι η προσπάθεια να περιγράψουμε την συμπεριφορά των στοιχείων ενός συστήματος ως κύκλωμα ανάδρασης, ώστε να γίνει ορατό ότι η συμπεριφορά αυτή συμπεριλαμβάνεται σε μια κυκλική διαδικασία (Schlippe, Schweitzer & 2008) και έχει δυο διαστάσεις. Η μια αναφέρεται στην αλληλεπιδραστική φύση της οικογένειας, ότι δηλαδή η συμπεριφορά ενός μέλους της οικογένειας αποτελεί μέρος της ακολουθίας των συμπεριφορών των υπολοίπων μελών της. Η δεύτερη διάσταση αναφέρεται στην αλληλεπιδραστική σχέση μεταξύ των θεραπευτών και της οικογένειας (Piercy & Wetchler, 1996).

Κύριο εργαλείο γνώσης της συστημικής προσέγγισης αποτελεί η δημιουργία θεραπευτικών υποθέσεων, οι οποίες προκύπτουν μέσα από την αλληλεπιδραστική σχέση των θεραπευτών με την οικογένεια. Οι νέες υποθέσεις οδηγούν σε νέες ερωτήσεις και

εκείνες πιθανόν σε νέες αλλαγές (Piercy & Wetchler, 1996). Η υπόθεση είναι μια προσωρινή εικασία για αυτό που υπάρχει, η οποία πρέπει στην πορεία να επανεξεταστεί.

Η αξία της υπόθεσης εντοπίζεται στη χρησιμότητά της (Schlippe, Schweitzer & 2008), η οποία μετράται σύμφωνα με το κατά πόσο:

*Λειτουργεί ταξινομικά.* Καλείται να διαχωρίσει τις πληροφορίες που προέρχονται από την οικογενειακή συνομιλία σε σημαντικές και ασήμαντες για τον θεραπευτή, ώστε να διανοιχτεί ένας δρόμος για τη γνωστική τάξη-αρχικά στο μυαλό του θεραπευτή.

*Λειτουργεί παροτρυντικά.* Οι υποθέσεις με χαρακτήρα νέας είδησης προσφέρουν αρχικά στον θεραπευτή και έπειτα στην οικογένεια νέους τρόπους θέασης, κυρίως όταν μια κατάσταση επαναλαμβάνεται συνεχώς. Οι υποθέσεις που προκαλούν έκπληξη ενισχύουν το απρόβλεπτο και το απίθανο.

Δεν πρόκειται για την αναζήτηση της *μιας σωστής υπόθεσης*. Μια συστημική υπόθεση έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να είναι κατάλληλη και χρήσιμη, όταν περικλείει όσο περισσότερα μέλη ενός συστήματος γύρω από ένα πρόβλημα. Επίσης, όσο είναι σε θέση να συνδέσει τις ενέργειες των δρώντων με τρόπο που να δείχνει εκτίμηση προς αυτούς και να συνδέει είτε καλές προθέσεις με αθέλητες αρνητικές συμπεριφορές ή τον πόνο λόγω ενός προβλήματος με θετικές επιπτώσεις του προβλήματος (Schlippe, Schweitzer & 2008).

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η συστημική προσέγγιση δεν αποσκοπεί στην αναζήτηση της αλήθειας ή της πραγματικότητας, αλλά στην αμοιβαία κατασκευή του «πραγματικού». Τα όρια μεταξύ φυσιολογικού και μη, παύουν να είναι εύκολα διακριτά και η θεραπεία αντί να στοχεύει στην ανάδυση μιας ορισμένης «αλήθειας» κατάλληλης για το σύστημα, οφείλει να διευρύνει το πεδίο των πιθανών επιλογών (Σφήκας, 2002).

Η ουδετερότητα ορίζεται ως η ικανότητα του θεραπευτή να παίρνει το μέρος όλων των μελών του συστήματος εξίσου, καθώς και η ικανότητα να ανα- γνωρίζει τα επιτεύγματα κάθε μέλους του συστήματος και να μπορεί να ταυτίζεται και με τις δυο πλευρές των αμφιθυμικών σχέσεων (Schlippe, Schweitzer & 2008).

Μπορούν να διακριθούν τρία είδη ουδετερότητας:

- I. Η ουδετερότητα απέναντι σε πρόσωπα. Ο θεραπευτής διατηρεί μια παραγωγική εσωτερική απόσταση μεταξύ των μελών τη οικογένειας, όπου είναι ασαφές ποιου το μέρος παίρνει.
- II. Η ουδετερότητα απέναντι στα συμπτώματα. Παραμένει ασαφές αν ο θεραπευτής χαρακτηρίζει το σύμπτωμα θετικά ή αρνητικά, γίνοντας με αυτόν τον τρόπο δυσδιάκριτη η στάση του για την εξάλειψη ή τη διατήρηση της παρούσας κατάστασης. Αυτό αναδεικνύει μια στάση γεμάτη σεβασμό και αμφιθυμία απέναντι στα προβλήματα, η οποία εκτιμά και αναγνωρίζει την

πιθανή χρησιμότητα του συμπτώματος για τη διατήρηση της αυτοοργάνωσης του συστήματος.

- III. Η ουδετερότητα απέναντι σε ιδέες. Παραμένει ασαφές ποιες από τις ερμηνείες των προβλημάτων, τις ιδέες για λύση, τα συστήματα αξιών και τις απόψεις που παρουσιάζονται υιοθετεί ο θεραπευτής. Με αυτόν τον τρόπο υπάρχει πάντα χώρος και για άλλες ιδέες, ερμηνείες, απόψεις.

Η ουδετερότητα αποτελεί για τον συστημικό θεραπευτή προϋπόθεση, ώστε να γίνει αποδεκτός από όλα τα μέλη του συστήματος, καθώς και να μην ενσωματωθεί αδιάκριτα στα υφιστάμενα σχήματα σχέσεων.

Οι συστημικοί θεραπευτές υποστηρίζουν ότι για να αντιμετωπιστούν κάθε είδους συγκρούσεις, η δράση πρέπει να απευθύνεται στην οικογένεια και συγκεκριμένα στο δυσλειτουργικό και παθολογικό αλληλεπιδραστικό σύστημα που ενσαρκώνεται. Η λειτουργία της οικογενειακής ψυχοθεραπείας αποσκοπεί στο να οδηγήσει την οικογένεια προς μια μη παθολόγο ανασυγκρότηση των αλληλεπιδράσεων της (Angel & Angel, 2010). Ένας ή περισσότεροι θεραπευτές συνεργάζονται με τα μέλη μιας οικογένειας. Αξιοποιούν και εισάγουν πληροφορίες, έτσι ώστε να αλλάξουν οι δυναμικές των σχέσεων και οι αλληλεπιδράσεις στο οικογενειακό πλαίσιο στο οποίο παρουσιάζεται το πρόβλημα (σύμπτωμα). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αλλάζει ο τρόπος επικοινωνίας της οικογένειας, γεγονός το οποίο συνδέεται με τη μείωση ή και την επίλυση του προβλήματος ή και της ψυχολογικής δυσφορίας.

### **Η εξέλιξη της οικογενειακής θεραπείας**

Η δεκαετία του 1980 φέρνει μια σημαντική αλλαγή στο χώρο της οικογενειακής θεραπείας με την έννοια της Κυβερνητικής δεύτερης τάξης. Κύριοι θεωρητικοί εκπρόσωποι είναι οι βιολόγοι H. Maturana, F. Varela, ο χημικός I. Prigogine, ο φιλόσοφος H. Von Foerster και ο γνωστικός ψυχολόγος E.Von Glaserfeld.

Η Β΄ Κυβερνητική δημιουργείται μετά από την επίδραση ιδεών από τη σύγχρονη βιολογία, τη γνωστική ψυχολογία και τον κονστρουκτιβισμό- δεν μπορούμε να γνωρίζουμε την αντικειμενική αλήθεια για τον κόσμο, αλλά μόνο την υποκειμενική κατασκευή μας για τον κόσμο.

Η εισαγωγή νέων ιδεών και εννοιών όπως της *αυτοποίησης* των ζώντων συστημάτων των Maturana και Varela, της *αυτοοργάνωσης* του Prigogine, του παρατηρούντος συστήματος του Von Foerster και τις *αρχές του Ριζοσπαστικού Κονστρουκτιβισμού* του Von Glaserfeld αποτέλεσαν τη βάση της έννοιας περί *μη καθοδηγητικής αλληλεπίδρασης*.

Η συστημική θεραπευτική προσέγγιση του Μιλάνου ανήκει στο πεδίο της Β΄ Κυβερνητικής. Η γνώση του θεραπευτή για την κανονικότητα του συστήματος αντικαθίσταται από μια διερευνητική προσπάθεια κατανόησης των συμπεριφορών με



σκοπό την ενεργοποίησή του συστήματος, ώστε να βρει άλλες λύσεις, χωρίς την εμφάνιση συμπτωμάτων, αλλάζοντας μόνο στο βαθμό που η δομή του το επιτρέπει. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να ξεπερνάται η γραμμική άποψη της μονόπλευρης δράσης του θεραπευτή ως προς το σύστημα και να ενυπάρχει η αμοιβαία δράση συστήματος-θεραπευτή.

### **Το Θεραπευτικό πλαίσιο της συστημικής- οικογενειακής θεραπείας**

Η κλινική προσέγγιση που οι οικογενειακοί θεραπευτές συστημικής κατεύθυνσης εφαρμόζουν περιλαμβάνει ένα σύνολο τεχνικών και διαδικαστικών κανόνων που διαμορφώνουν ένα πλαίσιο για τη θεραπευτική δράση (Angel & Angel, 2010). Οι κανόνες αυτοί αποτελούν άξονες αναφοράς, που πρέπει να ακολουθούνται από τους θεραπευτές και οι οποίοι παρατίθενται στη συνέχεια.

Εξαρχής, η οικογένεια ενημερώνεται για τους όρους υποδοχής και δουλειάς που εφαρμόζεται από τη θεραπευτική ομάδα. Κρίνεται απαραίτητη η ενημέρωση για τον προγραμματισμένο αριθμό και ρυθμό των συνεδριών, καθώς και για τις παρουσίες που απαιτούνται. Αυτά αποτελούν αντικείμενο ενός προφορικού συμβολαίου μεταξύ της θεραπευτικής ομάδας και της οικογένειας και ο ρόλος του αποδεικνύεται κεντρικός στην οργάνωση της θεραπείας.

Οι αίθουσες θεραπείας είναι εξοπλισμένες με έναν μονόδρομο καθρέπτη και τα απαραίτητα μηχανήματα μαγνητοσκόπησης της συνεδρίας. Το υλικό των βιντεοσκοπημένων συνεδριών συμβάλλει στη βελτίωση της δουλειάς των θεραπευτών και κατ' επέκταση στην αποτελεσματικότερη παρέμβαση στη θεραπεία της οικογένειας.

Η λειτουργία τους είναι να καταγράφουν το σύνολο της λεκτικής και μη λεκτικής επικοινωνίας και βοηθάει να επισημανθούν όλοι οι τύποι επικοινωνίας και να διατηρηθεί ακέραιο το περιεχόμενο της συνεδρίας, το οποίο διαφορετικά θα μεταφερόταν με υποκειμενικό τρόπο από τους θεραπευτές. Η θεραπευτική ομάδα έχει τη δυνατότητα να αποστασιοποιηθεί σε σχέση με τα συναισθήματα που αναδύθηκαν κατά τη διάρκεια της συνεδρίας και να ξανασυζητήσει το περιεχόμενό τους.

Ο θεραπευτής είναι στην αίθουσα με την οικογένεια. Η θεραπευτική ομάδα παρατηρεί τη συνεδρία μέσα από τον μονόδρομο καθρέπτη. Αυτό ευνοεί την αναγκαία αποστασιοποίηση ως προς τις παρεμβάσεις του θεραπευτή που είναι στην αίθουσα και επιτρέπει στα μέλη της θεραπευτικής ομάδας να έχει το πλεονέκτημα μιας μετα-θέσης ως προς το θεραπευτικό σύστημα.

Ο ρόλος της θεραπευτικής ομάδας πίσω από τον καθρέπτη είναι ενεργός και επιτρέπει στον θεραπευτή που είναι στην αίθουσα με την οικογένεια, να αντιληφθεί αρκετά στοιχεία που δεν θα είχε συλλάβει χωρίς την παρουσία της. Για το λόγο αυτό ο θεραπευτής διακόπτει την συνεδρία μια ή δυο φορές για να συνηνοηθούν και να επεξεργαστούν τις

υποθέσεις με τη θεραπευτική ομάδα, έχοντας ως σκοπό την υιοθέτηση μιας κατεύθυνσης για τη συνέχεια της συνεδρίας.

Σε κάθε περίπτωση η θεραπευτική ομάδα προσφέρει στον θεραπευτή μια διαφορετική ματιά και μπορεί να επαναπροσανατολίσει τις συνεδρίες με τρόπο ώστε να αποφευχθούν οι εμφανώς άστοχες αντιδράσεις, στο βαθμό που ο θεραπευτής ενίοτε συμμαχεί, χωρίς να το συνειδητοποιεί, με το ένα ή το άλλο μέλος της οικογένειας (Angel & Angel, 2010).

Ορισμένες θεραπευτικές ομάδες επιλέγουν να δουλεύουν με δυο θεραπευτές μέσα στη συνεδρία, γεγονός το οποίο κρίνει αναγκαίο η εκπαίδευση και των δυο θεραπευτών να είναι συμβατή, για να αποφεύγονται τυχόν *συγκρούσεις* μεταξύ των θεραπευτικών τους προσεγγίσεων.

Ο χρόνος που μεσολαβεί μεταξύ των δυο συνεδριών προκύπτει από την ανάγκη κάθε μέλους της οικογένειας για να επεξεργαστεί το υλικό που αναδύεται από την κάθε συνεδρία. Ο ρυθμός των συνεδριών πρέπει να προσαρμόζεται σύμφωνα με τη λειτουργία της κάθε θεραπευτικής ομάδας καθώς και το συναισθηματικό επίπεδο της οικογένειας. Συνήθως οι συνεδρίες πραγματοποιούνται κατά μέσο όρο κάθε τρεις με τέσσερις εβδομάδες και διαρκούν μια έως μιάμιση ώρα.

Για τη διεξαγωγή των συνεδριών ζητείται να προσέλθει το σύνολο της πυρηνικής οικογένειας (γονείς, παιδιά). Στην πορεία όμως μπορεί η θεραπευτική ομάδα να αισθανθεί την αναγκαιότητα να διευρύνει το πλαίσιο και να προσκαλέσει να έρθουν στη συνεδρία ο παππούς, η γιαγιά, ερωτικοί σύντροφοι, φίλοι κ.α. Η διαμόρφωση του θεραπευτικού πλαισίου είναι βοηθητική, τόσο για την θεραπευτική ομάδα όσο και για τις οικογένειες.

Η συνεδρία με την κλασική της μορφή αποτελείται από τα εξής μέρη (Schlippe & Schweitzer, 2008) :

Την προ- συνεδρία. Συζήτηση των μελών της θεραπευτικής ομάδας για τις πληροφορίες που έχουν στη διάθεσή τους και τη διαμόρφωση των αρχικών υποθέσεων. Διάρκεια 5-20 λεπτά.

Τη συνέντευξη. Ο θεραπευτής παίρνει συνέντευξη από τα μέλη της οικογένειας. Σκοπός αυτού του μέρους της συζήτησης είναι η άντληση πληροφοριών. Η υπόλοιπη θεραπευτική ομάδα παρακολουθεί πίσω από τον μονόδρομο καθρέφτη. Διάρκεια 50-90 λεπτά.

Τη μέσο-συνεδρία. Το σύνολο των μελών της θεραπευτικής ομάδας συζητά τις υποθέσεις του σε έναν χωριστό χώρο και διαμορφώνει την τελική παρέμβαση. Διάρκεια 15-40 λεπτά.

Την τελική παρέμβαση. Οι αποφάσεις της θεραπευτικής ομάδας ανακοινώνονται στην οικογένεια από τον θεραπευτή. Τα υπόλοιπα μέλη της θεραπευτικής ομάδας παρακολουθούν με προσοχή πίσω από τον μονόδρομο καθρέφτη τις αντιδράσεις των μελών της οικογένειας. Διάρκεια 5-15 λεπτά.

Τη μετά-συνεδρία. Συζήτηση της θεραπευτικής ομάδας για τη συνεδρία και τις τελευταίες αντιδράσεις της οικογένειας. Διάρκεια 10-20 λεπτά.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι πολλές θεραπευτικές ομάδες χρησιμοποιούν ως εργαλείο δουλειάς την αναστοχαστική ομάδα (reflecting team). Ο Tom Andersen- οικογενειακός θεραπευτής απομυθοποίησε τη διαδικασία της θεραπευτικής ομάδας πίσω από τον μονόδρομο καθρέφτη και την αντικατέστησε με την αναστοχαστική ομάδα. Ο Andersen (1991) ήταν ο πρώτος που υποστήριξε ότι η δημιουργία υποθέσεων με την παρουσία της οικογένειας, κάνει την θεραπεία περισσότερο διαφανή και λιγότερο ιεραρχική.

Σήμερα υπάρχουν διάφορες μέθοδοι εφαρμογής της αναστοχαστικής ομάδας. Η βασική δομή της δουλειάς με την αναστοχαστική ομάδα συνίσταται στο ότι δημιουργείται και διατηρείται ένας διαχωρισμός ανάμεσα στο θεραπευτικό σύστημα- την οικογένεια και τον θεραπευτή και το παρατηρούν σύστημα- την ομάδα αναστοχασμού.

Η διαδικασία περιλαμβάνει τον θεραπευτή με την οικογένεια να συζητάνε και την υπόλοιπη θεραπευτική ομάδα να παρατηρεί πίσω από τον μονόδρομο καθρέφτη. Στη συνέχεια, η οικογένεια ρωτάται αν επιθυμεί να ακούσει τα σχόλια της υπόλοιπης ομάδας. Η οικογένεια παρατηρεί τη συζήτηση μεταξύ των υπολοίπων μελών της θεραπευτικής ομάδας και μπορεί με αυτόν τον τρόπο να ακούσει τις σκέψεις και τις ιδέες που αναπτύσσονται, χωρίς να χρειάζεται αμέσως να πάρει θέση. Στο τέλος, η οικογένεια συζητά τις αντανάκλασεις της θεραπευτικής ομάδας (Andersen, 1987). Η διαδικασία της αναστοχαστικής ομάδας βοηθάει την οικογένεια να συμμετάσχει ενεργά τόσο στη συζήτηση όσο και στην αντανάκλαση της υφιστάμενης κατάστασής τους.

### **Η «συστημική» οπτική της εξάρτησης**

Στη δεκαετία του '50 και στις αρχές της δεκαετίας του '60 η εξάρτηση θεωρούνταν ατομικό πρόβλημα που έπρεπε να αντιμετωπιστεί μακριά από το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον, προκειμένου το άτομο να προστατευτεί από τις αρνητικές επιδράσεις τους αλλά και αντίστροφα. Με την ανάπτυξη της οικογενειακής θεραπείας στη δεκαετία του '70 η κατάσταση άλλαξε. Η οικογένεια αναγνωρίστηκε ως σημαντικός παράγοντας όχι μόνο για την αιτιολογία της χρήσης, αλλά και για τη διακοπή της πορείας της εξάρτησης.

Η οικογενειακή ψυχοθεραπεία στον χώρο των εξαρτήσεων από ψυχοτρόπες ουσίες γενικότερα έχει αναπτυχθεί στην διάρκεια των τελευταίων σαράντα χρόνων, επομένως έχει στην διάθεσή της ένα πλούτο εμπειριών, προσεγγίσεων, καθώς και μελέτες που αξιολογούν την αποτελεσματικότητά της.

Σύμφωνα με τη συστημική προσέγγιση η εξάρτηση αποτελεί απάντηση με μορφή συμπτώματος στην παθογένεια του οικογενειακού συστήματος, αφού αυτό που

χαρακτηρίζεται ως παθογόνο δεν είναι αυτό που παράγεται στην οικογενειακή δομή, αλλά το ίδιο το οικογενειακό σύστημα.

Στην εξάρτηση η ζωή και ο θάνατος, η ευχαρίστηση και το απαγορευμένο εναλλάσσονται. Αποκαλύπτουν τους μύθους της οικογένειας, όπου κάποιος από τα παιδιά της εμφανίζεται ως πιστός «υπηρέτης» τους. Ο εξαρτημένος κάνει το σώμα του αποδέκτη των προβλημάτων της οικογενειακής ιστορίας, τα οποία δεν έχουν επιλυθεί. Μέσω της χρήσης ουσιών μετατρέπει την ψυχική και σωματική του «αναπηρία» σε όχημα των ατομικών και σχεσιακών προβλημάτων και αποκλίσεων που διατρέχουν το οικογενειακό πεδίο (Angel & Angel, 2010).

Όλη η οικογένεια είναι συν-εξαρτημένη από την ουσία, δηλαδή το οικογενειακό σύστημα ρυθμίζεται με βάση της εξάρτησης του μέλους της, θεωρώντας την χρήση ουσιών ως μια ρυθμιστική λύση κι όχι ως πρόβλημα. Αυτό συμβαίνει επειδή όλο το σύστημα των οικογενειακών σχέσεων, που έχει επιβάλλει στο μέλος της το πρόβλημα για το οποίο η εξάρτηση αποτελεί λύση, επανασυγκροτείται μέσα από μια διαλεκτική διαδικασία γύρω από αυτό και με αφετηρία την εξάρτηση, περιφρονώντας τα προσωπικά προβλήματα. Έτσι δεν ελπίζει κανείς, ούτε σε μια απλή έξοδο ούτε σε μια έξοδο ατομική από την εξάρτηση.

Πολλοί λόγοι μπορούν να είναι καθοριστικοί ώστε μια οικογενειακή δομή να πάρει μια παθογόνο μορφή και να ευνοήσει την εγκατάσταση μιας μορφής εξάρτησης. Ο πόνος τον οποίο μαρτυρεί η εξάρτηση και ο οποίος διακινείται μέσα από την οικογενειακή ιστορία και από τα παρόντα σχήματα σχέσεων είναι πολύμορφος. Η εξάρτηση μπορεί να είναι το σύμπτωμα μιας προσπάθειας του εφήβου να έχει τον έλεγχο του εαυτού του, τον έλεγχο του άλλου και να ξεφύγει από την εξάρτηση των γονέων του (Angel & Angel, 2010). Είναι ταυτόχρονα μια απόπειρα φυγής από την σχέση και ένας τρόπος διατήρησης και οργάνωσής της.

Το μέλος του συστήματος επιδιώκει να απαλλαγεί από τις διαπροσωπικές εξαρτήσεις με το να γίνει εξαρτημένος από μια ουσία, την οποία πιστεύει ότι μπορεί να ελέγξει πιο εύκολα από έναν άνθρωπο. Η εξάρτηση από τις ουσίες θέτει εκτός πεδίου οποιαδήποτε σχέση με τους άλλους, στο βαθμό που τα πάντα περιστρέφονται γύρω από αυτήν. Κάθε διαδικασία αυτονόμησης βιώνεται ως αμφισβήτηση της οικογενειακής ομοιόστασης και κατά συνέπεια θεωρείται απειλή. Έτσι λοιπόν η προβληματική των ναρκωτικών και οι δυσκολίες των σχέσεων καταλογίζονται στο προϊόν. Τα ναρκωτικά οφείλονται για τις δυσκολίες, οπότε η εξάλειψη και μόνο αυτών επαρκεί, αφού αυτά είναι που καταστρέφουν τις σχέσεις.

Οι ναρκωτικές ουσίες όμως δεν καταστρέφουν, αλλά οργανώνουν ή ξαναοργανώνουν τις σχέσεις και αποτελούν τη συνέχεια των ενδοοικογενειακών σχέσεων εξάρτησης. Κατά

κάποιον τρόπο τα ναρκωτικά αποτελούν το «φάρμακο» που επιτρέπει τη διαίωνιση των σχέσεων.

Σήμερα, υποστηρίζεται ότι η εξάρτηση από τα ναρκωτικά μπορεί να θεωρηθεί μέρος μιας κυκλικής διαδικασίας, η οποία περικλείει τρία ή περισσότερα άτομα, συνήθως τον εξαρτημένο και τους γονείς του ή τα γονεϊκά υποκατάστατα. Ο χρήστης ουσιών αποτελεί οργανικό μέρος ενός δυσλειτουργικού «κλειστού» οικογενειακού συστήματος. Αυτό σημαίνει ότι η ομοίωση του εν λόγω συστήματος απαιτεί τη συντήρηση και την αναπαραγωγή της εξάρτησης του συγκεκριμένου μέλους του, αφού αυτή αποτελεί το «σύμπτωμα» της δυσλειτουργίας του (Μάτσα, 2008).

Η συστημική προσέγγιση χαρακτηρίζει την εξάρτηση ως ένα φαινόμενο γύρω από το οποίο οργανώνεται η οικογένεια, όταν δυσκολεύεται να αντιμετωπίσει άλλα θέματα που αφορούν την εξέλιξη της (Stanton et al, 2009). Το οικογενειακό σύστημα παρουσιάζει μία ταλάντωση ανάμεσα σε δύο διαφορετικές καταστάσεις αυτή της χρήσης και αυτή της αποχής. Η κυκλική αυτή διαδικασία έχει μία καθημερινή διάσταση και μία διαχρονική. Η εξάρτηση με την οργάνωση όλης της οικογενειακής ζωής γύρω από αυτήν, διαδραματίζει έναν ομοιοστατικό ρόλο στο σύστημα και λειτουργεί ως εμπόδιο στις εξελικτικές ανάγκες της οικογένειας.

Η εξάρτηση είναι το αποτέλεσμα μιας κρίσης της οικογένειας, κατά την οποία το εξαρτημένο μέλος αναλαμβάνει να κρατήσει τη συνοχή της και την ομοίωσή της, αποσπώντας τα μέλη της από το κεντρικό πρόβλημα και τροποποιώντας μια δυναμική της οποίας την εξέλιξη δεν επιθυμούσαν ούτε το ίδιο το άτομο ούτε τα άλλα μέλη της οικογένειας. Οι εξαρτημένοι αποτελούν μέρος ενός δυσλειτουργικού συστήματος, στο οποίο τα διάφορα μέλη της οικογένειας, το καθένα χωριστά ή όλα μαζί ταυτόχρονα χρησιμοποιούν ένα σύμπτωμα ως ρυθμιστικό μηχανισμό των σχέσεων

Πολλές φορές η οικογένεια αποτελεί ένα στενό, αλληλοεξαρτώμενο, διαπροσωπικό σύστημα, όπου η ισορροπία του απειλείται όταν η ασυμφωνία των γονιών παίρνει τέτοιες διατάσεις, ώστε να μπαίνει θέμα χωρισμού. Σε αυτές τις περιπτώσεις το εξαρτημένο άτομο ενεργοποιείται, η συμπεριφορά του αλλάζει και δημιουργεί μια κατάσταση κατά την οποία εστιάζει την προσοχή της οικογένειας επάνω του. Η συμπεριφορά του μπορεί να πάρει πολλές μορφές, μπορεί να χάσει την ψυχραιμία του, να διαπράξει ένα σοβαρό αδίκημα, ή να πάρει υπερβολική δόση ναρκωτικών. Όποια και να είναι η μορφή, η πράξη του επιτρέπει στους γονείς να μετατοπίσουν την εστίαση από τη συζυγική σύγκρουση σε μια γονεϊκή υπέρ- εμπλοκή μαζί του. Η μετακίνηση γίνεται από μια δυαδική αλληλεπίδραση μεταξύ των γονιών σε μια τριαδική αλληλεπίδραση μεταξύ των γονιών και το εξαρτημένο άτομο (Stanton et al, 2009).

Η Crafoord (1980) εντοπίζει το επικίνδυνο παιχνίδι "κρύβω/ψάχνω" που παίζεται από τον εξαρτημένο τον σύντροφο/σύζυγο του ως παιχνίδι σχετικό με την ευθύνη, το οποίο

γίνεται σταδιακά βίωμα στα μέλη της οικογένειας και παγιδεύει τις καθημερινές τους σχέσεις σε ένα άκαμπτο μοντέλο διαντίδρασης. Το αντίδοτο σε αυτό, προτείνει η Crafoord, είναι να φύγει η εστία από την εξάρτηση και να συζητηθούν ανοικτά στην οικογένεια τα θέματα της ευθύνης και του ελέγχου και τα αισθήματα που συνδέονται με αυτά.

Αν εξετάσουμε την εξάρτηση υπό το πρίσμα των αλληλεπιδράσεων, τα ναρκωτικά με τα κατευναστικά και ευφορικά αποτελέσματα, δίνει τη δυνατότητα στον χρήστη να είναι παρών και συγχρόνως απών (Μάτσα, 2007). Η εξαρτητική συμπεριφορά αποκτά μια προσαρμοστική αξία επιτρέποντας σε καθένα από τα μέλη του συστήματος να συμβάλλει στο αδιέξοδο ως προς τις συγκρούσεις που συνδέονται με τον αποχωρισμό.

Από τη συστημική οπτική οι εξαρτητικές συμπεριφορές εμπεριέχουν πάντοτε μια δυσκολία να επεξεργαστούν μια διαδικασία αποχωρισμού σε μια σχέση και αυτό εγκαλεί και τους δυο φορείς της σχέσης. Οι εξαρτητικές συμπεριφορές προφυλάσσουν τη σχέση από το φόβο για την απώλειά της, απομακρύνοντας το ζήτημα του «πένθους» της ολοκληρωτικής και φαντασιακής σχέσης στην οποία θα ήταν ανύπαρκτες η έλλειψη και η ματαίωση (Angel & Angel, 2010).

Ο κύκλος της εξάρτησης αποτελεί μέρος ενός οικογενειακού μοτίβου αλληλεπιδράσης, το οποίο εμπεριέχει ένα σύνθετο ομοιοστατικό σύστημα και χρησιμεύει αφενός στη συντήρησή της και αφετέρου στη συνολική οικογενειακή σταθερότητα.

### **Η οικογενειακή θεραπεία ως μια μορφή θεραπείας της εξάρτησης**

Η εξάρτηση από ουσίες είναι μια κατάσταση που περιλαμβάνει όχι μόνο το εξαρτημένο άτομο αλλά και το περιβάλλον του, δηλαδή είτε την οικογένεια που έχει μεγαλώσει ή αυτήν που έχει δημιουργήσει, καθώς και τα σημαντικά για αυτόν πρόσωπα.

Οι πρώτες καταγεγραμμένες εφαρμογές της οικογενειακής συστημικής προσέγγισης στην τοξικοεξάρτηση οφείλονται στον Haley J., κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1960 και 1970, ο οποίος ίδρυσε στις Η.Π.Α θεραπευτικό κέντρο με κύριο σκοπό τη θεραπεία εφήβων. Ο Haley δούλεψε με νέους με εθιστική συμπεριφορά όμως η κλινική του εμπειρία ήταν μικρή, προκείμενου να συγκροτήσει μια προσέγγιση που να λαμβάνει υπόψη της τις ιδιαιτερότητες του φαινομένου της εξάρτησης.

Κατά την περίοδο 1977-1978 και με τις εργασίες του Stanton M.D., κάνει την εμφάνισή της μια εξειδικευμένη θεραπευτική αντιμετώπιση των εξαρτημένων στο πλαίσιο των συστημικών οικογενειακών θεραπειών.

Στην Ευρώπη τα πρώτα κέντρα οικογενειακής θεραπείας συστημικής προσέγγισης άρχισαν να λειτουργούν στη Γαλλία γύρω στο 1980. Το κέντρο Monceau θα είναι το πρώτο που αποβλέπει στη θεραπεία εξαρτημένων και των οικογενειών τους.

Η θεραπεία των οικογενειών που αντιμετωπίζουν πρόβλημα χρήσης ή κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών αποτελεί βασική παράμετρο της θεραπευτικής παρέμβασης (Πουλόπουλος, 2010).

Σκοπός της οικογενειακής θεραπείας είναι η εμπλοκή του εξαρτημένου στην απεξαρτητική διαδικασία και η υποστήριξή του ως προς τη διαδικασία της αλλαγής. Αποβλέπει στην τροποποίηση των τυπικών συμπεριφορών της οικογένειας που προκύπτουν από την εξαρτητική συμπεριφορά και ό,τι συνεπάγεται αυτή, προκειμένου να «σπάσει» ο κύκλος της εξάρτησης, καθώς και μέσω της παρέμβασης και της υποστήριξης να αποφευχθούν οι τυχόν υποτροπές (Piercy et al, 1996).

Οι Berko και Krestan (1985) υποστηρίζουν την αναγκαιότητα της εμπλοκής της οικογένειας του εξαρτημένου στη θεραπευτική διαδικασία, η οποία επικεντρώνεται ειδικά στις διαστάσεις της υπερ-υπευθυνότητας και της υπο-υπευθυνότητας. Ο άξονας της υπευθυνότητας έχει ιδιαίτερη σημασία στο φαινόμενο της εξάρτησης διότι το αποτέλεσμα της εξάρτησης είναι η μη υπεύθυνη συμπεριφορά και η συμπεριφορά εκτός ελέγχου. Ανάμεσα στο ζευγάρι διαμορφώνεται μία κατάσταση ισορροπίας ακριβώς γύρω από την υπευθυνότητα: ο εξαρτημένος παίρνει τη θέση του ανεύθυνου και, συμπληρωματικά, ο/η σύζυγος αναγκάζεται να πάρει τη θέση του υπερ-υπεύθυνου.

Η συμπεριφορά του εξαρτημένου ατόμου αποτελεί μέρος μιας κυκλικής διαδικασίας κρίσης και επίλυσης, που εμπλέκει την οικογένειά του. Η εξαρτητική συμπεριφορά που περιλαμβάνει εισαγωγή σε θεραπευτικά προγράμματα, νοσηλεία και υποτροπές, χρησιμεύει συνήθως για να παρακάμπτει τις διαπροσωπικές συγκρούσεις, τις οποίες η οικογένεια δεν έχει κατορθώσει να επιλύσει (Stanton et al, 2009).

Η οικογενειακή θεραπεία ως μέθοδος έχει αρκετά πλεονεκτήματα. Δίνει τη δυνατότητα να αντιμετωπιστούν κάποιοι από τους οικογενειακούς παράγοντες που οδήγησαν το άτομο στη χρήση και βοηθά στη βελτίωση του εξαρτημένου μέλους και του οικογενειακού του περιβάλλοντος. Συμβάλλει στην αντιμετώπιση της εξάρτησης προσφέροντας ένα θεωρητικό μοντέλο για την κατανόηση των δυναμικών που αναπτύσσονται μέσα στο οικογενειακό σύστημα και παρέχει στοιχεία χρήσιμα τόσο για τη θεραπεία όσο και για την πρωτογενή πρόληψη (Πουλόπουλος, 2010)

Από την άλλη πλευρά, η οικογενειακή θεραπεία από μόνη της δεν αρκεί για να αλλάξει η συμπεριφορά του εξαρτημένου χρήστη, ούτε δίνει ένα ολοκληρωμένο θεωρητικό πλαίσιο κατανόησης της εξάρτησης από ουσίες. Υπάρχουν κι άλλοι παράγοντες ψυχολογικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτικοί που επιδρούν στη συμπεριφορά του ατόμου και τον οδηγούν στην κατάχρηση και τελικά στην εξάρτηση.

Η ολοκληρωτική εξάλειψη των συμπτωμάτων υποδηλώνει ότι το οικογενειακό σύστημα στο σύνολό του αποδείχθηκε ικανό να τροποποιήσει τους σχεσιακούς κανόνες που

κατευθύνουν τη λειτουργία του, με την έννοια μιας μεγαλύτερης συνθετότητας και προσαρμογής του σε νέες συνθήκες.

Η οικογενειακή θεραπεία δεν έχει ως στόχο απλώς την εξάλειψη του προβλήματος της χρήσης, αλλά και τον επαναπροσδιορισμό της ενδοοικογενειακής σχεσιακής δομής. Αυτό πραγματοποιείται με τρόπο ώστε να μην «γεννά» πλέον αντιδράσεις, ιατρικά και κοινωνικά παθολογικές, του τύπου της εξάρτησης από ναρκωτικές ουσίες. Βασικός προσανατολισμός της θεραπείας είναι ο επαναπροσδιορισμός των παθογόνων σχεσιακών σχημάτων εξάρτησης. Η θεραπεία μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει ολοκληρωθεί, όταν η οικογένεια έχει αποκτήσει δημιουργικές και αυτοθεραπευτικές δυνατότητες (Angel & Angel, 2010).



## ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

### **Εισαγωγή**

Η παρούσα εργασία θα προσπαθήσει να μελετήσει, αν και με ποιόν τρόπο η οικογενειακή θεραπεία ως συμπληρωματική μέθοδος της θεραπευτικής διαδικασίας ενός εξαρτημένου ατόμου, από ναρκωτικές ουσίες, μπορεί να οδηγήσει στην αλλαγή ποιοτικών χαρακτηριστικών, όπως είναι οι σχέσεις, ο τρόπος επικοινωνίας, η διαδικασία λήψης αποφάσεων και επίλυσης διαφωνιών κ.α μέσα στην οικογένεια.

Η αποτελεσματικότητα της κάθε θεραπείας αξιολογείται τόσο από ποιοτικά όσο και από ποσοτικά κριτήρια. Στον τομέα των εξαρτήσεων, τα ποσοτικά έχουν ως βασικό δείκτη την εμφάνιση ή μη των υποτροπών. Τα ποιοτικά συνδέονται με αλλαγές στον τρόπο επικοινωνίας, στη διαχείριση συναισθημάτων, στον τομέα των σχέσεων, στη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου κ.α. Αν και οι αλλαγές αυτές προκύπτουν σε όλα τα επίπεδα σχέσεων ενός εξαρτημένου, η συγκεκριμένη μελέτη θα εστιάσει στο οικογενειακό πλαίσιο.

### **Ερευνητικό ερώτημα**

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην εισαγωγή του γενικού μέρους της εργασίας η οικογένεια είναι μια βιοκοινωνική μονάδα που με το χρόνο έχει αναπτύξει διάφορα μοτίβα αλληλεπίδρασης, τα οποία αποτελούν την οικογενειακή δομή που διέπει τον τρόπο λειτουργίας των μελών της, σκιαγραφώντας το εύρος της συμπεριφοράς τους και διευκολύνοντας την αλληλεπίδρασή τους (Minuchin & Fishman, 2007).

Σε περίπτωση όμως που τα μοτίβα αλληλεπίδρασης παύουν να διευκολύνουν τα μέλη της οικογένειας, κάνουν την εμφάνισή τους μια ή περισσότερες συμπεριφορές. Μια τέτοιου είδους συμπεριφορά μπορεί να είναι και η εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες. Εάν οι διαδικασίες που συμβαίνουν στο οικογενειακό σύστημα και οι δυναμικές που αναπτύσσονται αποτελούν καθοριστικό παράγοντα στην εμφάνιση και στην εγκατάσταση της εξάρτησης, τότε εξίσου σημαντική είναι και η εμπλοκή της οικογένειας στην απεξαρτητική διαδικασία.

Σύμφωνα με τα παραπάνω σκοπός αυτής της εργασίας είναι να μελετήσει και να απαντήσει στα εξής ερωτήματα:

- Ποια μοτίβα συμπεριφοράς είχε υιοθετήσει η οικογένεια πριν την έναρξη της θεραπευτικής διαδικασίας του εξαρτημένου μέλους της;
- Με ποιόν τρόπο και αν η οικογενειακή θεραπεία συνέβαλλε στην αλλαγή των μοτίβων συμπεριφοράς, έτσι ώστε να διευκολυνθούν οι αλληλεπιδραστικές λειτουργίες μεταξύ των μελών της οικογένειας

#### 4. Μεθοδολογία έρευνας

Στο κεφάλαιο αυτό περιγράφεται η μεθοδολογία της έρευνας. Αρχικά γίνεται μια σύντομη αναφορά στις θεωρητικές κατευθύνσεις και αντιλήψεις για τη σύγχρονη κοινωνική έρευνα, πάνω στις οποίες βασίζεται και η παρούσα και στη συνέχεια περιγράφεται το ερευνητικό σχέδιο. Αναλυτικότερα, ως προς το ερευνητικό σχέδιο, παρουσιάζονται ο τρόπος προσέγγισης του υπό μελέτη θέματος, η μέθοδος συλλογής των δεδομένων, η ανάλυση του δείγματος των συμμετεχόντων και τέλος, ο τρόπος και η μέθοδος ανάλυσης και επεξεργασίας των δεδομένων.

#### Η επιλογή της ποιοτικής μεθόδου έρευνας

Οι ερευνητικές μέθοδοι διακρίνονται σε ποιοτικές και ποσοτικές. Οι ποσοτικές αναλύουν την ποσότητα εμφάνισης του φαινομένου που εξετάζεται, ενώ οι ποιοτικές αναφέρονται στο είδος, στο συγκεκριμένο χαρακτήρα του φαινομένου (Kvale, 1996). Όμως και οι δυο μέθοδοι όμως δίνουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να προσεγγίσει ένα ερευνητικό πεδίο και να επικεντρωθεί σε αυτό.

Ο σκοπός όλων των ερευνών θα πρέπει να είναι η καθιέρωση της γνώσης σχετικά με το τι μπορεί να είναι λογικά σίγουρο και την προαγωγή των ευρημάτων, τα οποία έχουν σχέση με τους επαγγελματίες και τους πολίτικούς. Αποφάσεις για το αν η ποσοτική ή ποιοτική (ή και η σύνθεση και των δυο) είναι η πιο κατάλληλη μέθοδος για την διερεύνηση ενός προβλήματος, θα πρέπει να λαμβάνονται με γνώμονα ποια μέθοδος μπορεί να απαντήσει στο ερώτημα πιο αποτελεσματικά και εμπειριστατωμένα (Murphy et al, 1998).

Υπάρχουν βασικές διαφορές μεταξύ ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων. Η ειδοποιός διαφορά έγκειται κυρίως στην ευελιξία. Οι μέθοδοι ποιοτικής έρευνας είναι πιο ευέλικτες, αφού επιτρέπουν την αλληλεπίδραση μεταξύ του ερευνητή και του συμμετέχοντα και η μεταξύ τους σχέση μπορεί να είναι λιγότερο επίσημη από ότι στις ποσοτικές μεθόδους (Greenstein, 2006).

Πλεονέκτημα της ποιοτικής μεθόδου είναι η χρήση “ανοιχτών” ερωτήσεων, που δίνει στους συμμετέχοντες τη δυνατότητα να απαντήσουν με δικά τους λόγια και να μην αναγκαστούν να επιλέξουν από ήδη υπάρχουσες τυποποιημένες απαντήσεις. Οι “ανοιχτές” ερωτήσεις έχουν την ικανότητα να προκαλέσουν απαντήσεις οι οποίες α) να έχουν νόημα και να είναι εξεχούσης σημασίας για τον συμμετέχοντα, β) να είναι απροσδόκητες από τον ερευνητή και γ) να είναι πλούσιες και επεξηγηματικές στο περιεχόμενό τους (Greenstein, 2006).

Σύμφωνα με τους Lincoln & Guba (1985) οι ποιοτικές μέθοδοι είναι φυσικές, έτσι ο ερευνητής μπορεί να διεισδύσει στην προσωπικότητα των υποκειμένων και να κατανοήσει τις κοινωνικές επιρροές που τα υποκείμενα έχουν δεχτεί (Παπαγεωργίου, 1998).

Οι ποιοτικές μέθοδοι δίνουν την ευκαιρία στον ερευνητή να στοχεύσει στο τι σημαίνει για τα υποκείμενα η εμπειρία για την οποία μιλούν. Αυτό που ουσιαστικά συμβαίνει είναι μια «λεπτή» περιγραφή (Geertz, 1973) από την πλευρά των ερευνητών, καθώς και την καταγραφή της φωνής και των εκφράσεων του υποκειμένου (Eisner, 1991)

Ένα μεθοδολογικό ζήτημα της ποιοτικής έρευνας αφορά την ποιότητα της σχέσης του ερευνητή με τον ερωτώμενο. Η ποιοτική έρευνα δεν αποτελεί μόνο μια γνωστική διαδικασία είναι σημαντικό να τονιστεί η σημαντικότητα της σχέσης αυτής, η οποία είναι αντίστοιχη αυτής που είχε ο ερωτώμενος με τους προϋπάρχοντες φορείς της εσωτερικευμένης πραγματικότητάς του. Αυτή η σχέση θα επιτρέψει στον ερευνητή να γίνει ο «σημαντικός άλλος» και από αυτήν τη θέση να προσπαθήσει να συγκατασκευάσει με τον ερωτώμενο μια συνεκτική αφήγηση και ένα διαφορετικό κόσμο, στον οποίο ο τελευταίος θα ανασύρει και ενδεχομένως θα τροποποιήσει τις αξίες και τις στάσεις του (Γιαννούσης, 2008).

Η ποιοτική έρευνα δράσης που ο Lewin συνέλαβε και υλοποίησε συστηματικά, αμφισβητεί ρητά αρκετές από τις παραδοσιακές επιστημολογικές παραδοχές και προϋποθέσεις της έρευνας στην επιστήμη της ψυχολογίας. Μέσα στις παραδοχές που αμφισβητούνται, είναι η «ουδετερότητα» ή η «έλλειψη προκαταλήψεων» εκ μέρους του ερευνητή και η άποψη ότι η ενεργός συμμετοχή και εμπλοκή του στα θέματα που μελετά τον καθιστά ακατάλληλο ερευνητή (Μπακιρτζής, 1996).

Οι ερευνητές λοιπόν οφείλουν να δώσουν έμφαση στη συνειδητοποίηση και αποδοχή των προκαταλήψεων τους— παρά να τις αρνούνται – και να δηλώνουν ξεκάθαρα τις προσωπικές τους αντιλήψεις και απόψεις για το θέμα που αποσκοπούν να μελετήσουν (Fine & Vanderslice, 1992).

Έτσι η έρευνα παραπέμπει στη σχέση και η σχέση στην έρευνα. Πρόκειται για μια διαλλακτική δυναμική όπου τίποτε δεν επαναλαμβάνεται και ως τέτοιο είναι μοναδικό και ανεπανάληπτο. Αυτές οι αντιλήψεις όμως έρχονται σε σύγκρουση με τα παραδοσιακά σχήματα της ουδετερότητας και της αντικειμενικότητας του παρατηρητή – ερευνητή, που κύρια αναπτύχθηκαν στις θετικές επιστήμες (Μπακιρτζής, 1998)

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι η διεξαγωγή μιας ποιοτικής έρευνας δεν έχει μόνο πλεονεκτήματα, αλλά αποτελείται και μειονεκτήματα. Μερικά από αυτά είναι α)ότι το δείγμα το οποίο μπορεί να μελετήσει είναι μικρό και περιορισμένο, β)οι δυνατότητες γενίκευσης και σύγκρισης των αποτελεσμάτων είναι περιορισμένες, γ)η αποτελεσματικότητα της έρευνας εξαρτάται αρκετά από τις προσωπικές αντιλήψεις του ερευνητή, καθώς και από τα επικοινωνιακά του προσόντα και δ)η συμμετοχή του ερευνητή μπορεί να μεταβάλλει τα χαρακτηριστικά του υπό μελέτη κοινωνικού φαινομένου ή της διαδικασίας (Ιωσηφίδης, 2003).

Η ερευνήτρια με τον επιβλέποντα καθηγητή λαμβάνοντας υπόψη το σκοπό της μελέτης αξιολόγησαν ότι η επιλογή της ποιοτικής μεθόδου μπορεί να απαντήσει πιο αποτελεσματικά και πιο εμπειριστατωμένα στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν, αφού σκοπός δεν αποτελεί η ποσοτικοποίηση των δεδομένων, αλλά τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των δεδομένων. Η αλληλεπίδραση μεταξύ της ερευνήτριας και των συμμετεχόντων και η μεταξύ τους σχέση μπορεί, να είναι λιγότερο επίσημη από ότι στις ποσοτικές μεθόδους. Παρόλα αυτά όμως, δίνεται η δυνατότητα να διεισδύσει στην προσωπικότητα των συμμετεχόντων και να κατανοήσει τις κοινωνικές επιρροές που έχουν δεχτεί.

Παρότι αναγνωρίζονται οι κίνδυνοι της εμπλοκής της ερευνήτριας στο υπό μελέτη θέμα ταυτόχρονα δίνεται η δυνατότητα της εις βάθος κατανόησης των διαδικασιών και των θεμάτων προς διερεύνηση. Άλλωστε σύμφωνα με τους Fine & Vanderslice (1992) όσο αναγνωρίζονται οι κίνδυνοι από την έντονη εμπλοκή, άλλο τόσο θα πρέπει να αναγνωρίζονται και οι κίνδυνοι της απομόνωσής και της αποξένωσής.

### **Η μέθοδος της μελέτης περίπτωσης (case study)**

Για την εις βάθος μελέτη του θέματος επιλέχθηκε η μέθοδος της μελέτης περίπτωσης. Η επιλογή της μεθόδου αυτής έγινε για να μπορέσει η ερευνήτρια να μελετήσει σε βάθος, να αφοσιωθεί σε ένα συγκεκριμένο περιστατικό, που στην προκειμένη περίπτωση είναι η οικογένεια ενός μέλους που έχει ενταχθεί σε πρόγραμμα απεξάρτησης και να προσπαθήσει να αναγνωρίσει τις ποικίλες αλληλεπιδράσεις που συμβαίνουν μέσα σε αυτή.

Η μελέτη περίπτωσης είναι η εμπειρική έρευνα, που διερευνά ένα σύγχρονο φαινόμενο μέσα στο πραγματικό πλαίσιο, στο οποίο λαμβάνει χώρα, ειδικότερα όταν τα όρια ανάμεσα στο φαινόμενο και το πλαίσιο δεν είναι ξεκάθαρα. Με άλλα λόγια μπορεί να χρησιμοποιηθεί όταν σκόπιμα ο ερευνητής επιθυμεί να συμπεριλάβει στην έρευνά του, τις καταστάσεις που το πλαίσιο δημιουργεί και πιστεύει ότι αυτές είναι σχετικές, συναφείς με το φαινόμενο το οποίο εξετάζει (Bell, 2001)

Εκεί που η πειραματική έρευνα και η έρευνα επισκόπησης τείνουν να ασχολούνται με συγκριτικά απλά, γραμμικά ή ελεγχόμενα ψυχολογικά φαινόμενα, η μέθοδος της μελέτης περίπτωσης ασχολείται με το πλούσιο και πολύπλευρο φόντο, πλαίσιο, στο οποίο υπόκεινται τα ερευνητικά δεδομένα (Schneider et al, 2001).

Το πλεονέκτημα της προσέγγισης της μελέτης περίπτωσης είναι ότι επιτρέπει στον ερευνητή να αφοσιωθεί σε ένα συγκεκριμένο περιστατικό ή σε μια κατάσταση και να αναγνωρίσει ή να προσπαθήσει να αναγνωρίσει τις ποικίλες διαδικασίες που αλληλεπιδρούν στην έρευνά του, οι οποίες μπορεί να είναι αποφασιστικές για την

επιτυχία ή μη της λειτουργίας των συστημάτων ή των οργανισμών που μελετώνται (Bell, 2001).

### **Πολυμεθοδολογικές προσεγγίσεις**

Για την αποτελεσματικότερη διεξαγωγή συμπερασμάτων και την καλύτερη κατανόηση του θέματος επιλέχθηκε η σύνθεση διαφόρων μεθόδων συλλογής των δεδομένων. Ο συνδυασμός διαφορετικών μεθοδολογιών ονομάζεται πολυμεθοδολογική έρευνα (mixed method research) και έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα στη σύγχρονη κοινωνική έρευνα. Ο συνδυασμός είναι δυνατόν να εφαρμοσθεί είτε μεταξύ ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων, είτε μεταξύ μόνο ποσοτικών, είτε μεταξύ μόνο ποιοτικών μεθόδων. Η σύνθεση διαφορετικών μεθόδων οδηγεί στην επιβεβαίωση των πληροφοριών, στην αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των αδυναμιών της κάθε μεθοδολογίας και αποσκοπεί στην εξαγωγή πιο έγκυρων και αξιόπιστων αποτελεσμάτων.

Οι τρόποι με τους οποίους επιτυγχάνεται η πολυμεθοδολογική έρευνα είναι οι εξής (Ιωσηφίδης, 2008):

α) Η μεθοδολογική σύγκλιση ή μέθοδος του «τριγωνισμού», η οποία αποσκοπεί στη μετακίνηση από το δίπολο ποσοτικών- ποιοτικών μεθόδων σε ένα σχήμα πιο ευρύ και σύνθετο. Αποτελεί έναν τρόπο έρευνας, ο οποίος αποβλέπει στην επιβεβαίωση των ίδιων αποτελεσμάτων και ερευνητικών ευρημάτων, ελέγχει τα μειονεκτήματα και αναδεικνύει τα πλεονεκτήματα των μεθόδων που συνδυάζει. Οι βασικοί τύποι τριγωνισμού (Σταλάκας, 2005) είναι i) ως προς τον άξονα των δεδομένων, η οποία συνίσταται στη χρήση ποικίλων πηγών δεδομένων ii) ως προς τον άξονα του ερευνητή, η οποία συνίσταται στη συμμετοχή διαφόρων ερευνητών iii) ως προς τον άξονα της θεωρίας, η οποία συνίσταται στη χρήση διαφόρων θεωρητικών οπτικών, προκειμένου να ερμηνευθεί ένα συγκεκριμένο σύνολο δεδομένων και iv) ως προς τον άξονα της μεθοδολογίας, η οποία συνίσταται στη χρήση πολλαπλών μεθόδων.

β) Η μεθοδολογική ανάπτυξη αποβλέπει στη χρήση των αποτελεσμάτων μιας μεθόδου για να ενισχύσει με δεδομένα και πληροφορίες και να αναπτύξει μια διαφορετική μέθοδο. Αναφέρεται στη συνέχεια μεταξύ διαφορετικών μεθόδων.

γ) Η συμπληρωματικότητα μεταξύ διαφορετικών μεθόδων. Διαφορετικές μέθοδοι συμπληρώνουν η μια την άλλη είτε αλληλοενισχύοντας απαντώντας στα ίδια ερευνητικά ερωτήματα με τον ίδιο τρόπο, είτε επιβεβαιώνοντας την ορθότητα των ερευνητικών ευρημάτων είτε απαντώντας σε ερευνητικά ερωτήματα που αναφέρονται σε διαφορετικές διαστάσεις του ίδιου φαινομένου αυξάνοντας την κατανόηση και την ερμηνεία του.

Η χρήση και η εφαρμογή της πολυμεθοδολογικής έρευνας εξαρτάται από επιλογές του ερευνητή ή της ερευνητικής ομάδας, από τη φύση και το περιεχόμενο του ερευνητικού

αντικείμενου, από το θεωρητικό πλαίσιο, την ερευνητική προσέγγιση και τα ερευνητικά ερωτήματα.

Για τη διεξαγωγή της παρούσας εργασίας χρησιμοποιήθηκε η μεθοδολογική σύγκλιση/τριγωνισμός ως προς τον άξονα των δεδομένων. Η ερευνήτρια για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποίησε ως βασικές πηγές άντλησης πληροφοριών τη συμμετοχική παρατήρηση, κατά τη διεξαγωγή των συνεδριών οικογενειακής θεραπείας και τις συνεντεύξεις.

### **Μέθοδος συλλογής δεδομένων**

Αρκετά σημαντικό στοιχείο στη διεξαγωγή έρευνας με τη μέθοδο μελέτης περίπτωσης θεωρείται η συλλογή ερευνητικών δεδομένων από πολλαπλές πηγές. Η σύγχρονη βιβλιογραφία αναφέρει ως σημαντικές πηγές τη συνέντευξη, την παρατήρηση, την έρευνα δράσης, τις ομάδες εστίασης, τα έγγραφα, το αρχειακό υλικό.

Η χρήση των μεθόδων των *συνεντεύξεων* και της *παρατήρησης* κατά τη διεξαγωγή των συνεδριών οικογενειακής θεραπείας αποτέλεσαν βασικό εργαλείο συλλογής των δεδομένων.

#### **α) Οι σε βάθος συνεντεύξεις (in-depth interviews)**

Η συνέντευξη αποτελεί ίσως την πιο διαδομένη μέθοδο άντλησης ποιοτικού υλικού και πληροφοριών στις κοινωνικές επιστήμες. Η συνέντευξη ορίστηκε ως η δυνατότητα «εισόδου» στο τι διαδραματίζεται στο μυαλό του υποκειμένου (Tuckman, 1972) και προβάλλει τις γνώσεις, τις αξίες, τις προτιμήσεις, τις απόψεις και τις αντιλήψεις που το υποκείμενο κατέχει.

Όπως τονίζει ο Ναυρίδης (1994) η ερευνητική συνέντευξη είναι μια διεργασία που δημιουργείται από την αλληλεπίδραση δύο συμμετεχόντων. Η αλληλεπίδραση αυτή που αποτέλεσε και αποτελεί ακόμα και σήμερα ένα από τα σημεία κριτικής της μεθόδου της συνέντευξης, συναρθρώνει για τον καθένα από τους συμμετέχοντες στη συνέντευξη τρία διαφορετικά επίπεδα πραγματικότητας: Την καθημερινή πραγματικότητα, το συνεντευξιακό πλαίσιο και τα μεταβιβαστικά ρεύματα. Εδώ, ο όρος πλαίσιο έχει μια ευρύτερη έννοια, έχει δηλαδή την έννοια ενός θεσμού στα όρια του οποίου παράγονται «συμπεριφορές». Η πρόσβαση στην καθημερινή πραγματικότητα του ερωτώμενου, που είναι και το ζητούμενο της έρευνας, δεν είναι άμεση, αλλά επιτυγχάνεται δια μέσω του πλαισίου.

Η συνέντευξη είναι από τα βασικότερα εργαλεία της ποιοτικής μεθόδου και πρόκειται για την αλληλεπίδραση, την επικοινωνία μεταξύ προσώπων, που καθοδηγείται από τον ερευνητή ή ερωτώντα με στόχο την απόσπασση πληροφοριών σχετιζομένων με το αντικείμενο της έρευνας (Cohen & Manion, 1992).

Πρόκειται για την μέθοδο που αποβλέπει στο να σχηματίσει ένα «νοητικό περιεχόμενο» (Mialaret,1997) να αποκαλύψει πτυχές της προσωπικότητας και να αναγνωρίσει συμπεριφορές. Βασικό συστατικό της αποτελεί η συνομιλία-αλληλεπίδραση μεταξύ δύο ή περισσότερων προσώπων. Δύο ή περισσότερα άτομα που επικοινωνούν μεταξύ τους δεν ανταλλάσσουν μόνο εμφανείς πληροφορίες. Υποστηρίζεται ότι υπάρχει πάντα και ένα μετα-επικοινωνιακό επίπεδο, στο οποίο διαβιβάζονται ταυτόχρονα πληροφορίες που αφορούν και την ίδια τη σχέση αυτών που επικοινωνούν (Ναυρίδης, 1994).

Σύμφωνα με τον Φίλια (1993) «η συνέντευξη είναι το αποτέλεσμα κάποιου είδους μεθοδολογικής στρατηγικής και η πληροφορία πραγματοποιείται μέσω δυο συνειδητοποιήσεων». Οι συνειδητοποιήσεις ανήκουν, η μια στον ερευνητή και η άλλη στο υποκείμενο.

Σε αυτό το σημείο, πρέπει να αναφερθεί ότι η συνέντευξη βασίζεται στην εξής θέση: η γνώση επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό μέσω καλής ακρόασης, έως και «ευγενούς αφουγκράσματος» των κόσμων των υποκειμένων, τα οποία ο ερευνητής οφείλει να έχει ενθαρρύνει να εκφραστούν. Για αυτό το λόγο ακόμα και τα πρώτα λεπτά της συνέντευξης είναι καθοριστικά (Kvale, 1996).

Πολλές ποιοτικές συνεντεύξεις συντίθενται από αρκετά αυστηρά σχεδιασμένα μέρη και από μέρη μη προσχεδιασμένα (Rubin & Rubin, 1995) και πάντοτε υφίσταται αρμονική σύνδεση μεταξύ τους.

Στοιχεία που τη διαφοροποιούν από μια απλή συζήτηση είναι ότι α) αποτελεί έναν έμμεσο τρόπο συλλογής πληροφοριών αναφορικά με τις αντιλήψεις και τα «πιστεύω» των ερωτηθέντων, β) ο διάλογος διεξάγεται ανάμεσα σε ανθρώπους που κατ' ουσίαν είναι ξένοι μεταξύ τους και γ) κατευθύνεται από τον ερευνητή κατά ένα μεγάλο ποσοστό (Rubin & Rubin, 1995).

Ανάλογα με το βαθμό δόμησης της συνέντευξης διακρίνονται τρία βασικά είδη, η *δομημένη* (structured interview), η *ημιδομημένη* (semi-structured interview) και η *μη δομημένη* (unstructured interview). Όσον αφορά το σκοπό διεξαγωγής της συνέντευξης διακρίνονται στις *άμεσες* και τις *έμμεσες*, όπου ο διαχωρισμός γίνεται καταρχάς από την πλευρά του ερευνητή και κατά συνέπεια και από την πλευρά του ερωτώμενου.

Στην ποιοτική κοινωνική έρευνα χρησιμοποιούνται κυρίως η ημιδομημένη και μη δομημένη συνέντευξη, καθώς επιτρέπουν την άντληση πληροφοριών και δεδομένων σε βάθος ή την απόδειξη θεμάτων που δεν είχαν προκαθοριστεί από τον ερευνητή.

Σύμφωνα με τον Wengraf (2001), «οι έρευνες που διεξάγουμε, οι συνεντεύξεις που κάνουμε δεν βρίσκονται εκτός του κοινωνικού και ιστορικού πλαισίου, εκτός των γεγονότων που ζούμε και βιώνουμε. Σαν ερευνητές δεν αφήνουμε πίσω τα άγχη μας, τις ελπίδες μας, τα αδιέξοδά μας, τις προκαταλήψεις μας, την κοινωνική μας τάξη, το γένος



και τη φυλή μας, τη θέση μας στην παγκόσμια κοινωνική δομή, την ηλικία μας, τα συναισθήματά μας, το παρελθόν μας και την αίσθηση του μέλλοντος, όταν στήνουμε μια συνέντευξη, ούτε οι ερωτώμενοι, όταν αποφασίζουν να συμμετάσχουν σε αυτήν»..

Συνοψίζοντας, συμπεραίνουμε ότι πλεονέκτημα της μεθόδου της συνέντευξης είναι η άμεση επαφή - η στενή σχέση επικοινωνίας, που αναπτύσσεται ανάμεσα στον συνεντευκτή και στον ερωτώμενο (Orpenheim, 1992) Αυτή η στενή σχέση επικοινωνίας έχει ως βασικό αποτέλεσμα την παροχή υψηλότερης αξιοπιστίας – ειλικρίνειας των απαντήσεων του ερωτώμενου (Moser & Kalton, 1981), αλλά επιπλέον απομακρύνει και τον κίνδυνο να χαθούν χρήσιμες και σημαντικές πληροφορίες καθώς υπάρχει άμεση καταγραφή ή μαγνητοφώνηση.

Αποτρέπει τη δημιουργία παρανοήσεων και παρερμηνεύσεων των ερωτήσεων από την μεριά του ερωτώμενου, καθώς ο συνεντευκτής δίνει τις κατάλληλες οδηγίες, πληροφορίες και διευκρινήσεις για την απάντησή τους (Orpenheim, 1992). Η άμεση επαφή συνεντευκτή – ερωτώμενου έχει επιπλέον ως αποτέλεσμα τη διατήρηση σε υψηλά επίπεδα του ενδιαφέροντος και της προσοχής του ερωτώμενου, καθώς τόσο ο ερωτώμενος όσο και ο συνεντευκτής βιώνουν αυτή τη διαπροσωπική – δυαδική στενή σχέση επικοινωνίας.

Εκτός όμως από πλεονεκτήματα, η συνέντευξη ως μέθοδος συλλογής δεδομένων παρουσιάζει και μειονεκτήματα. Αυτά αφορούν τη χρονοβόρα διαδικασία, τόσο κατά το στάδιο του σχεδιασμού όσο και κατά το στάδιο της υλοποίησής και της απόκτησης πρόσβασης στους ερωτώμενους. Αποτελεί μια μέθοδος, η οποία προϋποθέτει αυξημένα επικοινωνιακά προσόντα, ευαισθησία, ευελιξία και γνήσιο ενδιαφέρον από την πλευρά του ερευνητή. Πολλές φορές πληροφορίες που αντλούνται κατά τη διαδικασία είτε δεν είναι απαραίτητα είτε δε γίνονται αντικείμενα ανάλυσης. Τέλος, σε πολλές περιπτώσεις το υποκειμενικό στοιχείο γίνεται κυρίαρχο και υπάρχει ο κίνδυνος μη αξιοπιστίας των αποτελεσμάτων (Ιωσηφίδης, 2003). Ο ερευνητής πρέπει πάντοτε να λαμβάνει υπόψη τις επιπτώσεις της συμπεριφοράς του, οι οποίες μπορεί να τον απομακρύνουν περισσότερο ή λιγότερο από τις θέσεις των υποκειμένων (Antaki & Rapley, 1996).

Για τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας εφαρμόστηκε η μέθοδος της ημιδομημένης συνέντευξης σε βάθος. Η δομή της συνέντευξης περιελάμβανε ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων, παρουσιάζοντας μεγάλη ευελιξία α)ως προς τη σειρά των ερωτήσεων, β)ως προς την τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο και γ)ως προς την προσθαφαίρεση ερωτήσεων και θεμάτων για συζήτηση (Ιωσηφίδης, 2008). Σκοπός αυτού του τύπου συνέντευξης είναι η συλλογή όσο το δυνατόν περισσότερων πληροφοριών για τις εμπειρίες, τις απόψεις, τις ατομικές-προσωπικές ιστορίες, τις προσδοκίες, τις στάσεις και τις αναπαραστάσεις των συμμετεχόντων (Ιωσηφίδης, 2003), ιδιαίτερα όταν διερευνώνται ευαίσθητα θέματα. Τον

πρωταγωνιστικό ρόλο τον κατέχει ο ερωτώμενος με την παρουσία του ερευνητή ως βοηθητική και διακριτικά καθοδηγητική (Κυριαζή, 1998).

Η στάση της ερευνήτριας και ο τύπος των ερωτήσεων- ανοιχτές ερωτήσεις, έδινε τη δυνατότητα στον ερωτώμενο να εκφράσει αναλυτικά τις σκέψεις του, τις απόψεις και τους προβληματισμούς του, χωρίς να περιορίζεται σε μια τυπική – στερεότυπη απάντηση “ναι” και “όχι”. Μέσα από τη διαδικασία της συνέντευξης προκύπτουν πολλές φορές νέα στοιχεία και δεδομένα, που πολύ πιθανόν ο ερευνητής να μην έχει στο νου του, κατά τη διαμόρφωση δόμηση της συνέντευξης.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι η ερευνήτρια έκανε μια εισαγωγή, κοινή για όλους τους ερωτώμενους, πριν από την έναρξη της συνέντευξης. Σε αυτήν διατύπωνε το θέμα, το στόχο και το σκοπό της έρευνας. Επίσης, διατύπωνε με σαφήνεια τη διατήρηση της εχεμύθειας και της ανωνυμίας και προέτρεπε τους ερωτώμενους στην έκφραση της προσωπικής τους άποψης και γνώμης.

Τα δύο αυτά στοιχεία (η προσπάθεια αποφυγής διατύπωσης αξιολογικών κρίσεων και η κοινή εισαγωγή για κάθε ερωτώμενο) είναι αρκετά σημαντικά, γιατί δίνουν στον ερωτώμενο τη δυνατότητα να εκφράσει με πλήρη ελευθερία και αυθορμητισμό τις σκέψεις, τις απόψεις και τους προβληματισμούς του για τα υπό συζήτηση θέματα. Γίνεται πλέον φανερό ότι αυτό που ενδιαφέρει και έχει σημασία είναι η ίδια η άποψη του ερωτώμενου και σε αυτόν δίνεται η πρέπουσα σημασία και προσοχή.

Λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελείται η στενή διαπροσωπική σχέση του ερευνητή με τον ερωτώμενο, αυτό που προσπάθησε να αποφύγει η ερευνήτρια ήταν η έκφραση και η διατύπωση αξιολογικών κρίσεων σωστού ή λάθος αναφορικά με τις απαντήσεις του ερωτώμενου (Denzin & Lincoln, 1998).

Η διαδικασία λήψης των συνεντεύξεων στηρίχθηκε στη λογική που αναπτύχθηκε παραπάνω και σε αυτή συμμετείχαν όλα τα μέλη της οικογένειας. Η διαδικασία των συνεντεύξεων περιελάμβανε δυο στάδια. Το πρώτο στάδιο διεξήχθη πριν την έναρξη των συνεδριών οικογενειακής θεραπείας κατά το διάστημα 24-30 Νοεμβρίου 2010. Το δεύτερο στάδιο των συνεντεύξεων διεξήχθη με την ολοκλήρωση των προκαθορισμένων συνεδριών οικογενειακής θεραπείας, κατά το διάστημα 28 Μαρτίου- 1 Απριλίου 2011.

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν από την ερευνήτρια και έναν ερωτώμενο κάθε φορά και ο χώρος λήψης τους ήταν μια κενή αίθουσα ή γραφείο στο κτίριο του Προγράμματος Εναλλακτικής Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων «Αργώ» του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης.

Ο χρόνος διάρκειας των συνεντεύξεων κυμαινόταν από 1 ώρα μέχρι 1 ώρα και 45 λεπτά. Η ώρα και η ημέρα καθοριζότανε κατόπιν τηλεφωνικής επικοινωνίας. Τέλος, το

υλικό των συνεντεύξεων, όπως έχει ήδη αναφερθεί, μαγνητοφωνήθηκε<sup>1</sup>. Η μαγνητοφώνηση, παρόλα τα μειονεκτήματα που μπορεί να εγκυμονεί, προσφέρει όσο καμία άλλη μέθοδος καταγραφής, ακριβή καταγραφή των απαντήσεων και δυνατότητα για συστηματική ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων.

Η επιλογή της μεθόδου των συνεντεύξεων, ως της βασικότερης πηγής για τη συλλογή των δεδομένων έγινε, καθώς η μέθοδος αυτή παρουσιάζει μια σειρά από πλεονεκτήματα συγκριτικά με άλλες μεθόδους λήψης πληροφοριών. Η συνέντευξη άλλωστε θεωρείται μια από τις σημαντικότερες πηγές για τη συλλογή δεδομένων στη μέθοδο της μελέτης περίπτωσης (Yin, 1994).

### *β) Συμμετοχική παρατήρηση (participant observation)*

Η παρατήρηση συνίσταται στην οργανωμένη και συστηματική παρατήρηση κοινωνικών συμπεριφορών, κοινωνικής αλληλεπίδρασης και διαντίδρασης, κοινωνικής επικοινωνίας (λεκτική και μη) κοινωνικών διαδικασιών και κοινωνικών πλαισίων (Ιωσηφίδης, 2008).

Αποτελεί έναν ειδικό τρόπο παρακολούθησης, στον οποίο ο ερευνητής δεν αναλαμβάνει μόνο το ρόλο του παρατηρητή, αλλά ενεργητικούς ρόλους, που απαιτούν την άμεση συμμετοχή του στα υπό έρευνα και μελέτη ζητήματα. Με τη συγκεκριμένη μέθοδο είναι δυνατόν να περιγράψει κάποιος τι συμβαίνει, ποιος και γιατί εμπλέκεται, που και πότε συμβαίνουν τα γεγονότα, πως και γιατί αυτά συμβαίνουν σε συγκεκριμένες καταστάσεις (Greenstein, 2006).

Ανάλογα με το βαθμό συμμετοχής του παρατηρητή διακρίνονται τρεις βασικοί τύποι, η πλήρης συμμετοχή, η συμμετοχή σαν παρατήρηση και η παρατήρηση σαν συμμετοχή (Ιωσηφίδης, 2008).

Η πλήρης συμμετοχή προϋποθέτει την πλήρη απόκρυψη της ιδιότητας του ερευνητή, γεγονός το οποίο έχει δεχθεί κριτική από ηθικής και δεοντολογικής άποψης. Η συμμετοχή σαν παρατήρηση και η παρατήρηση σαν συμμετοχή διαφέρουν ως προς το βαθμό συμμετοχής του ερευνητή στα δρώμενα και στις διαδικασίες της υπό έρευνας κοινωνικής ομάδας. Το κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ότι ο ερευνητής αποκαλύπτει την ιδιότητα του στο υπό μελέτη πλαίσιο.

Στην περίπτωση της συμμετοχικής παρατήρησης ο ερευνητής δε συλλέγει δεδομένα μόνο μέσω της παρατήρησης, αλλά και μέσω της ενεργούς συμμετοχής του. Στην περίπτωση της συμμετοχής σαν παρατήρηση ο ερευνητής δε συμμετέχει σε διαδικασίες που αφορούν την υπό έρευνα ομάδα.

---

<sup>1</sup> Οι απομαγνητοφωνήσεις των συνεντεύξεων βρίσκονται στο αρχείο της ερευνήτριας

Η μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης είναι συνηθισμένη στην κοινωνική έρευνα και παράγει πλούσια και σε βάθος ποιοτικά δεδομένα και πληροφορίες. Τα βασικότερα πλεονεκτήματα της εστιάζονται στην έρευνα κοινωνικών συμπεριφορών και διαδικασιών στο φυσικό χώρο που συμβαίνουν και διαδραματίζονται και στη συλλογή δεδομένων και πληροφοριών σε βάθος.

Παρ' όλα αυτά χαρακτηρίζεται και από μια σειρά αδυναμιών και μειονεκτημάτων. Είναι μια εξαιρετικά χρονοβόρα μέθοδος που προϋποθέτει κόπο και χρόνο από την πλευρά του ερευνητή και την ανάπτυξη σχέσεων αμοιβαίας εμπιστοσύνης και αποδοχής μεταξύ των συμμετεχόντων και του ερευνητή. Επιπλέον, τόσο ο ερευνητής όσο και οι συμμετέχοντες θα πρέπει να διαθέτουν ιδιαίτερες επικοινωνιακές δυνατότητες. Η απαραίτητη ευαισθησία για αυτού του είδους τις έρευνες κρίνεται αναγκαία, προκειμένου να αποφευχθούν παγίδες που μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο την αξιοπιστία της ερευνητικής διαδικασίας.

Η χρήση της μεθόδου της συμμετοχικής παρατήρησης είναι κατάλληλη, α) στη διερεύνηση ζητημάτων, τα οποία δεν γνωρίζουμε ή γνωρίζουμε ελάχιστα, β) όταν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις αντιλήψεις της ομάδας των συμμετεχόντων και της ομάδας των μη συμμετεχόντων γ) όταν ο μη συμμετέχων δεν μπορεί να έχει πρόσβαση ή έχει περιορισμένη, ασαφή, αόριστη γνώση και αντίληψη για τα υπό διερεύνηση ζητήματα (Jorgensen, 1989).

Στην παρούσα έρευνα, η ερευνήτρια είχε τη δυνατότητα της συμμετοχικής παρακολούθησης καθώς συμμετείχε στις συνεδρίες της οικογενειακής θεραπείας μπροστά από το μονόδρομο καθρέφτη. Η ενεργός συμμετοχή έδωσε στην ερευνήτρια τη δυνατότητα να έχει μια σημαντική πηγή στοιχείων και πληροφοριών για τη λογική και την πορεία της ερευνητικής μεθόδου που εφαρμόσει, αλλά και να πετύχει πρόσβαση σε φαινόμενα, για τα οποία συνήθως οι μη συμμετέχοντες έχουν περιορισμένη, στενή γνώση και αντίληψη (Jorgensen, 1989).

Οι συνεδρίες οικογενειακής θεραπείας, στις οποίες συμμετείχαν όλα τα μέλη της οικογένειας διεξήχθησαν κατά το διάστημα Νοέμβριος 2010- Μάρτιος 2011. Τη θεραπευτική ομάδα την αποτελούσαν η ερευνήτρια- κοινωνική λειτουργός, 1 (ένας) ψυχίατρος, 1 (ένας) ψυχολόγος, 1 (μια) νοσηλεύτρια και 1 (ένας) ειδικός θεραπευτής. Ο ψυχίατρος και η ερευνήτρια συμμετείχαν ενεργά στη θεραπευτική διαδικασία μπροστά από το μονόδρομο καθρέφτη και οι υπόλοιποι αποτελούσαν την θεραπευτική- αναστοχαστική ομάδα πίσω από το μονόδρομο καθρέφτη. Ο ψυχίατρος είχε το ρόλο του θεραπευτή και η ερευνήτρια της συν-θεραπεύτριας.

Αρχικά, η ερευνήτρια με τον επιβλέποντα καθηγητή όρισαν τις 6 (έξι) συνεδρίες ως το συνολικό αριθμό της έρευνας με μεσοδιάστημα μεταξύ τους τις 3 (τρεις) εβδομάδες. Η διάρκεια της κάθε συνεδρίας ήταν περίπου 90 λεπτά. Το υλικό των συνεδριών

βιντεοσκοπήθηκε<sup>2</sup> με σκοπό την καταγραφή του περιεχομένου τόσο της λεκτικής όσο και της μη λεκτικής επικοινωνίας μεταξύ των μελών της θεραπευτικής ομάδας (οικογένεια και θεραπευτές) και τη δυνατότητα για συστηματική ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων.

### **Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων**

Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων είναι μια κυκλική αναδραστική διαδικασία και δεν θα πρέπει να λαμβάνεται ως ένα ξεχωριστό στάδιο σε σχέση με τις άλλες ερευνητικές διαδικασίες και δραστηριότητες, αλλά ως μια συστηματική προσπάθεια ερμηνείας των ποιοτικών δεδομένων, η οποία διατρέχει ολόκληρη την ερευνητική προσπάθεια

Ο περιορισμός των δεδομένων, η παρουσίαση των δεδομένων, ο έλεγχος και η απόδοση νοήματός τους αποτελούν αλληλοεξαρτώμενες μεταξύ τους διαδικασίες, οι οποίες διεξάγονται τόσο κατά τη διάρκεια όσο και μετά τη συλλογή του ποιοτικού υλικού (Ιωσηφίδης, 2008)

Ο περιορισμός των δεδομένων κρίνεται αναγκαίος και βασίζεται στην κρίση του ερευνητή, ο οποίος θα αξιολογήσει τα δεδομένα και θα αξιοποιήσει αυτά τα οποία θεωρεί τα πιο κατάλληλα για να απαντήσουν στα ερευνητικά ερωτήματα ή να οδηγήσουν στην ερμηνεία και κατανόηση του υπό μελέτη φαινομένου. Η παρουσίαση των δεδομένων περιλαμβάνει όλες εκείνες τις διαδικασίες και τις τεχνικές, οι οποίες έχουν ως στόχο την οργάνωση της πληροφορίας, ώστε να είναι δυνατή η περαιτέρω επεξεργασία και ανάλυσή της. Το στάδιο του ελέγχου και της απόδοσης νοήματος είναι το βασικότερο και εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την ποιότητα των προηγούμενων δραστηριοτήτων. Κατά το στάδιο αυτό αποδίδεται νόημα στα ερευνητικά δεδομένα και δομείται το ερμηνευτικό και θεωρητικό πλαίσιο με στόχο την απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα ή την κατανόηση των υπό έρευνα φαινομένων, διαδικασιών ή συμπεριφορών (McLeod, 2001).

### **Θέματα εγκυρότητας και αξιοπιστίας**

Οι έννοιες της εγκυρότητας (validity) και της αξιοπιστίας (reliability) στην κοινωνική έρευνα προέρχονται κυρίως από τις στατιστικές και ποσοτικές μεθόδους, όπου έχουν αναπτυχθεί συγκεκριμένες τεχνικές προσδιορισμού και μέτρησης τους. Αποτελούν έννοιες, οι οποίες είναι χρήσιμες και έχουν αξία, αν και ο χαρακτήρας τους διαφοροποιείται από αυτόν που έχουν στις ποσοτικές μεθόδους.

Η ερευνητική εγκυρότητα αναφέρεται στο βαθμό αντιστοίχισης των ερευνητικών σκοπών, υποθέσεων και ερωτημάτων με τα αποτελέσματα της ερευνητικής διαδικασίας (Ιωσηφίδης, 2008). Αναφέρεται, δηλαδή, στο κατά πόσο τα δεδομένα που έχουν

---

<sup>2</sup> Οι βιντεοσκοπήσεις των συνεδριών οικογενειακής θεραπείας βρίσκονται στο αρχείο της ερευνήτριας

συλλεχθεί από το πεδίο καθώς και η ανάλυση και η ερμηνεία τους ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της έρευνας, αντιστοιχούν στην κοινωνική πραγματικότητα ή απαντούν με επαρκή τρόπο στα ερευνητικά ερωτήματα (Berg & Mansveit, 2000).

Υπάρχει μια σειρά από διαφορετικούς τύπους ερευνητικής εγκυρότητας και οι οποίοι διαπλέκονται μεταξύ τους. Οι βασικότεροι από αυτούς είναι οι ακόλουθοι (Iωσηφίδης, 2008):

1. Περιγραφική εγκυρότητα (descriptive validity). Σχετίζεται κατά κύριο λόγο με τα αρχικά στάδια της ερευνητικής διαδικασίας και κυρίως με το στάδιο συλλογής των δεδομένων. Η ακρίβεια κατά τη διαδικασία συλλογής δεδομένων και η αποφυγή εσκεμμένων ή όχι λαθών και οι προκαταλήψεις (biases) του ερευνητή αποτελούν κύρια χαρακτηριστικά διαφύλαξης της περιγραφικής εγκυρότητας της ερευνητικής διαδικασίας. Στην υπό μελέτη έρευνα ο τύπος αυτός της εγκυρότητας διαφυλάχθηκε με τη μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων και την βιντεοσκόπηση των συνεδριών οικογενειακής θεραπείας.

2. Ερμηνευτική εγκυρότητα (interpretative validity). Αναφέρεται στο βαθμό αντιστοίχισης των ποιοτικών δεδομένων με τις ερμηνείες και τις αναπαραστάσεις που προκύπτουν από αυτά. Στη μελέτη οικογένειας οι ερμηνείες και τα συμπεράσματα προέκυψαν με βάση τα δεδομένα που συλλέχθηκαν από το ερευνητικό πεδίο και συγκεκριμένα μέσα από την χρήση αυτούσιων αποσπασμάτων από τα αρχεία των μαγνητοφωνήσεων και των βιντεοσκοπήσεων.

3. Θεωρητική εγκυρότητα (theoretical validity). Αναφέρεται σε πιο αφηρημένα επίπεδα ανάλυσης και στη διαδικασία σχηματισμού και διατύπωσης θεωρητικών θέσεων, οι οποίες έχουν ευρύτερες συνέπειες πέρα από τα στενά πλαίσια του συγκεκριμένου ερευνητικού πεδίου. Η σύνθεση ενός θεωρητικού υπόβαθρου σχετικό με το ερευνητικό πεδίο κρίθηκε αναγκαίο, προκειμένου να διασφαλιστεί η θεωρητική εγκυρότητα. Η ανασκόπηση και η χρήση διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας σχετικά με το υπό μελέτη θέμα αύξησε το βαθμό εγκυρότητας της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας.

4. Αξιολογική εγκυρότητα (evaluative validity). Αφορά τρόπους και τεχνικές αξιολόγησης της εγκυρότητας και περιλαμβάνει τον τριγωνισμό, την επικύρωση από τους συμμετέχοντες, την αρχή της διάψευσης, την συνεχή σύγκριση, την περιεκτική επεξεργασία των δεδομένων, την ανάλυση εξαιρετικών περιπτώσεων, τον έλεγχο από άλλους ερευνητές, τη συμμετοχική ή ομαδική έρευνα και ανάλυση και τον έλεγχο των αδυναμιών και των προκαταλήψεων του ερευνητή. Μέσα από τη μέθοδο του τριγωνισμού, τη σύνθεση δηλαδή μεθόδων συλλογής δεδομένων (συνεντεύξεις, συνεδρίες), επιτεύχθηκε ο τύπος της αξιολογικής εγκυρότητας.

Η έννοια της αξιοπιστίας στην ποιοτική κοινωνική έρευνα αναφέρεται στο βαθμό συνέπειας της ερευνητικής διαδικασίας, καθώς και στο βαθμό κατά τον οποίο τα αποτελέσματα της έρευνας έχουν ευρύτερη αξία και σημασία (Ιωσηφίδης 2008, Perakyla 1997).

Πιο συγκεκριμένα η αξιοπιστία μιας ερευνητικής προσπάθειας αναφέρεται:

1. Στο βαθμό ακρίβειας της αναπαράστασης από τον ερευνητή των απόψεων, των θέσεων, των αντιλήψεων και των στάσεων των συμμετεχόντων στην έρευνα.
2. Στο βαθμό κατά τον οποίο τα αποτελέσματα της έρευνας έχουν αξία για παρόμοιες περιπτώσεις και ερευνητικά πεδία.
3. Στο βαθμό κατά τον οποίο το θεωρητικό και ερμηνευτικό πλαίσιο της έρευνας μπορεί να εξηγεί ευρύτερα φαινόμενα ή υπό προϋποθέσεις να θεμελιώνει γενικεύσεις.
4. Στο βαθμό κατά τον οποίο άλλοι ανεξάρτητοι ερευνητές χρησιμοποιώντας και αναλύοντας τα ίδια ποιοτικά δεδομένα οδηγούνται σε παρόμοια συμπεράσματα και ερμηνείες.

### **Ανάλυση περιεχομένου (content analysis)**

Στην ποιοτική κοινωνική έρευνα διακρίνονται μια σειρά από μεθόδους ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων. Η «ανάλυση περιεχομένου» αποτελεί μια από αυτές και αποσκοπεί στην έρευνα και ανάλυση της κοινωνικής επικοινωνίας, αλλά κυρίως των κοινωνικών προεκτάσεων και συνεπειών της. Η πρώτη απόπειρα ανάλυσης περιεχομένου χρονολογείται γύρω στα 1780, η εμφάνιση και η καθιέρωσή της, όμως ως ερευνητικής μεθόδου, συνδέεται με την ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών στις δεκαετίες του 1920 – 1930.

Κατά τον Berelson (1984) «η ανάλυση περιεχομένου είναι η ερευνητική μέθοδος για την αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική καταγραφή του περιεχομένου ενός μηνύματος».

Κατά τον Krippendorff (1980) «η ανάλυση περιεχομένου είναι μια ερευνητική μέθοδος που μας δίνει τη δυνατότητα για μια πιστή αντιγραφή και ουσιαστική εξαγωγή συμπερασμάτων από το περιεχόμενο ενός μηνύματος».

Ο Weber (1990) ορίζει ως ανάλυση περιεχομένου «την ερευνητική μέθοδο που χρησιμοποιεί μια σειρά από διαδικασίες, διεργασίες για να βγάλει χρήσιμα συμπεράσματα από ένα κείμενο».

Η κεντρική ιδέα της ανάλυσης περιεχομένου είναι η κατηγοριοποίηση των πολλών λέξεων του κειμένου σε λιγότερες και μικρότερες κατηγορίες. Κάθε κατηγορία μπορεί να αποτελείται από μία ή περισσότερες λέξεις. Οι λέξεις, οι φράσεις ή οι άλλες μονάδες

κατηγοριοποίησης, που ταξινομούνται στην ίδια κατηγορία οφείλουν να έχουν την ίδια σημασία.

Όπως γίνεται φανερό από τους παραπάνω ορισμούς το εμπειρικό αντικείμενο της ανάλυσης περιεχομένου είναι διάφορα κείμενα, με την ευρύτερη έννοια του όρου, μια έννοια που περιλαμβάνει το λόγο, τόσο το γραπτό όσο και τον προφορικό.

Η εφαρμογή της μεθόδου της ανάλυσης περιεχομένου ακολουθεί τα παρακάτω 4 στάδια (Bauer & Gaskell, 2000):

1. *Καθορισμός της μονάδας κωδικοποίησης.* Η μονάδα κωδικοποίησης μπορεί να είναι μία λέξη, μία ομάδα λέξεων, μία φράση, μία πρόταση, μία παράγραφος, μία θεματική ενότητα (ως εννοιολογική – σημασιολογική μονάδα) ή/και ένα ολόκληρο κείμενο.
2. *Διαμόρφωση των κατηγοριών.* Τα στοιχεία (κύριες ιδέες των απαντήσεων) που προκύπτουν από την ανάλυση του κειμένου (απαντήσεις των ερωτήσεων) διαμορφώνουν τις κατηγορίες και έτσι κάθε στοιχείο – απάντηση καταχωρείται στις διάφορες κατηγορίες.
3. *Σύγκριση.* Μετά την αναδιοργάνωση του υλικού ακολουθούν οι συγκρίσεις.
4. *Ερμηνεία - σχολιασμός αποτελεσμάτων.* Η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης περιεχομένου επικεντρώνεται στο σημασιολογικό περιεχόμενο των απαντήσεων.

Η μονάδα κωδικοποίησης της ανάλυσης περιεχομένου, την οποία η ερευνήτρια εφάρμοσε στην παρούσα μελέτη, ήταν ολόκληρη η απάντηση του μέλους της οικογένειας. Από το σύνολο των όσων ελέχθησαν ως απάντηση σε κάθε ερώτηση επιλέχθησαν οι κύριες ιδέες, οι οποίες μετατράπηκαν σε κατηγορίες και έπειτα σχολιάστηκαν επιπλέον. Ακολουθήθηκε λοιπόν η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης περιεχομένου, όπου οι κύριες ιδέες επιλέγονται, απομονώνονται και μερικές φορές αναδιατυπώνονται (Ναυρίδης, 1994).

Η διαμόρφωση των κατηγοριών και των υποκατηγοριών προέκυψε μετά από την λεπτομερή ανάλυση της πληθώρας πληροφοριών που έδωσαν οι ερωτώμενοι, με σκοπό την καταχώρηση του κάθε στοιχείου στην αντίστοιχη κατηγορία. Η σύγκριση έγινε ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας και στις απαντήσεις που δίνουν στη κάθε ερώτηση. Τέλος, η ερμηνεία και ο σχολιασμός των αποτελεσμάτων βασίστηκε στο περιεχόμενο των απαντήσεων των ερωτώμενων.

Όπως κάθε μέθοδος ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων έτσι και η ανάλυση περιεχομένου, έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, κατά την εφαρμογή της (Ιωσηφίδης, 2003).



Μερικά από τα πλεονεκτήματα είναι:

α) ότι τα δεδομένα υπάρχουν σε σταθερή και μόνιμη μορφή επιτρέποντας με αυτόν τον τρόπο επαναλαμβανόμενες αναλύσεις και ελέγχους αξιοπιστίας και εγκυρότητας.

β) ότι υπάρχει η δυνατότητα να εφαρμοστούν συνδυαστικά και ποσοτικές μέθοδοι ανάλυσης ορισμένων χαρακτηριστικών και στοιχείων του υλικού.

γ) ότι μπορούν να εφαρμοσθούν και τεχνικές δειγματοληψίας, όταν η έκταση του αρχικού υλικού είναι μεγάλη

δ) ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί ειδικό λογισμικό ανάλυσης δεδομένων, τόσο ποιοτικού όσο και ποσοτικού χαρακτήρα.

ε) ότι λόγω της τακτικής ροής τυποποιημένων δεδομένων (γραπτών τεκμηρίων), είναι δυνατόν να διεξαχθούν επαναλαμβανόμενες έρευνες.

Τα μειονεκτήματα είναι:

α) ότι τα διαθέσιμα τεκμήρια μπορεί να είναι περιορισμένα και ελλιπή.

β) ότι υπάρχει κίνδυνος διαστρέβλωσης των συμπερασμάτων αν δε δοθεί βαρύτητα στη διασταύρωση των πληροφοριών και στον έλεγχο της αξιοπιστίας του υπό μελέτη υλικού.

γ) ότι σε πολλές μελέτες είναι δύσκολο να εντοπιστούν και να τεκμηριωθούν αιτιακές σχέσεις (causal relationships) κι αυτό γιατί δεν είναι πάντοτε ξεκάθαρο αν αυτά που αναφέρονται στα γραπτά δεδομένα αποτελούν αιτίες ή αποτέλεσμα των υπό μελέτη κοινωνικών φαινομένων.

### **Παρουσίαση δείγματος**

Η μελέτη διεξήχθη σε πρόγραμμα απεξάρτησης του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης, στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών οικογενειακής θεραπείας. Η επιλογή μελέτης της οικογένειας έγινε με τα εξής κριτήρια: α) την ένταξή του εξαρτημένου μέλους της σε ψυχοθεραπευτική ομάδα του πρώτου σταδίου της απεξαρτητικής διαδικασίας<sup>3</sup> και β) την υποβολή αιτήματος για οικογενειακή θεραπεία.

Η οικογένεια αποτελείται από τους γονείς και τους δυο γιους. Ο πατέρας είναι 65 χρονών ιδιοκτήτης καφετέριας και εν δυνάμει συνταξιούχος και η μητέρα 62 χρονών ασχολείται με τα οικιακά. Ο πατέρας με τους δυο γιους είναι συνιδιοκτήτες καφετέριας. Ο μεγαλύτερος γιος είναι 36 χρονών παντρεμένος με ένα παιδί και ζει με την οικογένειά του. Ο μικρότερος γιος 34 χρονών ζει με τους γονείς του και αυτό το διάστημα, λόγω της ένταξης του στο θεραπευτικό πρόγραμμα δεν εργάζεται στην οικογενειακή επιχείρηση. Η χρήση του γιου ξεκινάει με χασίς στα 18 χρόνια. Έπειτα, από τα 19 μέχρι τα 29 του

---

<sup>3</sup> Η απεξαρτητική διαδικασία περιλαμβάνει το πρώτο στάδιο που είναι το Συμβουλευτικό Κέντρο, το δεύτερο η Θεραπευτική Κοινότητα και το τρίτο η Κοινωνική Επανεκπαίδευση

χρόνια, κάνει περιστασιακή χρήση διαφόρων άλλων ουσιών (φάρμακα, παραισθησιογόνα, κ.α) και σε ηλικία 28 χρόνων ξεκινάει τη συστηματική χρήση ηρωίνης.

Για ευνόητους λόγους κατά την ανάλυση των δεδομένων και την παρουσίαση των αποτελεσμάτων, οι γονείς θα αποκαλούνται «μπαμπάς» και «μαμά» αντίστοιχα και τα παιδιά με τις συντομίες «Α» για τον μεγάλο γιο και «Π» για τον μικρότερο γιο.

### **Περιορισμοί έρευνας**

Η ερευνητική διαδικασία υπόκειται σε περιορισμούς οι οποίοι πρέπει να αναφερθούν.

Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η μέθοδος οικογενειακής θεραπείας αποτελεί μια συμπληρωματική θεραπευτική διαδικασία της συνολικής θεραπείας απεξάρτησης, που είναι ενταγμένο το εξαρτημένο μέλος της οικογένειας. Οπότε, κάθε αλλαγή που παρατηρείται και εκφράζεται στους κόλπους της οικογένειας μπορεί να είναι αποτέλεσμα α) είτε λόγω της συμμετοχής του εξαρτημένου μέλους στις ψυχοθεραπευτικές ομάδες του θεραπευτικού προγράμματος, β) είτε λόγω της συμμετοχής των γονέων σε αντίστοιχες ομάδες γονέων ψυχοθεραπευτικού χαρακτήρα, γ) είτε λόγω της συμμετοχής τους στις συνεδρίες οικογενειακής θεραπείας, αλλά και δ) αποτέλεσμα όλων των παραπάνω.

Βασικός περιορισμός είναι η δυσκολία των συμμετεχόντων να προσδιορίσουν τη συμβολή της οικογενειακής θεραπείας στην εμφάνιση και στην αλλαγή των νέων μοτίβων αλληλεπίδρασης. Στην έναρξη, αλλά και κατά τη διεξαγωγή των ατομικών συνεντεύξεων διευκρινίζεται και γίνεται σαφές ότι οι απαντήσεις θα πρέπει να δίνονται με βάση την οικογενειακή θεραπεία, σε μια προσπάθεια αποκλεισμού κάθε άλλου εξωγενή παράγοντα.

### **Ηθικά θέματα**

Για την εκπόνηση της Μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας ενημερώθηκε εγγράφως και ζητήθηκε σχετική άδεια από το Επιστημονικό Συμβούλιο του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης, το οποίο ενέκρινε τη διεξαγωγή του ερευνητικού της μέρους.

Η συμμετοχή στην έρευνα ήταν εθελοντική και υλοποιήθηκε κατόπιν έγγραφης πληροφορημένης συναίνεσης<sup>4</sup> των συμμετεχόντων.

Τηρήθηκε απόλυτα η ανωνυμία των συμμετεχόντων και η εμπιστευτικότητα των δεδομένων. Σε κάθε στάδιο της διαδικασίας διατηρήθηκε στο ακέραιο η εντιμότητα απέναντι στους συμμετέχοντες, καθώς και η προστασία τους από τυχόν κινδύνους οποιασδήποτε μορφής, από τη συμμετοχή τους στην έρευνα. Τα τελικά αποτελέσματα χρησιμοποιήθηκαν αποκλειστικά για ακαδημαϊκούς λόγους και δε δόθηκαν σε τρίτους.

---

<sup>4</sup> Το έντυπο συγκατάθεσης παρατίθεται στο Παράρτημα της παρούσας διπλωματικής εργασίας

Η έρευνα δε χρηματοδοτήθηκε από κάποιο δημόσιο ή ιδιωτικό φορέα, ενώ για τη διεξαγωγή της δεν υπήρξε οικονομική επιβάρυνση τόσο των συμμετεχόντων όσο και του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης.

### **Δόμηση του ερωτηματολογίου των συνεντεύξεων**

Η κατασκευή του ερωτηματολογίου<sup>5</sup> των συνεντεύξεων πραγματοποιήθηκε από την ερευνήτρια με τη βοήθεια του επιβλέποντα καθηγητή. Το ερωτηματολόγιο χωρίστηκε σε δυο χρονικές περιόδους. Η πρώτη ήταν η περίοδος πριν την ένταξη της οικογένειας στην οικογενειακή θεραπεία και η δεύτερη μετά την ολοκλήρωση της οικογενειακής θεραπείας.

Οι άξονες/ κατηγορίες και οι υποκατηγορίες ερωτήσεων των συνεντεύξεων, ήταν κοινές και για τις δυο χρονικές περιόδους. Με τη χρήση ημιδομημένου ερωτηματολογίου δόθηκε στην ερευνήτρια η δυνατότητα της ευελιξίας και της διαφοροποίησης των ερωτήσεων σύμφωνα με την χρονική περίοδο, με σκοπό πάντα τη συλλογή δεδομένων που θα απαντούν στα ερευνητικά ερωτήματα.

Οι συνεντεύξεις κινήθηκαν πάνω σε τέσσερις βασικούς άξονες (κατηγορίες ερωτήσεων) που η ερευνήτρια έκρινε σκόπιμο να εξετάσει αναφορικά με τη συμβολή της μεθόδου οικογενειακής θεραπείας στη θεραπεία απεξάρτησης.

### **Άξονες/Κατηγορίες ερωτήσεων**

#### *1. Η περιγραφή του τρόπου αλληλεπίδρασης*

Η κατηγορία αυτή των ερωτήσεων είχε ως σκοπό οι ερωτώμενοι να δώσουν μια περιγραφή του τρόπου αλληλεπίδρασης με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Η περιγραφή των σχέσεων και της προσωπικότητας του κάθε μέλους, ο τρόπος που επικοινωνούν, η έκφραση ή μη των συναισθημάτων, ο τρόπος με τον οποίο διαφωνούν και επιλύονται αυτές οι διαφωνίες, η διαδικασία λήψης αποφάσεων, η ύπαρξη ή μη κανόνων λειτουργίας και συμμαχιών, το τρίπτυχο εμπιστοσύνη- έλεγχος- πρωτοβουλίες και οι δυσκολίες- ανησυχίες που αντιμετωπίζει η οικογένεια αποτελούν τις υποκατηγορίες αυτού του άξονα.

#### *2. Ο ρόλος της εξάρτησης στη ζωή της οικογένειας*

Ο άξονας αυτός είχε ως σκοπό τη συλλογή πληροφοριών σε σχέση με την περίοδο της χρήσης, πως τη βίωσαν όλα τα μέλη της οικογένειας, ποιες κατά τη γνώμη τους ήταν οι αιτίες που οδήγησαν το μέλος της προς αυτήν την κατεύθυνση, καθώς και τι αποτελέσματα μπορεί να είχε για την οικογένεια τους.

---

<sup>5</sup>Ολόκληρο το ερωτηματολόγιο παρατίθεται στο Παράρτημα της παρούσας διπλωματικής εργασίας

### 3. Η προσωπική και κοινωνική ζωή

Η κατηγορία αυτή των ερωτήσεων είχε ως σκοπό οι ερωτώμενοι να δώσουν μια περιγραφή σχετικά με ζητήματα που αφορούσαν την προσωπική και κοινωνική τους ζωή. Ζητείται από τους ερωτώμενους να δώσουν πληροφορίες σχετικά με την κατάσταση υγείας, την κοινωνική ζωή, τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου και τα ενδιαφέροντά-χόμπι τους.

### 4. Η οικογενειακή θεραπεία

Με αυτή την κατηγορία ερωτήσεων η ερευνήτρια προσπάθησε να συγκεντρώσει πληροφορίες σχετικά με τις προσδοκίες των μελών της οικογένειας, από τη συμμετοχή τους στην οικογενειακή θεραπεία, το κίνητρο εμπλοκής τους, πώς και αν συνέβαλλε σε αλλαγές που πιθανόν συνέβησαν μέσα στην οικογένεια,. Ακόμα, εστίασε στην αξιολόγηση της διαδικασίας και αν αυτή ανταποκρίθηκε ως προς τους αρχικούς τους στόχους, καθώς και την πιθανή συνέχιση και των ορισμό νέων προσδοκιών.

## 5. Αποτελέσματα

Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων των συνεντεύξεων και των συνεδριών οικογενειακής θεραπείας θα κινηθεί με βάση τους τέσσερις βασικούς άξονες (κατηγορίες ερωτήσεων) που αναπτύχθηκαν παραπάνω και πάνω στους οποίους δημιουργήθηκε και κατασκευάστηκε το ερωτηματολόγιο των συνεντεύξεων.

Οι συνεδρίες οικογενειακής θεραπείας δεν βασίστηκαν πλήρως στις συγκεκριμένες κατηγορίες ερωτήσεων, παρόλα αυτά εύρος πληροφοριών σχετικά με τους συγκεκριμένους άξονες μπορεί να αντληθεί από τη χρήση των απομαγνητοφωνημένων συνεδριών.

Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων θα πραγματοποιηθεί με την παράθεση αυτούσιων κομματιών από τις απαντήσεις των ερωτώμενων, τόσο κατά τη διαδικασία λήψης των συνεντεύξεων όσο και κατά τη διάρκεια συμμετοχής τους στις συνεδρίες οικογενειακής θεραπείας.

Αρχικά, θα παρουσιαστούν τα δεδομένα από τη συλλογή των πληροφοριών κατά τη διαδικασία των συνεντεύξεων και πριν την έναρξη της οικογενειακής θεραπείας (πρώτο στάδιο). Στη συνέχεια με τη χρήση των απομαγνητοφωνημένων συνεδριών και συνεντεύξεων θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα με την ολοκλήρωση της οικογενειακής θεραπείας (δεύτερο στάδιο).

### **Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας**

Αφού συλλεχθούν τα δεδομένα, ο ερευνητής θα προσπαθήσει να τα ερμηνεύσει (Eisner, 1991). Η εκτίμηση του τι είναι σημαντικό και ποιο είναι το πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτό θα ερευνηθεί υπόκειται στην υποκειμενικότητα του ερευνητή. Ο Peshkin (1985) παρομοίασε τα υποκειμενικά στοιχεία του ερευνητή με μια θετική «έκρηξη». Ο ερευνητής είναι αυτός ο οποίος θα ζωντανέψει τα ουσιώδη στοιχεία της έρευνας και θα κρίνει τι θα συμπεριληφθεί και τι όχι στα αποτελέσματα. Λαμβάνοντας πάντα υπόψη την υποκειμενικότητά του, παρά τις προσπάθειες του για αντικειμενική έρευνα.

Αυτό λοιπόν που έχει βαρύτητα στις ποιοτικές μεθόδους είναι η κρίση των ερευνητών και όσων θα διαβάσουν την έρευνα (Eisner, 1991). Πάντοτε όμως τα αποτελέσματα μιας έρευνας αποτελούν αφετηρία για μια σειρά ποιοτικών και ποσοτικών μεθοδολογικών προσπαθειών, γιατί τα ζητήματα προς μελέτη και ανάλυση δεν σταματούν να υφίστανται και τα αποτελέσματά τους θέτουν συνεχείς προβληματισμούς στους ερευνητές.

### **1<sup>ο</sup> στάδιο- προ οικογενειακής θεραπείας**

Το 1<sup>ο</sup> στάδιο ανάλυσης περιλαμβάνει τα δεδομένα που έχει συλλέξει η ερευνήτρια από τις ατομικές συνεντεύξεις πριν την έναρξη της οικογενειακής θεραπείας, σε μια προσπάθεια καταγραφής του τρόπου με τον οποίο έχουν διαμορφώσει τις σχέσεις τους τα μέλη της συγκεκριμένης οικογένειας. Η καταγραφή περιλαμβάνει περιγραφές σχετικά με το πως αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, τις απόψεις τους σχετικά με το θέμα της εξάρτησης, τη σημερινή κατάσταση της κοινωνικής τους ζωής και τέλος τις σκέψεις τους για τη συμμετοχή τους στις συνεδρίες της οικογενειακής θεραπείας.

### **1<sup>ος</sup> Άξονας/Κατηγορία ερωτήσεων: Περιγραφή του τρόπου αλληλεπίδρασης**

Η συγκεκριμένη κατηγορία των ερωτήσεων περιλαμβάνει τις πληροφορίες που δίνουν οι ίδιοι οι ερωτώμενοι για τις σχέσεις τους και για τον τρόπο που διαμορφώνονται αυτές με την ολοκλήρωση των ατομικών συνεντεύξεων. Στην κατηγορία αυτή έγιναν ερωτήσεις στους συμμετέχοντες για την περιγραφή των σχέσεων γενικά. Πιο ειδικά συλλέχθηκαν πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο επικοινωνίας, τον τρόπο επίλυσης διαφωνιών, τους ρόλους μέσα στην οικογένεια, την ύπαρξη ή μη κανόνων λειτουργίας, τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και τη διαχείριση των συναισθηματικών εντάσεων και συγκεκριμένα του θυμού, τις συμμαχίες που πιθανόν να διαμορφώνονται και τέλος, θα αναφερθούν και στις δυσκολίες- ανησυχίες που πιθανόν αντιμετωπίζει η οικογένεια.

Όσον αφορά τη γενική περιγραφή των **σχέσεων**

Παρακάτω παρατίθενται οι περιγραφές των μελών της οικογένειας σχετικά με τον τρόπο που βιώνουν καθημερινά τις μεταξύ τους σχέσεις. Εξαρχής, σχηματίζεται μια εικόνα για τον τρόπο που έχουν διαμορφωθεί οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια και ολοκληρώνεται με τις περιγραφές που δίνονται σε κάθε υπό- κατηγορία.

«...με τη σύζυγο είμαστε καλά, σε γενικές γραμμές καλά...»

«...ο αδερφός με τον πατέρα μου ποτέ δεν τα πηγαίνουνε καλά. Τώρα έχουν να μιλήσουν περίπου 3 μήνες, κανείς από τους δυο δεν υποχωρεί...»

«...αν ήταν πιο συζητήσιμος (ο μπαμπάς) και πιο θετικός να ακούει, πιστεύω ότι θα ήταν διαφορετικά τα πράγματα, θα υπήρχε άλλη σχέση μεταξύ μας (μπαμπάς και Α.). Θα ήμασταν πιο κοντά και θα έδειχνε ο ένας στον άλλον ενδιαφέρον, ότι νοιάζεται. Τώρα δεν υπάρχει αυτό...»

«...έχω καταλάβει ότι σε θέματα σοβαρά, που αφορούν αρρώστιες θα έρθουμε πιο κοντά σαν οικογένεια, αλλά μόνο για τότε, για όσο διαρκέσει αυτό...»

«...με τον αδερφό του νομίζω ότι καλά τα πάνε, συζητάνε, γελάνε, δεν μαλώνουν...»

«... μέλι-γάλα ανέκαθεν, είπαμε η γυναίκα μου δε μιλάει κι ο Π. τη γράφει...»

«...υπάρχει ένα μεγάλο δέσιμο μεταξύ τους (γονείς) που φαίνεται κι από το γεγονός ότι ο πατέρας μου δε θα φύγει να πάει μόνος του κάποια βόλτα κι ούτε η μάνα μου θα το κάνει αυτό. Είναι μαζί, είναι ένα σε όλα οι δυο τους...»

«...ο αδερφός μου ενδιαφέρεται για εμένα. Κάποιες φορές που είμαι σαλταρισμένος με τους γονείς μου θα τον πιάσω και θα συζητήσουμε κι εκείνος θα μου πει “μην τους ακούς, μην τους δίνεις σημασία, κοίτα εσύ να είσαι καλά”. Με τον αδερφό μου έχουμε κάποια κοινά βιώματα και καταλαβαινόμαστε είμαστε όπως είναι οι δίδυμοι που νιώθει ο ένας τον άλλον, έτσι είμαστε κι εμείς...»

«...όλα είναι αλληλένδετα και αλληλοεπηρεάζονται. Όταν ο Π. είναι καλά κι εγώ έχω περισσότερο χρόνο με την οικογένειά μου και χρειάζεται να εργάζομαι λιγότερο. Όταν εκείνος δεν είναι καλά, τότε εγώ δουλεύω συνεχώς...»

«...γενικά όταν τα παιδιά δεν είναι καλά με τον πατέρα τους εγώ στεναχωριέμαι...»

Ως προς τον **τρόπο επικοινωνίας**

Όλη η οικογένεια περιγράφει ότι στο σπίτι τους δεν θυμούνται ποτέ να καθίσανε όλοι μαζί να συζητήσουνε. Ό,τι είχανε να συζητήσουνε το κάνανε συνήθως με τα παρακάτω σχήματα. Ο μπαμπάς το συζητούσε με τη μαμά και μετά το ανακοίνωνε εκείνη στα παιδιά. Από την άλλη τα παιδιά συζητούσανε μεταξύ τους και έπειτα το λέγανε στη μητέρα τους, η οποία το μετέφερε στο σύζυγό της. Τα μέλη της οικογένειας, εκτός της μητέρας

αναφέρουν ότι δυσκολεύονται να επικοινωνήσουν απευθείας μεταξύ τους. Το παραπάνω μοτίβο αναδεικνύεται από τα παρακάτω:

«...εγώ (μεγάλος γιος) λέω στον πατέρα μου κάτι και μετά του ζητάω να το σκεφτεί και την επόμενη μέρα να μου πει τη γνώμη του, αλλά αυτό δε γίνεται. Δεν μπορείς να φτάσεις σε σημείο να κάνεις συζήτηση, ποτέ δεν καθίσαμε να κάνουμε μια συζήτηση για οποιοδήποτε θέμα...»

«...με τον πατέρα μου δεν υπήρχε επικοινωνία δεν υπήρχε συζήτηση, κατανόηση, δε θυμάμαι να υπήρξε κάποια περίοδος στη ζωή μου που να υπήρχαν αυτά τα στοιχεία στη σχέση με τον πατέρα μου. Ίσως να υπήρξε, αλλά όλες οι άλλες στιγμές μπορεί να είναι τόσες πολλές που να την επισκίασαν...»

«...όταν θέλει να μας πει κάτι ο πατέρας μου στέλνει τη μητέρα μου...»

«...με την μητέρα μου πάντα ήταν πολύ καλή η επικοινωνία μας. Από μικρούς μας άκουγε και συζητούσαμε...»

«...με τον Π. όπως πάντα, μιλάμε, συζητάμε, κατανοεί ο ένας τον άλλον...»

«...στη δική μας οικογένεια ποτέ δεν έγινε αυτό, να καθίσουμε όλοι μαζί και να συζητήσουμε, καμιά φορά δεν έγινε αυτό...»

«...αν θέλουν τα παιδιά κάτι, θα με προσεγγίσουν διαφορετικά. Θα καθίσουν να μου πουν ότι θέλουν αυτό ή το άλλο κι εγώ τους λέω τη γνώμη μου, αλλά πάντα κάνουν αυτό που εκείνοι θέλουν...»

«...τώρα δεν μιλάει ο σύζυγος με τον μεγάλο μου τον γιο και μου λέει «πάρε τηλέφωνο να του πεις εκείνο ή το άλλο» εκείνος δε μιλάει και βάζει εμένα μπροστά κι εγώ δεν του χαλάω χατίρι, το κάνω Δεν θέλω να χαλάσω χατίρι, δε θέλω να τον προσβάλλω, δε θέλω να του μιλήσω άσχημα, δε θέλω να τον βρίσω, δεν είναι στον χαρακτήρα μου...»

«...προσπαθώ να μην μπαίνω ανάμεσά τους αλλά δε γίνεται γιατί έτσι μόνο μπορούν να επικοινωνήσουν μπαμπάς και Α. ...»

«...έκανα προσπάθεια, αλλά δεν βρήκα ανταπόκριση, να καθίσει να μιλήσει, να πει “έχουμε αυτό το πρόβλημα, τι θα κάνουμε με εκείνο” ούτε ο ένας ούτε ο άλλος...»

Στο σημείο αυτό αξίζει να παρατηρηθεί ότι από τις περιγραφές των ερωτώμενων σχετικά με τον τρόπο επικοινωνίας προκύπτουν τα εξής δυο σχήματα:

1. Ότι με τον τρόπο που αλληλεπιδρά η οικογένεια μεταξύ της ο μπαμπάς βρίσκεται σε απόσταση από τα υπόλοιπα μέλη.

«...νιώθω ότι ο πατέρας μου με τη συμπεριφορά του κρατάει σε απόσταση την οικογένεια από αυτόν...»

«...ο πατέρας μου με τη συμπεριφορά του κρατάει τις αποστάσεις μεταξύ μας, μας κρατάει μακριά του. Οι υπόλοιποι μεταξύ μας όμως όχι...»

«...πολλές φορές του λέω ότι «ο τρόπος σου είναι αυτός που απομακρύνει πολλές φορές τον άλλο από δίπλα σου. “Έχεις κάτι μαζί μου, πες το μου εκείνη την ώρα. Γιατί πρέπει να μου κρατήσεις μούτρα;” επόμενο είναι όταν ο άλλος δε σου μιλάει μια, δυο, τρεις, μετά να μην του μιλάω κι εγώ...»

«...πολλές φορές του λέω “ενώ έχεις τόση αγάπη μέσα σου για τα παιδιά σου και την οικογένειά σου δεν ξέρεις να τη δείξεις, τη δείχνεις με πολύ άσχημο τρόπο”...»

«...ποτέ δεν έχει πει κάτι για να δείξει ότι ενδιαφέρεται για εμάς κι ότι δεν μας θέλει μόνο για να δουλεύουμε ένα είναι αυτό και ένα δεύτερο ότι δεν ενδιαφέρεται και για την οικογένειά μου...»

«...αυτόν (τον πατέρα) τον ενδιαφέρει μόνο να είναι κάποιος στο μαγαζί και να δουλεύει για να παίρνει απολαβές, μπορεί να είναι και λάθος αυτό, αλλά εγώ νιώθω ότι ενδιαφέρεται μόνο για το μαγαζί και για κανέναν άλλον. Του το έχω πει κιόλας, δεν το έχω κρύψει ποτέ αυτό...»

2. Ότι η μητέρα διαδραματίζει έναν πολύ σημαντικό ρόλο στην οικογένεια κι ότι χωρίς αυτήν τη συμβολή τα πράγματα σίγουρα θα ήταν διαφορετικά, πιθανολογώντας το χωρισμό του ζευγαριού και τη διάλυση της οικογένειάς τους. Φαίνεται λοιπόν ότι μέσα από τον τρόπο που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, η μητέρα αποκτά έναν καθοριστικό ρόλο στη διατήρησή και τη συνοχή της οικογένειας.

«...η μητέρα μου είναι αυτή που συνήθως μεσολαβεί μεταξύ όλων μας. Ευτυχώς, γιατί αλλιώς θα ήμασταν διαλυμένοι. Η μαμά κρατάει την οικογένεια δεμένη...»

«...μπορεί και να μην ήταν. Δηλαδή, μπορεί να μην υπήρχα στο μαγαζί εγώ, μπορεί ο αδερφός μου να δούλευε αλλού. Θα ήμασταν διασκορπισμένοι. Σίγουρα με τον αδερφό μου θα είχα σχέσεις, γιατί έχουμε ένα δέσιμο μεγάλο, θα ήμασταν μαζί ό,τι κι αν γινότανε. Με τον πατέρα μου δεν ξέρω πως θα ήταν η φάση, πολύ πιθανό να είχαμε τυπικές σχέσεις ή και καθόλου...»

«...αν η μαμά μου θα είχε διαφορετική άποψη από τον μπαμπά μου δεν θα ήταν μαζί, θα χωρίζανε, σίγουρα αυτό θα γινότανε. Δηλαδή αν η μητέρα μου δεν ήταν αυτή που είναι κι ο πατέρας μου είχε μια άλλη γυναίκα σίγουρα θα είχε χωρίσει, δεν υπάρχει περίπτωση...»

«...δεν έκανα καλά, έπρεπε να πατήσω πόδι από την αρχή. Δεν πάτησα από την αρχή πόδι, συμβιβάστηκα κι έτσι ακολουθώ. Δεν μπορώ να αλλάξω τώρα, τα δεδομένα μετά από 40 χρ. γάμου δεν αλλάζουν. Αν πατούσα πόδι μπορεί να μην υπήρχε σήμερα η



οικογένεια. Αν χωρίζα με τον άνδρα μου τα παιδιά τι θα γινότανε; Τα παιδιά σκεφτόμουν, τα παιδιά τίποτα άλλο...»

Μέσα από τον τρόπο που έχουν διαμορφώσει τα μέλη τις σχέσεις μεταξύ τους, τον τρόπο που επικοινωνούν καθώς και τις περιγραφές που δίνονται σχετικά με τα στοιχεία της προσωπικότητάς του καθενός, προκύπτουν και οι **ρόλοι** τους οποίους διαδραματίζουν μέσα στην οικογένεια.

Ο **πατέρας** περιγράφεται ως ένας άνθρωπος *αυταρχικός, απόλυτος, που εμμένει στις απόψεις του, χωρίς να λαμβάνει υπόψη του τους άλλους, καλός άνθρωπος, ψυχάρα.*  
«...ο πατέρας μου είναι πολύ αυταρχικός ακόμη και στο μαγαζί ό,τι λέει εκείνος πρέπει να γίνει, δε συζητάμε. Φωνάζει κι αυτός έχει πάντα δίκιο, εμείς δεν μπορούμε να ξέρουμε τίποτα...»

«...είναι πολύ εγωιστής, έχει δυνατή προσωπικότητα. Είναι πολύ καλός άνθρωπος σε γενικές γραμμές, αλλά η συμπεριφορά του πρέπει να αλλάξει. Δεν πρέπει να συμπεριφέρεται τόσο εγωιστικά, δεν ακούει τίποτα, είναι απόλυτος σε ό,τι και να λέει. Μας είχε πάντα πολύ κατώτερους...»

«...είναι αυταρχικός, απόλυτος, ενώ είναι πολύ καλός άνθρωπος, είναι ψυχάρα...»

«...δεν τον νοιάζει η γνώμη του άλλου. Έτσι ήταν με όλους τους ανθρώπους, μόνο με κάποιους φίλους του μπορεί να τους άκουγε, μόνο τους άκουγε, μπορεί να συμφωνούσε με τη γνώμη τους, αλλά στο τέλος θα έκανε αυτό που ήθελε και νόμιζε εκείνος σωστό. Δεν επηρεαζότανε από κανέναν...»

«...η αλήθεια είναι ότι ο σύζυγός μου είναι αυταρχικός, φωνάζει, βρίζει, διάφορα τέτοια. Θέλει να περνάει το δικό του, θέλει αυτή τη στιγμή αυτό να το πάρεις από εδώ να το πας εκεί ...»

Η **μητέρα** περιγράφεται ως *κυματοθραύστης, συνδετήριος κρίκος, διαμεσολαβητής, άβουλη, συζητήσιμη, και δεκτική.*

«...η μητέρα μου δεν έχει λόγο, δεν μπορεί να πει κάτι...»

«...τη μητέρα μου την επηρεάζει πολύ ο πατέρας μου, της κάνει πλύση εγκεφάλου. Πολλές φορές ήξερα ότι αυτό που έλεγε δεν ήταν απόψεις δικές της, αλλά του πατέρα μου...»

«...τώρα έχουμε να μιλήσουμε (γιος και πατέρας) 3 μήνες και η μητέρα μου έχει αναλάβει το ρόλο του μεσάζοντα...»

«...πολλές φορές που ο πατέρας μου είχε λάθος ένιωθα ότι δεν μπορούσε εκείνη να πει κάτι διαφορετικό ή να κάνει κάτι, γιατί αλλιώς θα μαλώνανε και προφανώς ήθελα να αποφύγει κάτι τέτοιο...»

«...η σύζυγος μου είναι πολύ ήρεμη, οι τόνοι της είναι πολύ χαμηλοί και οι δυο την εκμεταλλεύονται...»

«...ήταν πολύ μαλακή, θα έπρεπε να ήταν πιο αυταρχική. Να έριχνε καμιά σφαλιάρα...»

«...πρέπει να πάρει το μέρος του, γιατί αλλιώς θα μαλώσει μαζί της. Πολλές φορές έχει τύχει και σε διάφορες φασαρίες και αντιπαραθέσεις να θέλει να πάρει το μέρος μου ή του αδερφού μου, αλλά τελικά να παίρνει του πατέρα μου. Αυτό το κάνει για να μη μαλώσουν μεταξύ τους και της πει «που τους υποστηρίζεις και παίρνεις το μέρος τους». Αυτή είναι η αρχή του πατέρα μου “ό,τι πω εγώ θα γίνει και αυτό είναι”...»

«...η μητέρα μου είναι πιο συζητήσιμη, δεκτική, ακούει τον άλλον...»

«...η μητέρα μου είναι ο συνδετήριος κρίκος. Δηλαδή ότι παράπονα έχουμε εμείς (παιδιά) που δεν μπορούμε να τα εκφράσουμε στον πατέρα μου θα τα ακούσει αυτή. Ό,τι παράπονο έχει ο πατέρας μου από εμάς και δεν μπορεί να μας το πει θα τα πει σε αυτήν. Για μένα είναι το Α και το Ω της οικογένειάς μας. Είναι όπως σου είπα ο συνδετήριος κρίκος. Επειδή είναι τέτοιος άνθρωπος που θα ακούσει και θα σε συμπονέσει και θα σε καταλάβει και λειτουργεί έτσι, όλα αυτήν τα ακούει...»

«...ό,τι μου ζητούσαν το έκανα, όχι δεν έλεγα. Δεν μου αρέσει να λέω όχι σε ό,τι μου ζητάνε...»

«...έχουμε έναν οικογενειακό γιατρό, που ξέρει όλα τα προβλήματα της οικογένειας και ο οποίος μου λέει ότι θα πρέπει να είμαι ο “κυματοθραύστης”, που όλα τα κύματα θα πρέπει να τα διώχνω. Τι μπορώ να κάνω; ό,τι μπορώ καλύτερο κάνω και προς τη μια πλευρά και προς την άλλη, δηλαδή να φέρνω τις ισορροπίες. Πολλές φορές μου λέει ο Π. ότι φταίει κι ο πατέρας του και του λέω ότι “δεν πειράζει, πατέρας σου είναι και θα πρέπει να τον ακούς, δεν θα σου κάνει κακό, καλό θα σου κάνει, αρκεί να είναι καλή η κουβέντα του και να την εμπεδώσεις, να τη βάλεις μέσα σου και να πεις γιατί νομίζεις ότι έχει άδικο, αφού έχει δίκιο, παραδέξου το, γιατί δεν το παραδέχεσαι;”...»

«...εγώ είμαι κάθε στιγμή διαθέσιμη για όλους, όχι μόνο για τον σύζυγό μου. Ό,τι μου ζητήσει ο καθένας είμαι διατεθειμένη να το κάνω...»

**Ο Α.** περιγράφεται ως ένα καλό παιδί, ψυχάρα, απότομος, εγωιστής.

«...νομίζει ότι τα ξέρει όλα, ότι αυτός είναι και δεν υπάρχει άλλος...»

«...ο αδερφός μου. κάποιες φορές μου θυμίζει τον πατέρα μου. Σε θέμα που αν το σκεφτεί θα πει αυτό είναι και τίποτα άλλο και να θελήσει να το κάνει. Στο απότομο του χαρακτήρα του, θα μιλήσει απότομα είτε σε άγνωστο είτε σε γνωστό που μπορεί να μην το θέλει...»

«...είναι τόσο καλό παιδί και ψυχάρα, όπως κι ο πατέρας μου, αλλά έχει έναν τρόπο απότομο που τον άλλον τον απομακρύνει...»

«...ο μεγάλος μου ο γιος είναι αντιδραστικός, μοιάζει πολύ περισσότερο εκείνος στον πατέρα του...»

Ο Π. περιγράφεται ως *ασυνεπής, ανεύθυνος, αδιάφορος, πανέξυπνος, καλόψυχος, ανειλικρινής, φιλότιμος, ευκολόπιστος, εγωιστής, τα θέλει όλα δικά του.*

«...είναι πανέξυπνος κι αυτό δεν μπορώ να το εξηγήσω. Αφού το μυαλό του κόβει τόσο πολύ και καταλαβαίνει τα πάντα, γιατί πέφτει στα λούκια αυτά...»

«...είναι καλόψυχος, έχει πολύ καλά συστατικά σαν άνθρωπος...»

«...είναι πολύ καλό παιδί, δεκτικός, θα ακούσει τον άλλον, θα συμφωνήσει με τον άλλον για να τον πάρει με το μέρος του, θα ανοιχτεί, θα μιλήσει ...»

«...ο Π. προσαρμόζεται παντού, μπορεί να κάνει παρέα με οποιονδήποτε...»

«...ο Π. είναι πάντα ευγενικός, πάντα θα ακούσει τον άλλον θα συμφωνήσει μαζί του και θα κάνει στο τέλος αυτό που θέλει...»

«...είναι ασταθής πολύ και ευαίσθητος...»

«...καμιά φορά δεν λέει όχι. Γελάει εκείνη τη στιγμή και φεύγει. Μπορεί να τον παρασύρει και ένα μικρό παιδάκι να πάνε οπουδήποτε...»

«...όταν του λέω κάτι, πολλές φορές φέρνει αντιρρήσεις. Έχει μάθει να μην υπακούει. Νομίζει ότι τα ξέρει όλα και αυτός...»

«...έχω μοιάσει στη μητέρα μου. Εκείνη είναι πιο συζητήσιμη, δεκτική, ακούει τον άλλον...»

«...είναι φιλότιμος, δεν μπορεί να χαλάσει χατίρι και νομίζω ότι αυτό μπορεί να είναι η αιτία που έφτασε εκεί που έφτασε. Είναι ευκολόπιστος, αν του πεις αυτήν τη στιγμή να πάτε στην Αθήνα, δεν θα σου πει όχι...»

«...έχει δυνατότητες πάρα πολλές, μπορώ να πω περισσότερες από τον αδερφό του, είναι πιο εύστροφος, κάνει δημόσιες σχέσεις πιο πολύ από τον αδερφό του...»

#### **Αναφορικά με τη διαδικασία λήψης αποφάσεων**

Σε συνέχεια με τον τρόπο που η οικογένεια επικοινωνεί αναφέρεται και η διαδικασία με την οποία λαμβάνονται οι αποφάσεις. Ο πατέρας ορίζει τις αποφάσεις που αφορούν θέματα του μαγαζιού και η μητέρα τις αποφάσεις που αφορούν θέματα του σπιτιού. Οι γιοι της οικογένειας αναφέρουν ότι σε θέματα της δουλειάς δεν μπορούν να αποφασίσουν μόνοι τους, χωρίς την έγκριση του πατέρα τους και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μην λαμβάνονται και πρωτοβουλίες από εκείνους. Ο πατέρας από την άλλη αποδίδει τη σημαντικότητα της απόφασής του στην εμπειρία που έχει αποκομίσει όλα αυτά τα χρόνια από τη δουλειά. Η μητέρα σε θέματα του μαγαζιού δεν παρεμβαίνει και δεν εκφράζει την άποψή της, γιατί δεν γνωρίζει καλά την κατάσταση. Αυτό που πολλές φορές η μητέρα

μπορεί να κάνει και μετά την προτροπή των γιων της, είναι να επηρεάσει το σύζυγό της στην τελική του απόφαση.

«...λέει ο πατέρας μου στη μάνα μου κάτι η μάνα μου με τον τρόπο της το μεταφέρει σε εμάς και το αντίστροφο. Αλλά ναι, παίρνονται αποφάσεις κατά αυτόν τον τρόπο. Έστω και με αυτόν τον τρόπο κάτι βγαίνει...»

«...η μητέρα μου είναι πάντα κάπου στη μέση και μετακινείται από τον πατέρα μου προς εμάς. Αν δεν ήταν εκείνη να κρατάει τις ισορροπίες δεν θα ήμασταν εδώ σήμερα.. ...»

«...για θέματα της δουλειάς συζητάμε, αποφασίζουμε (τα αδέρφια) από κοινού. Προτείνει ο καθένας τα δικά του και μετά τα βάζουμε κάτω και αποφασίζουμε...»

«...τις αποφάσεις εγώ τις παίρνω, καμιά φορά μπορεί να το συζητήσω με τη σύζυγο. Ξέρει ότι το μυαλό το δικό μου “κόβει”. Η σύζυγος μου έχει εμπιστοσύνη, εγώ μπροστά κι εκείνη από πίσω...»

«...ποιος δίνει σημασία στον Α., τι δουλειά έχει να πει αυτός, τι είναι αυτός; Τίποτα δεν είναι, ούτε ο Π. είναι. Ό,τι πω εγώ...»

«...θα πάρει μια πρωτοβουλία ο αδερφός μου για το μαγαζί, δεν θα είναι σωστή. Θα πρέπει να δοθεί η έγκριση από τον πατέρα μου με λίγα λόγια. Κι εγώ δεν μπορώ να πάρω πρωτοβουλία, αν δεν περάσει από τον “υπεύθυνο” ας πούμε. Ακόμη κι αν με τον αδερφό μου το έχουμε συζητήσει και αποφασίσει πρέπει να του το πούμε κι άμα συμφωνήσει εκείνος, τότε μπορούμε να το κάνουμε. Αλλιώς θα γίνει χαμός, θα μιλάει, θα λέει διάφορα, μπορεί να μη μας μιλάει, μπορεί να τα βάλει με τη μάνα μου. Θα ξεσπάσει κάπου πάντως...»

«...όταν αφορά κάποιο δικό τους θέμα εμείς δε συμμετέχουμε καθόλου στη διαδικασία, δεν έχουμε καμία σχέση π.χ αν χρειαστεί να πάρουμε κάτι για το σπίτι, ούτε καν που θα μας ρωτήσουν. Σε αντίθεση βέβαια με εμάς που για να κάνουμε κάτι θα πρέπει να τους ρωτήσουμε...»

«...όποιος σκεφτεί κάτι το λέει στον άλλον, το συζητάμε και να καταλήξουμε κάπου μετά πάμε στα ανώτερα κι αν ο πατέρας μου δε συμφωνεί δεν μπορούμε να κάνουμε κάτι...»

### Ως προς τον τρόπο επίλυσης διαφωνιών

Η διαδικασία λήψης αποφάσεων πολλές φορές προκαλεί συγκρούσεις και διαφωνίες μεταξύ των μελών της οικογένειας. Όσον αφορά τα προσωπικά θέματα των γιων φαίνεται να μην τους επηρεάζει η αντίθετη άποψη των γονιών τους και έτσι εκείνοι αποφασίζουν για τη ζωή τους. Όσον αφορά εργασιακά θέματα φαίνεται ότι όλη η οικογένεια δυσκολεύεται να συζητήσει και να διεκπεραιώσει μια διαφωνία, αποσκοπώντας σε ένα κοινό αποτέλεσμα. Τα αδέρφια μεταξύ τους όταν διαφωνήσουν θα το συζητήσουν επιχειρηματολογώντας και ένας από τους δυο θα υποχωρήσει, παίρνοντας μια απόφαση

από κοινού. Το ίδιο συμβαίνει και μεταξύ των γιων με τη μητέρα. Σε σχέση με τον μπαμπά αναφέρεται ότι οι διαφωνίες δεν επιλύονται. Συνήθως οι γιοι θα μαλώσουν με τον πατέρα τους και θα εγκαταλείψουν τη συζήτηση, χωρίς να επιλυθεί η διαφωνία τους. Οι γιοι αναφέρουν ότι πολλές φορές αν καταλάβουν ότι ο πατέρας τους έχει διαφορετική άποψη δεν θα προχωρήσουν στο στάδιο της συζήτησης, αλλά θα εγκαταλείψουν την προσπάθεια γνωρίζοντας εκ των προτέρων το αποτέλεσμα. Αρκετές φορές κι αυτή η διαδικασία φιλτράρεται μέσω της παρέμβασης της μητέρας.

«...με τη μητέρα μου σε μισή ώρα έχουμε λύσει τη διαφωνία μας. Μαλώνουμε καμιά φορά, αλλά δε θυμώνουμε, μιλάμε και επιλύονται οι διαφορές μας...»

«...η μητέρα μου είναι συζητήσιμη. Μπορούμε να καθίσουμε ήσυχα και όμορφα, να συζητήσουμε και να το βρούμε το θέμα. Εκείνη είναι πιο ανοιχτή κι αν καθίσω και της εξηγήσω πως είναι τα πράγματα θα με καταλάβει και θα πει “ναι, έχεις δίκιο σε καταλαβαίνω”. Εκείνη θα το πει, από τον πατέρα μου δεν το έχω ακούσει ποτέ αυτό κι ούτε πρόκειται να το ακούσω ποτέ...»

«...φωνάζει εκείνος (ο πατέρας) και λέει “θα κάνετε ότι πω εγώ, δεν είσαστε σωστοί εσείς” δεν είμαστε εμείς ικανοί για τίποτα. Τώρα δε μιλάμε, είμαστε μαλωμένοι, αρπαχτήκαμε...»

«...φωνάζω εγώ, φωνάζει εκείνος, την τελευταία φορά πιαστήκαμε και στα χέρια για θέματα της δουλειάς. Δεν έχουμε άλλη φορά πιαστεί στα χέρια, τώρα δε μιλάμε. Συνήθως έτσι γίνεται μαλώνουμε, δε μιλάμε και μετά εγώ ως μικρότερος πρέπει να πάω να του ζητήσω συγγνώμη ακόμη κι αν έχω δίκιο. Παλιότερα το έκανα τώρα έχω σταματήσει να το κάνω. Δεν υπάρχει περίπτωση να το κάνω, τώρα είμαστε μια χαρά έτσι...»

«...θέλει να έχει το πάνω χέρι στη διαχείριση του μαγαζιού. Αυτό το θέμα αρχικά το συζητήσαμε, μετά άρχισαν να ανεβαίνουν οι ρυθμοί, εκείνος άρχισε να φωνάζει και εγώ έφυγα. Αυτή είναι η διαδικασία. Τώρα έχουμε να μιλήσουμε 3 μήνες και η μητέρα μου έχει αναλάβει το ρόλο του “μεσάζοντα”. Εγώ μπορώ να του μιλήσω σαν να μην τρέχει τίποτα και να συζητήσουμε, αλλά εκείνος το κρατάει, πάντα εκείνος το κρατούσε...»

«...μαλώνουμε, αλλά δε βγαίνει άκρη, γιατί δεν αλλάζει ο άνθρωπος και πολύ απλά θα σηκωθώ να φύγω...»

«...κι αυτός θα μου πει “όχι, δεν έχεις δίκιο, δεν ξέρεις εσύ, δεν μπορεί να ξέρεις εσύ παραπάνω από εμένα” μετά δε βγαίνει άκρη και σηκώνομαι και φεύγω...»

«...θα μαλώσουμε, θα φωνάξουμε σαν αδέρφια, αλλά ποτέ δεν έχουμε κρατήσει κακία ο ένας στον άλλον...»

«...όλα αυτά τα χρόνια σαφώς και διαφωνούμε με τον αδερφό μου, θα φωνάξω εγώ, θα φωνάξει κι εκείνος και μετά από μισή ώρα όλα καλά...»

«...η σύζυγος με τον Π. μπορεί να διαφωνήσουν για τα λεφτά. Της ζητάει συνεχώς, αν δεν ήταν τα λεφτά δε θα μαλώνανε για τίποτα άλλο...»

«...με τη σύζυγο μου είμαστε στα μαχαίρια εξαιτίας των παιδιών...»

«...με τον Π. δε μπορείς να φτάσεις σε μια σύγκρουση μεγάλη, γιατί ανοίγει την πόρτα και φεύγει. Όταν επιστρέψει μπορεί να μου κρατήσει λίγο μούτρα, αλλά εγώ θα τον καλοπιιάσω και εντάξει. Όλα αυτά τα χρόνια έχω βρει έναν τρόπο να τα μπαλώνω...»

«...σε περιπτώσεις που κάνουμε μια συζήτηση και δεν έχει δίκιο ο Π., θα του φωνάξει ο πατέρας του, αλλά κι εγώ πολλές φορές. Τελευταία άρχισα να του φωνάζω κι εγώ, γιατί η κατάσταση έχει παρατραβήξει. Θα κρατήσει μούτρα, να μη μιλάει, να κάθεται μπροστά στο laptop και να βλέπει ταινίες. Μπορεί να κάνει και μια βδομάδα να μας μιλήσει...»

«...σε περιπτώσεις που διαφωνούμε με το σύζυγο συνήθως φεύγω και μπορεί να κάνουμε να μιλήσουμε περίπου καμιά εβδομάδα και ξέρεις αυτό μας το έμαθε να το κάνουμε εκείνος, με τον τρόπο του...»

Ως προς την διαχείριση της συναισθηματικής έντασης που προκαλεί ο **θυμός**

Από όλα τα παραπάνω και με βάση τη βιβλιογραφία ο θυμός είναι ένα κύριο συναίσθημα που χαρακτηρίζει τις οικογένειες των εξαρτημένων. Ο μπαμπάς μόνο λέει ότι δεν υπάρχει θυμός στο σπίτι. Τα άλλα μέλη θεωρούν ότι υπάρχει και ότι από κάποιους εκφράζεται κι από κάποιους όχι. Η μαμά χαρακτηριστικά αναφέρει ότι υπάρχουν φορές που θα τον εκφράσει κι άλλες όχι. Ο μεγάλος γιος λέει ότι τον εκφράζει συνεχώς, ενώ ο μικρότερος γιος λέει ότι δεν τον εκφράζει και προτιμά σε αυτές τις περιπτώσεις να σηκωθεί και να φύγει.

«...η μητέρα μου τον εξέφραζε κάποιες φορές τον θυμό στον πατέρα μου συνήθως με φωνές και μετά δεν θα μιλούσανε για καμιά εβδομάδα...»

«...δεν μπορούσα να θυμώσω μαζί της (με τη μητέρα του), γιατί συνεχώς σκεφτόμουν ότι αυτά που λέει δεν είναι δικά της, αλλά λόγια του πατέρα μου...»

«...κανείς άλλος δεν τα λέει ευθέως εκτός από εμένα, η μητέρα μου κι ο Π. τα κρατάνε...»

«...ο Π. θυμώνει για ένα λεπτό και φεύγει μόλις κάνει δυο βήματα ξεθυμώνει, τελειώνει εκεί. Όταν έρχεται το βράδυ κρατάει λίγο τουπέ, έχει λίγο εγωισμό, είναι σκληρός. Θυμώνει όταν του λέω όχι, ίσως είμαι κι ο μοναδικός (πατέρας) που του λέει όχι...»

«...νιώθω ότι τώρα υπάρχει στην οικογένειά μου θυμός. Είναι από τους άλλους προς εμένα. Νομίζουν ότι τους κοροϊδεύω, δεν μπορούν να καταλάβουν. Τον βλέπω τον θυμό, τον βλέπω “που μας έχεις κουράσει, σου τα έχουμε δώσει όλα, που τίποτα δεν εκτιμάς” κι όλα αυτά που βγάζουν το θυμό αυτόν...»

«...τώρα τελευταία ξεκίνησα να το εκφράζω και να του λέω “με πειράζει αυτό που λες ή μου κάνει κακό αυτό που λες”, αλλά είναι κάτι το ασυνήθιστο και θα περάσει έτσι απαραίτητο ή μπορεί να μου πει “δε με νοιάζει που σε πειράζει”...»

«...είναι πολλές οι φορές που έχω πει στη μητέρα μου “που δεν τον μπορώ άλλο κι είναι έτσι κι αλλιώς” και αυτή να μου λέει “ηρέμησε και μη φωνάζεις” και το ίδιο με τον πατέρα μου, εκείνος να λέει διάφορα για εμάς κι εκείνη να του λέει να ηρεμήσει...»

«...η μητέρα μου έχει κάνει “μπάμ”, την έχω δει πολλές φορές να σπάνε και τα δικά της νεύρα από αυτήν την κατάσταση και να λέει ότι δεν μπορεί άλλο...»

«...ο θυμός υπάρχει μέσα στο σπίτι, αλλά δεν ξεσπάω σε κανέναν, δε σπάω πιάτα. Όταν είμαι θυμωμένη σηκώνομαι και κάνω γλυκά, γιατί δε με αφήνει πια να κεντάω...»

«...δεν υπάρχει σε εμάς θυμός...»

#### Αναφορικά με την ύπαρξη η μη **κανόνων λειτουργίας** και **συμμαχιών**

Σχεδόν από όλους, εκτός του πατέρα, αναφέρεται ως ένας κανόνας που δεν έχει ειπωθεί όμως ποτέ, η υποχώρηση της συζύγου όταν το ζευγάρι διαφωνεί μεταξύ του. Το ίδιο συμβαίνει και μεταξύ του μπαμπά με τους γιους. Η μητέρα φαίνεται ότι δεν μπορεί να διαφοροποιηθεί από τον μπαμπά και όσες φορές παρεμβαίνει είναι για να υποστηρίξει τον μπαμπά. Επιπλέον, αναφέρονται και συγκεκριμένες μορφές συμμαχιών που εκδηλώνονται σε περιόδους κρίσης στην οικογένεια και δημιουργούνται δυο πόλοι. Στον έναν πόλο βρίσκονται οι γονείς, έχοντας η μητέρα έναν μεσολαβητικό ρόλο και στον άλλον τα παιδιά.

«...υπάρχουν διάφορες φάσεις όπου οι γονείς μου τα έχουν καλά με τον Π. και είμαι πιο παραμελημένος εγώ ή τα έχουν καλά με εμένα και είναι πιο παραμελημένος ο Π...»

«...πολλές φορές που ο πατέρας μου είχε λάθος ένιωθα ότι δεν μπορούσε εκείνη να πει κάτι διαφορετικό ή να κάνει κάτι, γιατί αλλιώς θα μαλώνανε και προφανώς ήθελε να αποφύγει κάτι τέτοιο...»

«...δεν επιτρέπετε να έχω αντίθετη άποψη, γιατί μετά θα ακολουθήσει η άλλη ιστορία (να μη μιλιούνται)...»

«...όταν θυμώνει ο σύζυγός μου μπορεί και να μη μιλούσε για μια βδομάδα και σε αναγκάζει να μη μιλάς κι εσύ με τον τρόπο του και μετά θα πρέπει εγώ να αρχίσω τα καλοπιάσματα για να μιλήσουμε. Πρέπει πάντα εγώ να κάνω το πρώτο βήμα, εκείνος ποτέ...»

«...ήταν ο μπαμπάς μου στη μια πλευρά, η μητέρα μου στη μέση και τα παιδιά στην άλλη πλευρά...»

«...τα παιδιά επειδή είναι κομμάτι από τη μητέρα, πάντα κλίνουν προς τα εκεί. Ο πατέρας είναι κάπως απόμακρος...»

«...θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτός είναι ένας κανόνας της οικογένειας. Πολλές φορές ξέρει ότι δεν έχει δίκιο σε ένα θέμα, αλλά είναι τόσο εγωιστής που θα πει “αυτό που θα πω εγώ είναι το σωστό και αυτό θα γίνει” και κανένας άλλος δεν ξέρει τίποτα...»

«...κάποιες φορές νιώθω ότι από τη μια μεριά είναι ο μπαμπάς, από την άλλη εγώ κι ο αδερφός μου και στη μέση κάπου η μητέρα μου. Κάποιες άλλες φορές νιώθω ότι στη μια πλευρά είναι οι γονείς μου και στην άλλη εγώ κι αδερφός μου. Στο παρελθόν η μητέρα μου αρκετές φορές έχει πάρει το μέρος μας και συνεχώς μάλωνε με τον πατέρα μου...»

«...τα παιδιά θα συμμαχήσουν μεταξύ τους εναντίον εμένα και του πατέρα τους, γιατί εγώ θα πρέπει να πάρω τη μεριά του συζύγου μου κι όχι των παιδιών, γιατί θα τα ακούσω μετά...»

«...πολλές φορές η μητέρα μου είναι στη μέση και είναι σαν κρατάει όλους τους κραδασμούς της οικογένειας...»

#### Ως προς τις **δυσκολίες- ανησυχίες**

Φαίνεται ότι όλα τα μέλη της οικογένειας αυτήν την περίοδο τα απασχολεί το θέμα της χρήσης και το θέμα της δουλειάς. Αυτά επηρεάζουν τις μεταξύ τους σχέσεις και τους προκαλούν εντάσεις. Όλα τα μέλη της οικογένειας θεωρούν ότι αν επιλυόταν κυρίως το θέμα της χρήσης όλα θα ήταν αρμονικά.

«...το μόνο που μπορώ να σκεφτώ είναι το θέμα του μαγαζιού...»

«...δε νομίζω ότι εκτός της χρήσης, υπάρχει κάποια άλλη δυσκολία που αντιμετωπίζουμε...»

«...θα ασχολούνταν με το θέμα της εκάστοτε δουλειάς που θα έκανα. Συνέβη κάποια στιγμή να δουλεύω αλλού και ασχολούνταν με θέματα όπως “το τι κάνει το αφεντικό μου, αν με πληρώνει καλά ή όχι” και τέτοια. Σίγουρα θα έβρισκε θέματα να ασχοληθεί...»

«...δεν έχουμε κάποιες άλλες δυσκολίες, τα οικονομικά είναι καλά, το μαγαζί δουλεύει. Η μόνη μας δυσκολία είναι ο Π....»

#### Ως προς το θέμα της **εμπιστοσύνης**

Η **εμπιστοσύνη** είναι μια πολυσύνθετη έννοια και αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη διαμόρφωση σχέσεων μεταξύ δυο ή περισσότερων ατόμων. Στη συγκεκριμένη οικογένεια η έλλειψη εμπιστοσύνης των γονέων και συγκεκριμένα προς τον Π. αποτυπώνεται σε θέματα που αφορούν το *αλκοόλ*, τα *χρήματα*, τον *έλεγχο* και την *ανάληψη πρωτοβουλιών*.

Οι γονείς εκφράζουν την ανησυχία τους σε σχέση με την κατανάλωση αλκοόλ από τον μικρότερο γιο, γεγονός το οποίο επηρεάζει άμεσα τις σχέσεις όλων των μελών της



οικογένειας. Η χρήση αλκοόλ σε συνδυασμό με τη χρήση ναρκωτικών και την κατάσταση που βίωσαν στο παρελθόν οδηγεί τους γονείς στο να είναι επιφυλακτικοί και να μην έχουν εμπιστοσύνη στον Π.

«...δεν του έχω εμπιστοσύνη στο μαγαζί, γιατί το έχει ρίξει και στο ποτό...»

«...το έχει ρίξει στο ποτό, ίσως γιατί θέλει να αποφύγει το “άλλο” (ναρκωτικά) και συμφωνώ...»

«... εκείνο που με στεναχωρεί και μου λέει ότι δεν το κάνει είναι ότι άρχισε να πίνει αλκοόλ, λίγο αυτό με προβληματίζει τώρα μαζί του...»

Οι δυο γονείς δηλώνουν ότι μέχρι που έμαθαν για την χρήση του Π. δεν υπήρχε κανένα όριο στο θέμα των χρημάτων κι ό,τι ζητούσαν τα παιδιά το είχανε. Σήμερα οι γονείς θεωρούν ότι λόγω της έλλειψης εμπιστοσύνης και της μέχρι τώρα πορείας (εξάρτηση- απεξάρτηση- υποτροπή) του μικρότερου γιου τα χρήματα θα πρέπει να είναι περιορισμένα και ελεγχόμενα. Πιστεύουν με αυτόν τον τρόπο ότι τον βοηθούν να μείνει μακριά από τα ναρκωτικά, αφού τόσα χρόνια που έκαναν το αντίθετο ο Π. υποτροπιάζε. Ο μπαμπάς φαίνεται ότι σε αυτήν τη συμφωνία είναι συνεπής, ενώ η μαμά όσο ο Π. απομακρύνεται από την χρήση ναρκωτικών φαίνεται ότι γίνεται λιγότερο συνεπής.

«...το πρώτο πράγμα που έκανα ήταν να του πάρω τα κλειδιά του μαγαζιού, γιατί τις πρωινές εισπράξεις τις έβαζε στην τσέπη του. Τον ελέγχουμε περισσότερο τις κινήσεις του, τις παρέες του. Έτσι είναι, “εσύ φταις κύριε που δεν σου έχουμε εμπιστοσύνη”...»

«...ότι κάναμε 2 χρόνια και μας κορόιδευε, τώρα να κάνουμε τελείως τα αντίθετα. Δεν του δίνουμε μια ό,τι θέλει του το παίρνουμε εμείς ή του δίνουμε ακριβώς τα χρήματα που χρειάζεται...»

«...από τη στιγμή που ξαναπήγε στο Συμβουλευτικό Κέντρο συζητήσαμε με το προσωπικό εκεί και μας είπε ότι θα πρέπει να περιοριστούν οι έξοδοι και τα χρήματα, άρχισα να το τηρώ. Υπάρχουν και στιγμές που με καταφέρνει, ο πατέρας του του λέει “όχι” ...»

«...στις αρχές, όταν υποτροπίασε και μετά ήμουν πολύ αυστηρή μαζί του, τώρα σαν να άρχισα να σπάω αυτό το παρατήρησε κι ο σύζυγός μου, αλλά δεν το παραδέχτηκα...»

«...όταν είναι να μας ζητήσει λεφτά, θα μας μιλήσει. Τελευταία δεν του δίνουμε χρήματα. Την πατήσαμε πάρα πολλές φορές και του λέμε “όχι”. Του κάναμε πολλές φορές τα χατίρια, δεν του αρνούμασταν ό,τι κι αν μας ζητούσε και αυτό γύριζε μπούμεραγκ, γιατί ξανακυλούσε...»

Ο μικρότερος γιος νοιώθει ότι μέσα από τον περιορισμό και τη μη διαχείριση των χρημάτων του ασκείται μια μορφή ελέγχου που τον παραπέμπει σε ηλικία μικρότερη αυτής των 34 χρόνων που βρίσκεται τώρα. Από την άλλη πλευρά, οι γονείς εκφράζουν την ανησυχία τους ως προς την συμπεριφορά του και για αυτόν τον λόγο του ασκούν έλεγχο. Κι όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ένας τρόπος να το κάνουν αυτό, είναι μέσω των χρημάτων.

«...ακόμη και τώρα συμβαίνει αυτό, μέσα από τα χρήματα προσπαθεί να μας ελέγξει, τι κάνουμε, γιατί το κάνουμε...»

«...τα λεφτά που έβγαζα όσο δούλευα και ταυτόχρονα έκανα απεξάρτηση τα έχουν οι γονείς μου και μου λένε “ότι χρειαστείς εμείς είμαστε εδώ, θα μας λες εμάς και εμείς θα σου το παίρνουμε ή θα σου δίνουμε τα χρήματα”. Όλα θα πρέπει να περάσουν από εκείνους και φυσικά να αξιολογηθούν βάση της δικής τους κρίσης κι όχι σύμφωνα με το τι θέλω εγώ και με τη δική μου κρίση...»

«...δεν έχω χρήματα παρά μόνο αν ζητήσω από τους γονείς μου, οι οποίοι θα με ρωτήσουν “τι τα θες, που θα πας” και τέτοια...»

«...νιώθω σαν 17χρονος, ο οποίος ζητάει χαρτζιλίκι από τον πατέρα του για να βγει έξω κι ας ξέρω ότι τα λεφτά είναι δικά μου. Από τη μια ξέρω ότι αυτά τα λεφτά είναι δικά μου, αλλά από την άλλη ξέρω ότι φοβούνται, φοβούνται για το τι θα τα κάνω...»

Φαίνεται ότι μέσα από τον τρόπο που αλληλεπιδρά η συγκεκριμένη οικογένεια και την έλλειψη εμπιστοσύνης που έχει ήδη αναφερθεί υπάρχει δυσκολία από τα νεώτερα μέλη να αναλάβουν πρωτοβουλίες. Σε θέματα προσωπικά ακολουθείται η συχνή διαδικασία “διαφωνώ- δε μιλάμε- φεύγω” σε θέματα όμως που εμπλέκονται κι άλλοι, όπως είναι αυτά της δουλειάς, θα πρέπει να τύχει αποδοχής του πατέρα.

«...δεν αναλαμβάνει πρωτοβουλίες οτιδήποτε θα πρέπει να το πούμε εμείς (γονείς)...»

«...τις περισσότερες φορές χρειάζεται να υπάρχει κάποιος δίπλα του για να κάνει κάτι...»

«...δεν μπορώ να πάρω πρωτοβουλίες, αν δεν περάσει από τον “υπεύθυνο” (εννοεί τον μπαμπά)...»

«...έχει τύχει να πάρω μηχανή, χωρίς να το ξέρουν. Είχα μαζέψει χρήματα και όταν του είπα ότι θα πάρω μηχανή μου έλεγε “τι την θέλεις και τι να την κάνεις κι όχι, θα κάνεις ό,τι σου πω εγώ” και τέτοια. Τελικά πήγα την πήρα κι όταν πήγα στο σπίτι κατέβηκε να την κλωστήσει και να τη χαλάσει, σηκώθηκα κι έφυγα κι έτσι τελείωσε εκεί. Βέβαια ήταν 2-3 ημέρες θυμωμένος και δε μου μιλούσε μέχρι που το συνήθισε και το αποδέχτηκε ...»

«...θα πάρει μια πρωτοβουλία ο αδερφός μου για το μαγαζί, δεν θα είναι σωστή. Θα πρέπει να περάσει από χίλια κόσκινα, θα πρέπει να δοθεί η έγκριση από τον πατέρα μου με λίγα λόγια...»

#### **Ως προς την ενηλικίωση των νεότερων μελών της οικογένειας**

Η έλλειψη μεθόδων έλεγχου ως απόρροια διαμόρφωσης σχέσεων εμπιστοσύνης και η ανάληψη πρωτοβουλιών αποτελούν κάποιους από τους παράγοντες που συμβάλουν στη μετάβαση ενός εφήβου στην ενήλικη ζωή. Στη συγκεκριμένη οικογένεια, κατά την περίοδο συλλογής των δεδομένων προκύπτει ότι τα νεώτερα μέλη νιώθουν τη συμπεριφορά των γονιών απέναντί τους να αντιστοιχεί σε παιδιά μικρότερης ηλικίας. Οι γονείς εκφράζουν τη δυσκολία τους να αντιμετωπίσουν τον Π. ως ενήλικα, εφόσον η συμπεριφορά του τους παραπέμπει σε μικρότερη ηλικία. Αν και στη συμπεριφορά του Α. δεν διαπιστώνουν χαρακτηριστικά παιδιού, παρόλα αυτά κι εκείνος περιγράφει ότι η συμπεριφορά των γονιών του τον κατατάσσει στην ηλικία των 15 χρόνων.

«...σα να είμαι (ο Α.) παιδί, έτσι όπως μου συμπεριφέρονταν όταν ήμουν παιδί μου συμπεριφέρονται και τώρα που είμαι ενήλικας...»

«...δε νιώθω ότι είμαι και 34χρ. νιώθω όμως ότι σιγά-σιγά μεγαλώνω...»

«...και 40χρ να πάμε θα ακούμε τα ίδια ότι είμαστε άχρηστοι και οι δυο...»

«...δε θέλω να μου μιλάει επιτακτικά, σαν να είμαι 15 χρονών. Συζήτηση θέλω δεν είναι δύσκολο...»

«...ο χαρακτήρας του Π. που είναι άστατος, απρόσεχτος, που μπορεί να παρασυρθεί κι από ένα μικρό κορίτσι, είναι σαν μικρό παιδί...»

«...ο Π. είναι ακόμη παιδί, το μόνο που τον ενδιαφέρει είναι πώς να περάσει καλά...»

#### **2<sup>ος</sup> Άξονας/Κατηγορία ερωτήσεων: Ο ρόλος της εξάρτησης στη ζωή της οικογένειας**

Στον 2<sup>ο</sup> άξονα/κατηγορία των ερωτήσεων περιλαμβάνεται μια σειρά από ερωτήσεις που περιγράφουν την περίοδο της χρήσης, πώς τη βίωσαν όλα τα μέλη της οικογένειας, ποιες κατά τη γνώμη τους ήταν οι αιτίες που οδήγησαν το μέλος της προς αυτήν την κατεύθυνση, καθώς και τα αποτελέσματα θετικά ή αρνητικά που μπορεί να είχε για τη δική τους οικογένεια.

#### **Αναφορικά με το πώς βίωσε την περίοδο της χρήσης η οικογένεια**

Όλα τα μέλη της οικογένειας περιγράφουν μια περίοδο δύσκολη με πολύ άγχος και την προσοχή όλη στραμμένη στο εξαρτημένο μέλος της, αγνοώντας κατά κάποιον τρόπο

τις προσωπικές τους ανάγκες και τα ενδιαφέροντά τους. Η ουσία μπαίνει πλέον στο προσκήνιο, εμποδίζοντας να πραγματοποιηθούν οποιεσδήποτε άλλες διαδικασίες.

«...μας έχει καταρρακώσει αυτή η κατάσταση του Π.. Μας έχει κάνει να μη θέλουμε να βγούμε έξω από το σπίτι, να μη θέλουμε να πάμε πουθενά...»

«...εμένα (μητέρα) μου έχει στοιχίσει πάρα πολύ. Δεν το περίμενα, δεν το πίστευα. Πιστεύω ότι συμβαίνει σε όλες τις οικογένειες, είτε φτωχές είτε πλούσιες. Μου στοίχισε πάρα πολύ, γιατί δεν είχα άνθρωπο ούτε στο συγγενικό ούτε στο φιλικό περιβάλλον. Ερχότανε πολλές φορές στο σπίτι ξάπλωνε και κοιμότανε, εγώ δεν ήξερα όμως ότι κάνει χρήση. Όταν πια το είδα μπροστά στα μάτια μου, τρελάθηκα, πάγωσα...»

«...δύσκολα ήταν στην περίοδο της χρήσης. Ήμουν (μπαμπάς) κλεισμένος στο σπίτι πολλές ώρες, κυρίως το απόγευμα και οι σκέψεις μου συνέχεια στον Π. να γίνει καλά για να μπορεί να σταθεί και στο μαγαζί...»

«...δεν μπορώ να το πιστέψω ακόμη. Κάθε μέρα φοβάμαι, κάθε μέρα φοβάμαι να ξημερώσει, μήπως υποτροπιάσει πάλι...»

«...με πολύ άγχος, πολύ στεναχώρια και με συνεχή έλεγχο του Π. για το που είναι, που πάει, τι κάνει...»

«...τα ναρκωτικά είναι ο θάνατος. Ο Π. έχει αλλάξει, δεν είναι ο ίδιος που ήταν πριν γίνει χρήστης. Άρχισε να τρώει το μυαλό, άρχισε να μη σκέφτεται σωστά, να μην είναι πολύ θετικός, να λέει ψέματα, γιατί έτσι τον συμφέρει, ίσως γιατί νιώθει ενοχές...»

«...ήταν μια περίοδος όπου ξέφευγα από την πίεση, έτσι το έβλεπα. Πίεση από το ότι δεν μπορούσα να κάνω πράγματα που κάνανε οι άλλοι στην ηλικία μου, γιατί δεν είχα ελεύθερη ώρα, προσωπική ώρα. Και μόλις τελείωνα τη δουλειά πήγαινα και κάπνιζα κανένα τσιγάρο και ξεχνιόμουνα και χαλάρωνα από όλα αυτά που με καταπιέζανε...»

«...το μόνο που μου κάνανε τα ναρκωτικά ήταν να με βοηθήσουν να ξεχάσω. Κάποια συναισθήματα που θα είχα, νεύρα θα ήταν, κανένα πρόβλημα θα ήταν, πίεση θα ήταν, οποιοδήποτε πρόβλημα και να ήταν το ξεχνούσα. Πρόβλημα και να βάλω το άλλο πρόβλημα πως θα πάω να πιω, πως θα πάω να “γίνω”, πως θα μείνω μόνος μου στο σπίτι χωρίς να με πάρουν χαμπάρι. Να κρυφτώ μέσα στα συναισθήματά μου, για αυτό διάλεξα και τα ναρκωτικά...»

### **Όσον αφορά τις αιτίες που οδήγησαν το μέλος της στην εξάρτηση**

Μια από τις ερωτήσεις είχε ως σκοπό τη διερεύνηση των αιτιών της εξάρτησης, σύμφωνα με τις απόψεις που έχουν διαμορφωθεί από τα μέλη της οικογένειας στο παρόν. Οι απαντήσεις στο εξής ερώτημα είναι οι παρακάτω:

«...στους λόγους στους οποίους κατέληξα είναι πρώτον ο πατέρας μου, γιατί ενώ εγώ έφυγα ο Π. μένει εκεί μαζί τους και δεύτερον οι παρέες του...»

«...μπορεί να ήταν κι η συμπεριφορά του πατέρα μου, η συμπεριφορά του ήταν τέτοια που μπορεί εμείς να ήμασταν με παρέα στο μαγαζί κι εκείνος να κατέβαινε κάτω και να μας έβριζε μπροστά στον κόσμο, μας ξεφτίλιζε. Ίσως αυτός να ήταν ο λόγος...»

«...ο Π. πάντα ήταν πιο επιρρεπής σε πράγματα από ότι εγώ. Ήταν πολύ πιο διαφορετικός από εμένα, εκείνος κάπνισε από 16 χρ., δεν τον μαλώνανε πολύ, γενικά ήταν πιο ελεύθερος στο να κάνει πράγματα από ότι εγώ. Έδειχναν μια εύνοια απέναντί του σε σχέση με εμένα λέγοντας “έλα μωρέ μικρός είναι”...»

«...λόγω της καλοψυχίας μπορεί να την πάτησε κιόλας. Γιατί μπορεί να του είπε κάποιος φίλος έλα να καπνίσουμε, να “σνιφάρουμε” και αυτός αντί να του πει “όχι εγώ δεν κάνω τέτοια πράγματα” να είπε “καλά μωρέ, εντάξει”...»

«...μια φορά είχα πει στον πατέρα μου ότι “εσύ φταις” και ήταν η πρώτη φορά που τον είδα να κλαίει. Του ήρθε λίγο βαρύ, Το ένιωσα όμως και του το είπα. Ήταν αυτήν η αυταρχικότητα που λέγαμε, που ήταν απόλυτος, τα μπινελίκια, ενώ είναι πολύ καλός άνθρωπος, είναι ψυχάρα...»

«...η συμπεριφορά του πατέρα μου, όπως σου είπα ο χαρακτήρας του ήταν τέτοιος που με έκανε ρεζίλι και “ρόμπα” μπροστά σε πελάτες κι ο λόγος μπορεί να ήταν γιατί καθυστέρησα να πάω να πάρω παραγγελίες. Κάτι τέτοια παραδείγματα γινότανε συχνά. Ήταν απόλυτος σε κάποια πράγματα, χωρίς να πει το λόγο απλώς έλεγε “γιατί το λέω εγώ” ποτέ δεν επιχειρηματολογούσε...»

«...η πίεση που ένιωθα δουλεύοντας τόσες ώρες στο μαγαζί, γιατί είχα πολλά χρόνια να πάω διακοπές και στον χαρακτήρα μου ότι δε φοβόμουν να δοκιμάσω το οτιδήποτε. Μου άρεζε να παίρνω το ρίσκο και φυσικά μέσα από όλο αυτό να ξεχνάω όλα αυτά που με ζορίζανε. ...»

«...ίσως φταίει η συμπεριφορά του συζύγου. Ο μπαμπάς τους φώναζε πολύ, νομίζω ότι ως αγόρια δεν δέχονταν να θίγεται ο εγωισμός τους. Κάνανε κάτι τα παιδιά και δεν του άρεζε του συζύγου μου, θα μπορούσε να τους δώσει να καταλάβουν με διαφορετικό τρόπο ότι αυτό που κάνανε δεν ήταν το σωστό...»

### **Σχετικά με τα αποτελέσματα της χρήσης για την οικογένεια τους**

Συνήθως η οικογένεια με εξαρτημένο μέλος εστιάζει σε αρνητικά και μόνο αποτελέσματα που έχει η εμφάνιση της εξάρτησης στους κόλπους της. Η αναγνώριση θετικών αποτελεσμάτων αποτελεί μια διαδικασία δύσκολη και άγνωστη. Παρακάτω καταγράφονται τόσο τα αρνητικά όσο και τα θετικά αποτελέσματα που είχε στη συγκεκριμένη οικογένεια η εμφάνιση της εξάρτησης.

«...από τότε που το έμαθε ο πατέρας μου έχει αλλάξει πάρα πολύ, έχει γίνει “πουλάκι”. Έχει ρίξει αρκετά τους τόνους του. Στην περίπτωση του Π. πήραμε απόφαση από κοινού, αλλά ποτέ δεν καθίσαμε όλοι μαζί να συζητήσουμε. Μιλούσε ο πατέρας μου με τη μητέρα μου κι η μητέρα μου με εμάς, με μεσάζοντες. Μιλούσανε στο σπίτι αυτοί (γονείς) μετά κατέβαινε κάτω και μου έλεγε και εμένα...»

«...σίγουρα ο μπαμπάς έχει ηρεμήσει, βέβαια αυτό που έχει στο μυαλό του πρέπει να γίνει, αλλά είναι σαν να του έχει τραβήξει το θέμα του Π. όλη του την ενέργεια...»

«...η αλήθεια είναι ότι την “ακούσανε” λίγο. Δεν περιμένανε ποτέ ένα τέτοιο πρόβλημα ότι θα προκύψει και σκεφτότανε ότι εκεί που έμπλεξα μπορεί να πεθάνω, μπορεί να μπω φυλακή. Τους ήρθανε στο μυαλό διάφορα. Από την αρχή της απεξάρτησης μου τους ήθελα κοντά μου κι εκείνοι ήθελαν να με στηρίξουν και ήρθαν κοντά μου...»

«...έχουμε την έγνοια μας για τον Π. όλη μέρα...»

«...απομακρύνθηκε ο ένας από τον άλλον (οι γονείς) με τη χρήση του Π...»

«...κάθομαι πολλές φορές μέσα στο σπίτι και δεν μιλάω, ακόμη κι αν υπάρχουν κι άλλα άτομα μέσα στο σπίτι. Μπορεί να είναι ο σύζυγος στο σπίτι και να καθόμαστε στον καναπέ 1 ώρα και να βλέπουμε τηλεόραση και να μη λέμε τίποτα. Ίσως κι εκείνος να είναι στις δικές του τις σκέψεις κι ίσως κι εγώ στις δικές μου. Γιατί έχει φύγει και λίγο η επαφή μεταξύ μας, λόγω του Π...»

«...πριν είχαμε και τα αστεία μας και τα γέλια μας, τα καλαμπούρια μας, τώρα έφυγε κι η διάθεση...»

«...σήμερα δεν είναι καθόλου καλά, φωνές, μαλώματα, καβγάδες, δε δουλεύω, εγώ φταίω για αυτό και εγώ μάλλον, με όλο αυτό που έγινε με τα ναρκωτικά και με τις υποτροπές μου...»

«...πριν γίνουν όλα φανερά, με τη χρήση εννοώ, υπήρχαν κάποιες κόντρες στην οικογένεια. Μετά όμως που βγήκε το πρόβλημα της χρήσης στη φόρα, υπήρχε κατανόηση προς εμένα...»

### **3<sup>ος</sup> Άξονας/Κατηγορία ερωτήσεων: Η προσωπική και κοινωνική ζωή**

Με τις ερωτήσεις του 3<sup>ου</sup> άξονα/κατηγορίας ερωτήσεων ζητείται από τους ερωτώμενους να περιγράψουν θέματα που αφορούν την προσωπική και κοινωνική τους ζωή. Ζητείται από τους ερωτώμενους να δώσουν πληροφορίες σχετικά με την κατάσταση υγείας, την κοινωνική ζωή, τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου και τα ενδιαφέροντά-χόμπι τους.

#### **Αναφορικά με την κατάσταση σωματικής υγείας**

Από τις περιγραφές προκύπτουν στοιχεία που αναδύουν κάποιες χρόνιες παθήσεις των γονιών της οικογένειας, οι οποίες σήμερα βρίσκονται υπό έλεγχο. Στο πλαίσιο της

κατάστασης υγείας οι δυο γονείς εκφράζουν ως “πρόβλημα” την αύξηση του αριθμού των τσιγάρων σε καθημερινή βάση, λόγω της δύσκολης κατάστασης που βιώνουν. Τα παιδιά από την άλλη αναφέρουν ότι η κατάσταση της σωματικής τους υγείας είναι καλή.

«...δεν έχω κάποιο πρόβλημα υγείας (ο Α.)...»

«...τώρα καλή, δεν έχω κάποιους περιορισμούς σε κάτι. Έχω λίγο σάκχαρο και χοληστερίνη, λίγα τριγλυκερίδια, τα συνηθισμένα λόγω ηλικίας...»

«...μια χαρά και αθλούμαι και προσέχω τη διατροφή μου, οπότε δεν έχω κανένα πρόβλημα (ο Π.)...»

«...μόνο τσιγαράκι κι αυτό έχει αυξηθεί τον τελευταίο καιρό, από τότε που μάθαμε για τον Π. και νομίζω ότι είναι διέξοδος. Και ξέρουμε κι εγώ κι ο άνδρας μου στην ηλικία που είμαστε ότι κάνει κακό αλλά...»

«...από ένα πακέτο τσιγάρα που κάπνιζα, τώρα καπνίζω τρία. Από τη στεναχώρια μου, και από τα φερσίματα του μεγάλου και από τα φερσίματα του μικρού...»

#### Όσον αφορά την **κοινωνική ζωή**

Οι περιγραφές περιλαμβάνουν πληροφορίες σχετικά με το πώς διαμορφώνεται η κοινωνική ζωή των μελών της οικογένειας με ανθρώπους- σχέσεις έξω από τους κόλπους της. Εκτός του Π. τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας περιγράφουν μια εσωστρέφεια ως προς τις έξω- οικογενειακές σχέσεις, την οποία αποδίδουν κυρίως στις συνθήκες εργασίας και όχι σε προσωπική τους επιλογή.

«...αυτοί που είναι πραγματικά φίλοι μου όμως και τους ξέρω από παλιά είναι 1-2 κι οποίοι ξέρουν κιόλας για εμένα. Βγαίνουμε, περνάμε καλά και γενικά κάνουμε πράγματα μαζί...»

«...στο μαγαζί έρχονται όλοι. Συγγενείς δεν έχω άλλους κοντινούς (εκτός της οικογένειας). Κάποιους φίλους κολλητούς τους βλέπω στο μαγαζί. Πλέον όσοι θέλουν να με δουν έρχονται στο μαγαζί...»

«...τόσα χρόνια, λόγω της δουλειάς δεν μπορούσαμε να βγούμε και να πάμε κάπου. Τώρα έχουμε βγει κάνα δυο φορές με έναν ξάδερφό μου...»

«...εκτός από τα καθημερινά δε νομίζω ότι έχω άλλες ανάγκες. Όσο ζει ένας άνθρωπος έχει πολλές ανάγκες. Ένας άνθρωπος θέλει να μείνει και μόνος του, έχει ανάγκη να πάει ένα ταξίδι, να ξεδώσει και να φύγει από την καθημερινότητα. Θέλει και μια παρέα να βγει κάπου, να πάει μια βόλτα. Έχει πολλά ένας άνθρωπος να κάνει για τον εαυτό του όταν μπορεί, όταν δεν μπορεί όμως να τα κάνει ,όταν δε θέλει ο σύντροφος τι να κάνεις;...»

«...εδώ και λίγο καιρό κάνουμε λίγη παρέα με έναν πρώτο ξάδερφο του συζύγου. Όχι να πάμε εμείς, αλλά να έρθουν εκείνοι κανένα βράδυ...»

«...παλιότερα που εκείνος (ο μπαμπάς) ήταν στο μαγαζί θα καλούσα και φίλους και τα αδέρφια μου...»

#### Σχετικά με τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου

Η συγκεκριμένη υποκατηγορία αφορά τον τρόπο που διαχειρίζεται η οικογένεια τον ελεύθερο χρόνο, αν και εφόσον υπάρχει. Ο μεγάλος γιος αναφέρει ότι τώρα δεν υπάρχει διαθέσιμος ελεύθερος χρόνος και σε περίπτωση που θα υπήρχε θα τον αφιέρωνε σε δραστηριότητες που σχετίζονται με την άθληση. Οι γονείς φαίνεται ότι κάνουν πράγματα και μαζί και χωριστά, ενώ η μητέρα εκφράζει την επιθυμία της να αποφασίσει κι ο σύζυγός της να απομακρυνθούν από τα παιδιά τους και να ζήσουν σε ένα κτήμα εκτός πόλης. Ο μικρότερος γιος αναφέρει ότι ο ελεύθερός του χρόνος είναι περιορισμένος, λόγω του θεραπευτικού προγράμματος που παρακολουθεί και όταν μπορεί, επιλέγει να περνάει χρόνο με τους φίλους του.

«...ελεύθερος χρόνος δεν υπάρχει καθόλου. Αν είχα χρόνο θα πήγαινα για τρέξιμο, θα έκανα ποδήλατο, θα έκανα διάφορα...»

«...πηγαίνω κάτω στον “...” ωραία είναι. Την άνοιξη είναι ωραία εκεί. Πήγαινα και έπαιρνα ένα τσιπουράκι καθόμουν μόνος μου κι απολάμβανα. Η σύζυγος δεν μπορούσε να με ακολουθήσει...»

«...τα απογεύματα τα περνάμε μαζί με τη σύζυγο βλέπουμε τηλεόραση συζητάμε για τον Π...»

«...είναι άνθρωποι που δεν πάνε πουθενά, δεν κάνουν τίποτα και είναι όλη μέρα μέσα στο σπίτι και βλέπουν τηλεόραση. Υπάρχει ένα μεγάλο δέσιμο μεταξύ τους που φαίνεται κι από το γεγονός ότι ο πατέρας μου δε θα φύγει να πάει μόνος του κάποια βόλτα κι ούτε η μάνα μου θα το κάνει αυτό. Είναι μαζί, είναι ένα σε όλα οι δυο τους...»

«...βασικά με τους φίλους μου. Θα ήθελα να πάω κανένα ταξίδι, αλλά είναι μια περίεργη φάση τώρα με την απεξάρτηση, γιατί υπάρχει μια δέσμευση από το Πρόγραμμα και δεν μπορώ να πάω κάπου. Αλλά πιστεύω ότι αν θα πω να πάω κάπου θα φύγω, όπως έγινε και πριν λίγο καιρό, όπου έφυγα για ένα σαββατοκύριακο και δεν είπαν όχι...»

«...μου αρέσει να πάω καμιά βόλτα με τη μηχανή ή να πάω να περπατήσω στο βουνό...»

«...εκτονώνομαι τα μεσημέρια που περιμένω να πάει για ύπνο και να καθίσω στην τηλεόραση να παίξω τάβλι, μόνη μου. Χαλαρώνω, εκείνη τη μια ώρα οι σκέψεις φεύγουν...»

«...του λέω πάρα πολλές φορές να κάνουμε, σε ένα κτηματάκι που έχουμε στη Χαλκιδική, ένα σπιτάκι να πάρουμε κι ένα αυτοκίνητο και να πάμε εκεί, να αφήσουμε τα παιδιά μόνα τους στο μαγαζί, κι εκείνος μου λέει “όχι, αυτοί δεν μπορούν αν θα φύγω εγώ, θα τους φάνε, θα τους κάνουν θα τους δείξουν”...»



### Ως προς τα ενδιαφέροντα και τα χόμπι

Τα ενδιαφέροντα μπορεί να είναι ψυχαγωγικού, εκπαιδευτικού, δημιουργικού, αθλητικού περιεχομένου. Από τη συλλογή των δεδομένων προκύπτει ότι η μαμά δεν έχει κανένα ενδιαφέρον, ο μεγάλος γιος στο παρελθόν είχε αλλά σήμερα λόγω έλλειψης χρόνου δεν έχει τη δυνατότητα να ασχοληθεί. Ο μπαμπάς και ο μικρότερος γιος είναι αυτοί οι οποίοι ασχολούνται με κάποιες δραστηριότητες, οι οποίες για το γιο στο παρελθόν ήταν περισσότερες.

«...τώρα πλέον δεν έχω, στο παρελθόν έκανα αθλήματα. Πήγαινα στίβο, ποδόσφαιρο, πυγμαχία. Τώρα όλα τα παράτησα με το μαγαζί δύσκολα να βρεις χρόνο...»

«...είμαι και κυνηγός καλός και ψαράς καλός... Για κυνήγι δεν πάω, για ψάρεμα ίσως πάω το καλοκαίρι...»

«...μπάλα παίζω. Στο παρελθόν έκανα πρωταθλητισμό στην πυγμαχία...»

«...δεν έχω κάποια ενδιαφέροντα, αν και ο σύζυγος πηγαίνει κάτω στην παραλία για ψάρεμα εγώ δεν πάω μαζί του, τι να πάω να κάνω;...»

### 4<sup>ος</sup> Άξονας/Κατηγορία ερωτήσεων: Η οικογενειακή θεραπεία

Με αυτήν την κατηγορία ερωτήσεων η ερευνήτρια προσπάθησε να συγκεντρώσει πληροφορίες σχετικά με τις προσδοκίες των μελών της οικογένειας από τη συμμετοχή τους στην οικογενειακή θεραπεία, καθώς και το κίνητρο εμπλοκής τους στη διαδικασία αυτή.

#### Αναφορικά με τις προσδοκίες από τη συμμετοχή τους στην οικογενειακή θεραπεία

Ένας σημαντικός παράγοντας διαμόρφωσης θεραπευτικής ομάδας (οικογένεια και θεραπευτές) αποτελεί η ύπαρξη και η υποβολή αιτήματος από την οικογένεια. Μέσα από αυτό αναδύονται οι προσδοκίες που έχει το κάθε μέλος μέσα από τη συγκεκριμένη θεραπευτική διαδικασία συμβάλλοντας στη διαμόρφωση των θεραπευτικών στόχων. Οι προσδοκίες ορίζονται ως το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα της θεραπείας από την πλευρά της οικογένειας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση τα περισσότερα μέλη της οικογένειας επικεντρώνονται στην αλλαγή του μπαμπά και στη βελτίωση του τρόπου επικοινωνίας, παράγοντες οι οποίοι θεωρούν ότι θα οδηγήσουν στο μεταξύ τους "δέσιμο".

«...πιστεύω ότι όλο αυτό που θα γίνει εδώ θα είναι θετικό. Ίσως η χρήση του Π. που μας έφερε εδώ να μας δώσει μια καλύτερη ζωή, αν και δεν πιστεύω ότι εκείνος (πατέρας) θα αλλάξει. Όταν λέω καλύτερη ζωή εννοώ να είμαστε πιο οικογένεια, εννοώντας και τη δική

μου οικογένεια, μαζί όλοι. Βλέπω άλλες οικογένειες που μαζεύονται τρώνε όλοι μαζί, κάνουνε διάφορα πράγματα μαζί, εμείς δεν το είχαμε αυτό ποτέ. Θέλω να μπορούμε να συνεννοηθούμε. Πρέπει να καταλάβει (ο πατέρας ) ότι δεν είναι ο μοναδικός άνθρωπος, είμαστε κι εμείς άνθρωποι...»

«...πιστεύω ότι θα γίνουν για καλό. Τώρα το τι θα γίνει είμαι και λίγο επιφυλακτικός. Στο θέμα του πατέρα μου εκεί το εστιάζω περισσότερο. Αν θα μπορέσει να βγει κάτι καλό, αλλά να έχει διάρκεια αυτό το καλό. Γιατί μπορεί να αλλάξει ο άνθρωπος για 2-3 μήνες για 1 χρόνο, αλλά παρόλα αυτά να παραμείνει ο ίδιος...»

«...αν αλλάξει ο πατέρας μου όλα θα είναι καλύτερα. Τουλάχιστον να μπορούμε να κάνουμε συζητήσεις, να ακούει τον άλλον, γιατί πολλές φορές που του μιλάω καταλαβαίνω από τον τρόπο που με κοιτάει ότι δεν προσέχει αυτά που του λέω...»

«...περιμένω να συζητήσουμε. Να μιλάμε για θέματα που βαραίνουν ο ένας τον άλλον κι όχι τα θέματα του μαγαζιού που συνηθίζεται τόσα χρόνια. Το να μπορέσουμε να καθίσουμε κάποια φορά και να πούμε κάποια πράγματα που μας πείραξαν. Να βγούμε κάποιες συμπεριφορές και να μην είναι φυλαγμένες μέσα μας...»

«...πιστεύω ότι θα αλλάξουνε κάποια πράγματα. Σε θέματα συμπεριφοράς, συζήτησης, να είμαστε πιο πολύ σαν οικογένεια. Θα ευχόμουν να μπορούσε να αλλάξει κι η συμπεριφορά του πατέρα μου. Δίνω τη βαρύτητα στον πατέρα μου γιατί είναι αυτό το “απόλυτο” που έχει κι αυτό νομίζω ότι είναι πιο δύσκολο. Όσο και να αλλάξουμε οι άλλοι, αν είναι αυτός ίδιος και πει “όχι, δεν ακούω τίποτα κι ότι πω εγώ αυτό είναι” μια τρύπα στο νερό θα έχουμε κάνει...»

«...αυτό που θέλω είναι μια δεμένη οικογένεια. Να μου πει το παιδί μου ότι με έχει ανάγκη να πάω στο σπίτι να κρατήσω την εγγονή μου, ή να καθίσουμε να μιλήσουμε, να γελάσουμε, να πούμε αστεία. Έτσι νομίζω ότι η οικογένεια είναι δεμένη, να πει ο ένας τα προβλήματά του, να πει κι ο άλλος τα δικά του. Να συζητήσει η οικογένεια, να βρει μια κοινή λύση, όταν υπάρχει ένα πρόβλημα. Εγώ νομίζω ότι έτσι είναι οι δεμένες οικογένειες...»

«...ίσως μας κάνει καλό σαν οικογένεια, στο μεταξύ μας δέσιμο. Αυτό μου λείπει, μου λείπουν τα παιδιά, μου λείπει η χαρά που φέρνουν τα παιδιά. Να επικοινωνήσουμε, να μοιραστούμε, να πούμε διάφορα, ακόμη και τις δυσκολίες και εμείς περνάμε μια πολύ μεγάλη δυσκολία...»

**Σχετικά με το κίνητρο για αίτημα συμμετοχής σε συνεδρίες οικογενειακής θεραπείας.**

Εκτός των προσδοκιών, σημαντικός παράγοντας αποτελεί και το κίνητρο που έχει το κάθε μέλος για τη συμμετοχή του στην οικογενειακή θεραπεία. Το κίνητρο αν και πολλές φορές συγχέεται με τις προσδοκίες, παρόλα αυτά διαφοροποιείται ως προς τον χρόνο,

αφού αναφέρεται για το στάδιο πριν τη θεραπεία, ενώ οι προσδοκίες για το τέλος και συγκεκριμένα για το αποτέλεσμα.

«...πρέπει να καταλάβει ο μικρός (ο Π.) ότι ό,τι κάνουμε το κάνουμε για εκείνον. Να καταλάβει ότι πλέον ενδιαφερόμαστε πάρα πάρα πολύ, αυτό να χωνέψει...»

«...να καταλάβει ο Π. ότι είμαστε δίπλα του, αν και είμαστε ανέκαθεν δίπλα του...»

«...από την πρώτη στιγμή που σκέφτηκα να κάνουμε την οικογενειακή και θέλω να τους πω και δεν τους το έχω πει ακόμα είναι να νοικιάσω ένα σπίτι μόνος μου. Θα με βοηθούσε πάρα πολύ αυτό το πράγμα να απεξαρτηθώ. Να έχω το χρόνο μου, να έχω τον χώρο μου και επειδή αυτή η προσπάθεια (απεξάρτησης) είναι αποκλειστικά για εμένα και για κανέναν άλλον, μόνο καλό θα μου έκανε αυτό. Είναι δύσκολα και γενικά θέλω να ηρεμήσω και δεν μπορώ...»

## **2<sup>ο</sup> στάδιο- μετά οικογενειακής θεραπείας**

Το 2<sup>ο</sup> στάδιο ανάλυσης περιλαμβάνει δεδομένα από τις συνεδρίες οικογενειακής θεραπείας και τις ατομικές συνεντεύξεις που ελήφθησαν με την ολοκλήρωσή τους, σε μια προσπάθεια διερεύνησης και καταγραφής των πιθανών αλλαγών που συνέβησαν στα μέλη της οικογένειας.

Η καταγραφή περιλαμβάνει περιγραφές σχετικά με τον τρόπο που τα μέλη της οικογένειας αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, τις απόψεις τους σχετικά με το θέμα της εξάρτησης, τη σημερινή κατάσταση της κοινωνικής τους ζωής και τέλος τις σκέψεις τους για τη συμμετοχή τους στις συνεδρίες της οικογενειακής θεραπείας.

Υπάρχουν μέλη της οικογένειας που περιγράφουν προσωπικές αλλαγές, ενώ κάποια άλλα έχουν αναγνωρίσει στους άλλους κι όχι στον εαυτό τους. Οι αλλαγές ορίζονται ποιοτικά και άλλες φορές είναι διακριτές και άλλες όχι και προκύπτουν μέσα από τα ευρήματα. Κάποιες από τις αλλαγές που αναφέρονται είναι ότι άρχισαν να εκφράζουν τα συναισθήματά και τις σκέψεις τους, να παίρνουν πρωτοβουλίες, να συζητάνε, να είναι ειλικρινείς και υπεύθυνοι, ότι απέκτησαν εμπιστοσύνη στο εαυτό τους, στις δυνατότητες τους, αλλά και στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, να γνωρίσουν και να αποκτήσουν νέα ενδιαφέροντα.

## **1<sup>ος</sup> Άξονας/Κατηγορία ερωτήσεων: Περιγραφή του τρόπου αλληλεπίδρασης**

Όσον αφορά τη γενική περιγραφή των **σχέσεων**

Παρακάτω ακολουθεί μια γενική περιγραφή των σχέσεων μεταξύ των μελών της οικογένειας, όπως τις αντιλαμβάνονται σήμερα. Φαίνεται ότι το γνωστό σχήμα ο μπαμπάς

και ο μεγαλύτερος γιος να μην έχουν καλές σχέσεις κι η μητέρα με τον μικρότερο γιο να τα πηγαίνουν καλά με όλους, παραμένει και συντηρείται.

«...εγώ (μαμά) και ο Π. τώρα τα πάμε καλά με όλους...»

«...δεν ξέρω αν εγώ έχω κάνει κάποιες αλλαγές, αλλά μπορώ να σου πω ότι βλέποντας τις αλλαγές του Π. νιώθω καλύτερα και είμαι και καλύτερα με τον σύζυγο μου, είμαστε πιο κοντά...»

«...έχει καιρό που άρχισαν να μειώνονται οι εντάσεις. Ο Π. μας δείχνει ότι πάει καλά έτσι κι εμείς είμαστε ήσυχοι...»

«...τα πράγματα είναι πολύ καλά. Αν φτιάξουν οι σχέσεις του μπ. με τον Α. και ο Α. είναι καλύτερα με τη σύζυγό του θα είμαι πάρα πολύ καλά...»

«...δεν έχουμε τίποτα, προς το παρόν με τον Α.. Σου είπα ότι τον αφήνω να κάνει ό,τι θέλει και να φάει τα μούτρα του. Τώρα τον παράτησα...»

«...τον Π. από πάντα τον ευνοούσαν, γιατί είναι ο μικρότερος κι όλοι έπρεπε να τον προσέχουμε. Ακόμη και τώρα μικρός είναι, που κάνει απεξάρτηση και πρέπει να τον προσέχουμε και τέτοια...»

«...όταν έχω κάποιο βάρος και θέλω να το συζητήσω, έχω τον Π. τη μ. μου και τη σύζυγό μου και το συζητώ...»

«...μια χαρά, αν και είμαι λίγες ώρες στο σπίτι και βλέπω ελάχιστα τους γονείς μου, τους νιώθω ότι είναι καλά στη μεταξύ τους σχέση...»

«...καλά, πολύ καλά τα πάω με τον Α.. Συζητάμε, θα του πω τη γνώμη μου, θα μου πει κι εκείνος τη δική του. Θα του πω τι μου είπε ο μπαμπάς του...»

#### Ως προς τον τρόπο **επικοινωνίας**

Αν και όλα τα μέλη της οικογένειας συμφωνούν ότι δυσκολεύονται ως προς τον τρόπο που επικοινωνούν, παρόλα αυτά τα περισσότερα διαπιστώνουν ότι έχουν υπάρξει κάποιες διαφοροποιήσεις προς την κατεύθυνση αυτή. Οι διαφοροποιήσεις δεν αξιολογούνται ως προς το αποτέλεσμα δηλαδή ως “καλές” ή “κακές”, αλλά ως προς τη μορφή που παίρνουν. Οι ερωτώμενοι δίνουν περιγραφές οι οποίες εστιάζουν σε όλα τα μέλη. Συγκεκριμένα, στη μητέρα διακρίνεται μια μετακίνηση στο θέμα της έκφρασης των απόψεων της ακόμη και αν είναι διαφορετικές από του συζύγου της. Ο μπαμπάς φαίνεται να έχει “χαλαρώσει” κι αυτό βοηθάει την οικογένεια να συζητάει χωρίς εντάσεις και καβγάδες. Ο Α. φαίνεται ότι επικοινωνεί με όλους εκτός του μπαμπά, αναφέροντας ότι στην προσπάθειά του να μείνουν σε ένα τυπικό επίπεδο επικοινωνίας, ο μπαμπάς το απορρίπτει. Ο Π. καταβάλει προσπάθεια έκφρασης με σκοπό τη συζήτηση και αποφεύγοντας αρχικά τη γνωστή διαδικασία της “φυγής”, καθώς και τη μεσολάβηση στη σχέση μεταξύ του μπαμπά και του Α. Τέλος, αναφέρεται ότι δεν υπάρχει “απευθείας

επικοινωνία” μεταξύ των μελών της οικογένειας, αλλά γίνεται μέσω της μαμάς. Σχεδόν από όλους αναγνωρίζεται ότι ο μπαμπάς και ο Π. επικοινωνούν χωρίς τη μεσολάβηση της μητέρας.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι από την 1<sup>η</sup> μέχρι και την 5<sup>η</sup> συνεδρία η οικογένεια καθότανε σε ημικύκλια διάταξη, όπου ανάμεσα στους γιους και στον μπαμπά καθότανε η μητέρα. Για πρώτη φορά στην 6<sup>η</sup> συνεδρία η μαμά μετακινήθηκε και στη θέση της κάθισε ο μπαμπάς. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο μπαμπάς να καθίσει δίπλα στον Π. και γενικότερα πιο κοντά στα παιδιά του. Όταν στην έναρξη της συνεδρίας σχολιάστηκε το συγκεκριμένο γεγονός, χαρακτηρίστηκε “τυχαίο”. Από τις περιγραφές όμως προκύπτει ότι ο μπαμπάς με τον Π. επικοινωνούν πλέον χωρίς να μεσολαβεί η μητέρα.

«...θέλω να πω ότι στην μητέρα μου έχω δει διαφορές. Έχει αρχίσει να εκφράζεται, που πριν δεν το έκανε, όπως για παράδειγμα μέσα στη συνεδρία. Επίσης, την έχω δει κι όταν συζητάει με τον μπαμπά μου να εκφράζει τη γνώμη της, θα του πει εκείνο που νιώθει και να μην υποχωρεί, όπως έκανε συνήθως...»

«...από μόνη της (η μητέρα) δεν έχει κάνει κάποια αλλαγή, είναι η ίδια. Αυτό όμως που έχω παρατηρήσει είναι ότι επειδή ο πατέρας μου χαλάρωσε κι ο Π. πάει καλά εδώ κι εκείνη έχει ηρεμήσει και δε χρειάζεται τόσο συχνά όσο παλιότερα να μεσολαβεί στις σχέσεις μας. Κάποια θέματα επιλύονται εδώ και κάποια άλλα με το γνωστό τρόπο, αλλά σε ήπιους τόνους...»

«...ο Α. πριν ξεκινήσουμε μια κουβέντα πάντα λέει “όχι”. Ισχυρίζεται το δικό του και θέλει πάντα να γίνεται το δικό του...»

«...ο Π. εκφράζει τη γνώμη του, τη λέει. Παλιότερα, όταν ήταν στη χρήση δεν ενδιαφερότανε, τώρα έχει αρχίσει να ενδιαφέρεται για το μαγαζί και αυτό που έχει να πει θα το πει...»

«...ξέρω ότι ο Π. σε σχέση με εμένα είναι πιο διπλωματικός και ό,τι έχει να πει το φέρνει με πιο έμμεσο τρόπο και το καταφέρνει. Εγώ στην επικοινωνία μου είμαι πιο εγωιστής και δεν τα καταφέρνω πάντα...»

«...ο άνθρωπος δεν αλλάζει εύκολα, παρόλα αυτά τον τελευταίο καιρό τον νιώθω (τον μπαμπά) λίγο πιο “μαλακό”. Μη φανταστείς ότι χαλάρωσε πολύ, αλλά στο παρελθόν είχαμε φωνές και καβγάδες συνεχώς. Τώρα έχει ηρεμήσει και δε μαλώνουμε. Μάλλον τον έχουν επηρεάσει οι συζητήσεις που κάνουμε εδώ. Μπορεί την ώρα που συζητάμε να είναι αρνητικός, αλλά μετά μέσα του το δουλεύει. Πηγαίνουν στο σπίτι και το συζητάνε με τη μάνα μου, προσπαθεί πάντως...»

«...δεν υπήρχε περίπτωση να υποχωρήσει ο μπαμπάς μου, εκείνος είχε πάντα τον κύριο λόγο, δεν τον πήγαινε κόντρα η μητέρα μου. Εμένα μου αρέσει αυτό που συμβαίνει και έχω παρατηρήσει ότι και τον πατέρα μου του αρέσει, αν και τον παραξενεύει που η

μητέρα μου έχει άποψη για κάποια θέματα. Τον έχω δει να την κοιτάζει με έκπληξη, όταν εκείνη πει κάτι κι είναι σαν να λέει “μπράβο, πως δεν το σκέφτηκα εγώ αυτό”...»

«...μπορεί να θέλει να επιβάλει την άποψή του, αλλά έχει αλλάξει τον τρόπο που προσπαθεί να το κάνει. Θα πει “κάντε το, αλλά δεν είναι το σωστό”. Παλιότερα έλεγε απλώς “όχι” κι όλα αυτά μέσω της μαμάς μου...»

«...θα του πω “καλημέρα, τι κάνεις”, θα του μιλήσω στο τηλέφωνο, ενώ εκείνος θα το δώσει κατευθείαν στη μητέρα μου. Δεν έχω πρόβλημα να πούμε δυο κουβέντες...»

«...απευθείας επικοινωνία δεν υπάρχει. Ό,τι θέλουμε να πούμε το λέμε μέσω της μητέρας μου και καμιά φορά μέσω του Π...»

«...τελευταία έχω δει τη μητέρα μου να εκφράζει την άποψή της κι ας αυτή είναι διαφορετική από του μπαμπά μου. Δεν θα το κάνει πάντα, αλλά θα το κάνει. Πριν δεν το έκανε καθόλου γιατί ήξερε ότι ο μπαμπά μου δεν θα της έδινε σημασία. Οπότε επέλεγε να μην τη λέει καθόλου. Υπάρχουν και φορές που μπορεί να εκφράσει τη σκέψη της που είναι διαφορετική από του μπαμπά, αλλά στο τέλος να πάει με το μέρος του. Ακόμη κι αυτό είναι αλλαγή για τη μητέρα μου...»

«...θέλω ο Α. να ακούει και να μην κάνει το δικό του, αν συμβεί αυτό θα έρθουμε πιο κοντά...»

«...τώρα υπάρχω και εγώ, όπου μεσολαβώ (μεταξύ μπαμπά και Α.)...»

«...σήμερα τα πράγματα είναι καλύτερα από ότι ήταν πριν από λίγο καιρό. Πλέον, μπορούμε και συζητάμε χωρίς εντάσεις. Βέβαια να συζητάμε όλοι μαζί το καταφέρνουμε μόνο στις συναντήσεις εδώ. Στο σπίτι ή δεν θα είναι ο Α. ή ο μπαμπάς, εγώ πάντως είμαι καλά με όλους. Θα τους πω αυτό που σκέφτομαι και νιώθω σε όλους. Το ίδιο πιστεύω κι η μητέρα μου. Σε εμάς τουλάχιστον το κάνει, γιατί ξέρει ότι δεν θα την αποπάρουμε. Έχω παρατηρήσει ότι και στον μπαμπά μου το κάνει και μάλλον του αρέσει. Ο μπ. με τον Α. επικοινωνούν μέσω εμένα, περισσότερο μέσω εμένα τώρα παρά μέσω της μητέρας μου...»

«...εγώ με το σύζυγο μου συζητάμε συνέχεια. Όμως εκείνος έχει κάποιες απόψεις που δεν αλλάζουν. Παλιότερα δεν θα του έλεγα τίποτα, τώρα όμως θα του πω την άποψή μου κι ας ξέρω ότι δεν θα την ακούσει. Για παράδειγμα, όταν μαλώσαμε για το θέμα του Α. που του πρότεινα να κατέβω κάποιες ώρες στο μαγαζί το μεσημέρι, προκειμένου ο Α. να πηγαίνει στην οικογένειά του. Πριν, ούτε καν θα τολμούσα να του το πω, τώρα του το είπα μήπως και τον καταφέρω. Δεν τα κατάφερα και ήμασταν για ημέρες παγωμένοι. Αλλά δεν πειράζει το συνήθισα πια...»

«...από τότε που σταμάτησε (ο μπαμπάς) να πηγαίνει στο μαγαζί και είναι περισσότερες ώρες στο σπίτι έχει “μαλακώσει” κάπως και να σου πω ότι τον τελευταίο καιρό έχει “μαλακώσει” ακόμη περισσότερο. Αν του πω κάτι, θα με αποπάρει, αλλά ξέρω ότι μετά θα το σκεφτεί και θα μου πει “τι λες να κάνουμε εκείνο που μου έλεγες”...»

«...ακόμη ισχύει ότι δεν επιτρέπεται να έχω διαφορετική γνώμη από το σύζυγο για θέματα του μαγαζιού βέβαια, για άλλα θέματα δεν είναι έτσι τα πράγματα. Υπάρχουν και στιγμές που διαφωνώ και εκφράζω τη διαφορετική μου άποψη (για τη δουλειά) και τι γίνεται; κάνουμε να μιλήσουμε μέρες ολόκληρες. Στο παρελθόν επειδή δεν πήγαινα στο μαγαζί δεν ήξερα πως ήταν τα πράγματα. Μου έλεγαν τα παιδιά την άποψή τους, μου έλεγε κι ο σύζυγος και εγώ έπαιρνα του ενός ή του άλλου την πλευρά. Σε θέματα του σπιτιού έχουμε συνεννόηση για τα πάντα...»

«...μεταξύ εμένα (Π.) και κάποιου άλλου δε νομίζω ότι υπάρχει κάποιος που να μεσολαβεί...»

Μέσα από τις περιγραφές του τρόπου επικοινωνίας της οικογένειας προκύπτουν διάφοροι **ρόλοι** οι οποίοι υιοθετούνται είτε περιστασιακά είτε μόνιμα. Ο χαρακτηρισμός του “αυταρχικού” μπαμπά συνεχίζει να υφίσταται, ενώ για πρώτη φορά γίνεται λόγος για έναν μπαμπά, ο οποίος έχει “χαλαρώσει” και “μαλακώσει”. Η μητέρα από τις περιγραφές σχεδόν όλων φαίνεται ότι έχει αρχίσει να εκφράζει τη γνώμη της ακόμη και για θέματα της δουλειάς, ενώ υιοθετεί ολοένα και λιγότερο το ρόλο του “διαμεσολαβητή”. Ο μεγάλος γιος παρουσιάζεται ως ο λιγότερο διαλλακτικός. Ο μικρότερος γιος φαίνεται να διαδραματίζει έναν πιο σημαντικό ρόλο στη σχέση μεταξύ του μπαμπά και του αδερφού του αφού έχει αρχίσει να διεκδικεί και να υιοθετεί τον ρόλο του “μεσάζοντα”.

«...τώρα πλέον δεν κάνει ούτε τον “μεσάζοντα” (η μητέρα), γιατί είναι αρνητικός πάντα, οπότε η μαμά μου λέει “μη με ανακατεύετε εμένα”...»

«...πολλές φορές το ρόλο της μητέρας μου τον παίρνει ο Π., αλλά επειδή κι εκείνος είναι παιδί δεν έχει πολλές πιθανότητες να πετύχει κάτι. Αν η μητέρα μου είχε 10% πιθανότητες να επηρεάσει τον μπαμπά μου ο Π. έχει 3%...»

«...πιστεύω ότι τελειώνοντας το Πρόγραμμα και κατέβω στη δουλειά κι αν συνεχίζουν να είναι έτσι οι σχέσεις, θα προσπαθήσω να τις ισορροπήσω. Θα έχω έναν πιο ενεργό ρόλο στη δουλειά, ένα πιο “εξισορροπιστικό” ρόλο και πιστεύω ότι θα λειτουργήσει καλύτερα προκειμένου, να αποκατασταθεί η επικοινωνία τους...»

«...πρέπει να πουν τη γνώμη τους κι αυτό είναι και το σωστό. Αυτό το έχει περισσότερο ο μπαμπάς κι ο Α. και λιγότερο ο Π. Ο Π. είναι ο περισσότερο “υποχωρητικός”, ο πιο της συζήτησης κι από τους τρεις τους. Ο Π. αν κάποιος έχει αντίθετη άποψη από εκείνον θα σταματήσει τη συζήτηση, ο Α. θα επιμένει ότι εκείνος έχει δίκιο...»

«...δεν κάνει τον “μεσάζοντα”, γιατί προφανώς θέλει να είναι ήσυχη, είχε παραγίνει η κατάσταση με το μαγαζί και με όλα. Προφανώς σε αυτό την έχει βοηθήσει και το γεγονός ότι ο Π. ξαναρχίζει να έρχεται στη δουλειά...»

«...βεβαίως και συνεχίζει να είναι ο μπαμπάς μου “αυταρχικός”. Θέλει να κάνει κουμάντο παντού. Στο μαγαζί, την προσωπική μας ζωή, θέλει να ξέρει καθετί κάθε στιγμή. Ακόμη και για τη δική μου οικογένεια θέλει να ξέρει...»

«...στη σχέση του Α. με τον μπαμπά έχω ρόλο “παρατηρητή”. Σε ένα πρόσφατο παράδειγμα, αφού είχαμε συζητήσει το θέμα με τον Α. του είπα ότι θα πάω εγώ να το πω στον μπαμπά μας. Πήγα του το είπα και ήταν αρνητικός. Κατέβηκα στον Α. και μόλις με είδε αμέσως το κατάλαβε και μου είπε “ίδιος είναι, δεν έχει αλλάξει τίποτα”...»

«...όταν ξαναπάω στο μαγαζί, θα έχω έναν πιο “εξισορροπιστικό” ρόλο μεταξύ του μπαμπά και του Α.. Θα τους μαζεύω να συζητάμε για το μαγαζί...»

«...συνεχίζω να είμαι “κυματοθραύστης”, πως μπορώ να το βγάλω από μέσα μου; Νομίζω ότι δεν μπορώ να το κάνω μόνη μου, αν και οι άλλοι δε με βοηθήσουν. Βέβαια, τον τελευταίο καιρό δεν συμβαίνει στην ίδια ένταση. Κι αυτό ξέρεις γιατί; Άλλαξε ο Π. η πορεία του είναι τέτοια που με βοήθησε. Τώρα αυτά που θέλει τα λέει απευθείας στον μπαμπά του κι όχι σε εμένα και να του τα μεταφέρω. Τότε είχα πολύ ένταση δεν ήξερα τι να κάνω και πώς να του τα πω...»

«...τώρα χρειάζεται να είμαι “κυματοθραύστης” μεταξύ του μπαμπά και του Α. άλλαξε όλο αυτό. Μου λέει ο Α. ότι θα κάνει κάτι και ότι πρέπει να πάω να το πω στον μπαμπά του. Το λέω στον μπαμπά του κι εκείνος μου λέει “να του πεις να μην κάνει τίποτα”. Σε αυτήν την περίπτωση τι να κάνω εγώ; Για αυτό και πολλές φορές νιώθω ότι έχω ένα κόμπω στο λαιμό, ένας κόμπω που θα με πνίξει, γιατί δεν μπορώ να κάνω τίποτα. Τους έχω πει πολλές φορές ότι δεν αντέχω άλλο να γίνεται αυτό κι ότι θα πρέπει να τα βρουνε μεταξύ τους. Έτσι όπως είναι τα πράγματα τώρα μεταξύ του μπαμπά και του Α δε γίνεται να μην έχει κάποιος τον ρόλο αυτό. Τον τελευταίο καιρό που κι ο Π. είναι καλύτερα πολλές φορές τα λένε σε εκείνον κι εκείνος τα μεταφέρει είτε στον έναν είτε στον άλλον...»

«...συνεχίζει να είναι “αυταρχικός” μόνο όμως σε θέματα του μαγαζιού. “Αυταρχικός” σε εμένα (μαμά), εντάξει μπορεί να μου πει δεν θα πας εκεί, ή δεν θα κάνεις το άλλο, αλλά δεν του δίνω σημασία. Αν θέλω κάτι πολύ, θα το κάνω. Αν δεν καίγομαι δεν θα το κάνω. Σε θέματα του μαγαζιού είναι απόλυτος. Θα φτάσει σε σημείο να φωνάξει, να μην ξαναμιλήσει με τα παιδιά. Αν και τον τελευταίο καιρό και στο θέμα του μαγαζιού τον έχω νιώσει να “μαλακώνει” λίγο. Δηλαδή, ο Α. παίρνει κάποιες πρωτοβουλίες στο μαγαζί που δεν αρέσουν στον πατέρα του. Ο μπαμπάς του θα γκρινιάξει, θα πει τα δικά του, παρόλα αυτά θα τον αφήσει να “φάει τα μούτρα του” ο Α. όπως λέει, για να δει ότι είχε άδικο...»

#### **Αναφορικά με τη διαδικασία λήψης αποφάσεων**

Ο τρόπος με τον οποίο αλληλεπιδρούν και επικοινωνούν τα μέλη της οικογένειας επηρεάζει άμεσα και τον τρόπο με τον οποίο λαμβάνονται οι αποφάσεις είτε για θέματα προσωπικά, είτε για θέματα επαγγελματικά. Για τα θέματα του σπιτιού συνεχίζουν να



αποφασίζουν οι γονείς με τη μητέρα να έχει πρωτεύοντα ρόλο. Όσον αφορά τα θέματα της δουλειάς, ο μπαμπάς δηλώνει και οι γιοι το επιβεβαιώνουν, ότι έχει αποσυρθεί και τους αφήνει να αποφασίσουν εκείνοι για να “τριφτεί η μούρη τους“, όπως χαρακτηριστικά λέει ο μπαμπάς. Τα αδέρφια υποστηρίζουν ότι μεταξύ τους λαμβάνουν αποφάσεις κατόπιν συζητήσεως, ενημερώνουν τον μπαμπά και πολλές φορές αποφασίζουν με βάση τα δικά τους κριτήρια.

«...το συζητάμε και αποφασίζουμε...»

«...τα θέματα του μαγαζιού τα αποφασίζουν μόνοι τους (οι γιοι), τους άφησα να κάνουν το κομμάτι τους. Τους αφήνω “να τριφτεί η μούρη τους”, αφού νομίζουν ότι τα ξέρουν όλα...»

«...το συζητάω με τον Π. και τη μητέρα μου και μετά ένας από τους δυο πηγαίνει και το λέει στον μπαμπά μου. Ένα πρόσφατο παράδειγμα είναι αυτό με τα stand. Του το είπαν εκείνος δε συμφώνησε, αλλά δε γινότανε διαφορετικά έπρεπε να τα πάρω...»

«...και πριν έπαιρνα αποφάσεις, αλλά τώρα πιο εύκολα. Βασικά έχω ησυχάσει από το να μιλάει συνεχώς και να γκρινιάζει. Αν δεν είχαμε το μαγαζί, κάτι άλλο θα έβρισκε...»

«...όταν δε συμφωνούμε σε κάτι με τον Π. το ξανασυζητάμε και μετά αποφασίζουμε. Η τελική απόφαση άλλοτε είναι η δική μου κι άλλοτε του Π....»

«...για θέματα του σπιτιού αποφασίζουν οι γονείς μου. Από εκεί και πέρα για θέματα του μαγαζιού σκέφτεται ο Α. κάτι , το συζητάμε και έπειτα το μεταφέρω στον μπαμπά μου να μας πει την άποψή του. Πάντα είναι αρνητική, οπότε αποφασίζουμε με τον Α. αν το κάνουμε ή όχι...»

«...στο θέμα του Π. νομίζω ότι συμφωνούμε μόνο. Ότι δηλαδή πρέπει να είναι στο Πρόγραμμα και εμείς να συμμετέχουμε σε όλες τις διαδικασίες για να τον βοηθήσουμε. Ότι τώρα δεν θα έρχεται στη δουλειά κι ότι θα πρέπει να πιεστούμε και να κάνουμε λίγη παραπάνω υπομονή. Μόνο σε αυτό όμως δεν υπάρχουν άλλες περιπτώσεις που να συμφωνούμε όλοι...»

«...σε μια απόφαση που θα πάρουμε μαζί με τον Π. θα φταίω εγώ περισσότερο κι ο Π. λιγότερο. Μα το είπε και μέσα στη συνεδρία ότι το δικό μου μυαλό κόβει λιγότερο από του Π. Έχω συνηθίσει να μου το λέει, οπότε δεν με ενδιαφέρει αν το μυαλό μου κόβει λιγότερο ή περισσότερο. Ακόμη και σε περιπτώσεις που μπορεί να αποφασίσουμε από κοινού και οι τρεις και βγει λανθασμένη πάλι εγώ κι ο Π. θα φταίμε, χωρίς να υπάρχει λόγος, έτσι απλά...»

«...κανείς δεν μπορεί να τον (μπαμπά) παρασύρει πάντα έχει την άποψη του σε οτιδήποτε. Δε μας λέει όμως γιατί φταίμε μόνο εμείς κι όχι κι εκείνος...»

### Ως προς τον τρόπο επίλυσης διαφωνιών

Η μητέρα αναφέρει ότι η διαδικασία επίλυσης διαφωνιών έχει αλλάξει κι ότι ενώ μπορεί να υπάρχουν διαφωνίες αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο. Ο Π. πλέον διαφωνεί με τον μπαμπά του, αρχικά συζητάει και αν η συζήτηση δεν οδηγήσει σε κάποιο αποτέλεσμα, τότε αποσύρεται και φεύγει. Ο μπαμπάς θεωρεί ότι με τη σύζυγό του δεν συντρέχει κανένας λόγος διαφωνίας κι ό,τι κι αν προκύψει το συζητάνε. Η μητέρα φαίνεται ίσως η πιο διαλλακτική, αφού καταφέρνει με όλους να συζητάει και να επιλύει τις όποιες διαφωνίες με υποχωρήσεις, είτε της μιας πλευράς είτε της άλλης.

«...ο μπαμπάς και ο Π. διαφωνούν, όμως τώρα θα φτάσουν στη διαφωνία μέσα από τη συζήτηση κι ο Π. θα σηκωθεί να φύγει. Πριν, μαλώνανε χωρίς να συζητήσουν. Δεν προλαβαίνανε να μιλήσουν και μαλώνανε. Δε γίνεται να συμφωνούμε σε όλα...»

«...τον τελευταίο καιρό δεν είναι ίδια τα πράγματα. Η κατάσταση με τον Π. έχει ηρεμήσει. Και να μαλώναμε πάντα τα βρίσκαμε. Τώρα ε, κάποιες φορές μπορεί να διαφωνήσουμε, αλλά όχι για κάτι το σοβαρό...»

«...εγώ (μαμά) με τον Π. συνεννοούμαστε πιο εύκολα. Αν διαφωνούμε, κάποιος από τους δυο μας θα υποχωρήσει και δε θα φτάσουμε να μαλώσουμε. Πότε εγώ θα υποχωρήσω πότε ο Π., εμείς δεν έχουμε πρόβλημα. Εγώ θα συζητήσω, δεν θα φωνάξω και θα το φτάσω μέχρι τέλους, έτσι ώστε να πάρουμε μια απόφαση...»

«...αν διαφωνήσουμε για κάτι με τον Π. θα το συζητήσουμε και αν δεν καταλήξουμε κάπου, που συνήθως καταλήγουμε, εκείνος σηκώνεται και φεύγει...»

«...ό,τι έχουμε να κάνουμε το συζητάμε και αποφασίζουμε μαζί (οι γονείς)...»

«...έχουμε καιρό να μαλώσουμε (ο Α. με τον Π.). Όταν όμως συμβεί, μπορεί εκείνη την ώρα να φωνάξουμε και να λογομαχήσουμε και μετά να κάνουμε πλάκα...»

### Ως προς τη διαχείριση της συναισθηματικής έντασης που προκαλεί ο θυμός

Χαρακτηριστικά ο μπαμπάς αναφέρει ότι στην οικογένειά του “δεν υπάρχει θυμός” κι ότι εκείνος θύμωσε μια και μοναδική φορά όταν έμαθε για την χρήση του γιου του. Στον αντίποδα αυτού είναι οι περιγραφές άλλων μελών της οικογένειας που ισχυρίζονται ότι ο μπαμπάς έχει “μόνιμο θυμό”. Η δυνατότητα έκφρασης θυμού του Π. περιγράφεται ως μια διαδικασία για την οποία καταβάλλει προσπάθεια και η οποία άλλες φορές επιτυγχάνεται και άλλες φορές καταλήγει με τον γνωστό τρόπο της “φυγής”. Η μητέρα καταβάλλει κι εκείνη προσπάθεια να εκφράσει το θυμό της και πολλές φορές εκδηλώνεται με διάφορα “ξεσπάσματα”. Τέλος, ο Α. υποστηρίζει ότι στον Π. και στη μητέρα του είναι πιο εύκολο να τον εκφράσει, ενώ στον πατέρα του αποφεύγει να το κάνει στη συχνότητα που το νιώθει. Πολλές φορές διαχειρίζεται το θυμό του με ριψοκίνδυνους τρόπους, όπως η υπερβολική ταχύτητα με τη μηχανή.

«...στην οικογένειά μας δεν υπάρχει θυμός, δεν ισχύει κάτι τέτοιο...»

«...κυρίως νιώθω θυμό όταν με αδικούν, με προσβάλλουν και δε με αφήνουν να κάνω κάτι όταν θέλω να το κάνω. Σε αυτές τις περιπτώσεις τον εκφράζω, θα μαλώσω με τον άλλον, δεν το “πνίγω” μέσα μου...»

«...ο Π. σε περιπτώσεις θυμού κάνει το κλασσικό, σηκώνεται και φεύγει. Τελευταία, κυρίως με τον μπαμπά μου προσπαθεί να το συζητήσει, αλλά επειδή δε βγάζει πουθενά, φεύγει...»

«...ο μπαμπάς μου έχει διαρκείας θυμό. Κι εκείνος όταν έχει να πει κάτι το λέει, βρίζει, φωνάζει, τα γνωστά...»

«...εκείνη δεν θα τον εκφράσει (τον θυμό) εξαρχής, αλλά μετά από λίγο που θα ηρεμήσει θα το πει. Πολλές φορές δε μιλάει και κάνει ξεσπάσματα, όπως αυτό μέσα στη συνάντηση που είχαμε όλοι μαζί...»

«...κι εγώ (Α.) πολλές φορές τα λέω κι άλλες φορές τα κρατάω, αλλά σπάνια τα κρατάω. Αυτό είναι μάλλον καλό που κάνω και τα λέω. Στη μητέρα μου και στον Π. τον εκφράζω, αλλά όχι με πολύ ένταση. Στον μπαμπά μου ίσως κάποιες φορές να μην πω κάτι, αλλά όταν το κάνω έχει πολύ μεγάλη ένταση. Δεν τον εκφράζω στον μπαμπά μου με το καθετί, γιατί εκείνος είναι πάντα έτοιμος για καβγά και εγώ δεν έχω πάντα τη διάθεση, οπότε κάποιες φορές επιλέγω να μη μιλήσω. Έχω κουραστεί να λέμε τα ίδια και τα ίδια, οπότε τώρα κι εγώ δεν ασχολούμαι...»

«...απλώς τον Π. τον τελευταίο καιρό τον βλέπω να τα συζητάει περισσότερο από πριν και να μην τα κρατάει όλα μέσα του...»

«...όταν είμαι θυμωμένος, θα τρέξω λίγο με τη μηχανή, θα μπω στο ίντερνετ, θα κάνω τέτοια πράγματα...»

«...όσον αφορά εμένα σε σχέση με τον μπαμπά παλιότερα θύμωνα και έφευγα. Τώρα θα μπω στη διαδικασία να το συζητήσω, να εκφράσω το θυμό κι αν νιώσω ότι η κουβέντα δε βγάζει πουθενά θα κατεβάσω το κεφάλι και θα φύγω...»

«...η μητέρα μου θα το πει εκείνη την ώρα ότι είναι θυμωμένη και τσαντισμένη και θα τελειώσει εκείνη τη στιγμή. Παλιότερα τα μάζευε, δεν τα εξέφραζε κι έκανε “μπαμ”. Τώρα όμως τα εκφράζει πιο συχνά και έχω διαπιστώσει ότι έτσι έχει μειωθεί και η ένταση...»

«...ο μπαμπάς μου θυμώνει. Η κατάσταση με το θυμό του μπαμπά παραμένει η ίδια. Θυμώνει, φωνάζει, μπορεί να παραμιλάει και μόνος του. Μπορεί να κρατήσει και μούτρα, αλλά για λίγο...»

#### Αναφορικά με την ύπαρξη ή μη **κανόνων λειτουργίας** και **συμμαχιών**

Από τις προηγούμενες υποκατηγορίες διακρίνονται ήδη κάποιοι κανόνες λειτουργίας της οικογένειας καθώς και συμμαχίες που διατηρούνται. Τα δυο αδέρφια περιγράφουν μια λειτουργία του πατέρα τους την οποία έχουν παρατηρήσει και έχει το εξής σχήμα. Όταν ο

μπαμπάς είναι κοντά τον έναν γιο απομακρύνεται από τον άλλον, αλλάζοντας κατά διαστήματα αυτοί οι πόλοι. Η μητέρα επιβεβαιώνει αυτό τον κανόνα ως ένα σχήμα επαναλαμβανόμενο που προέρχεται από την πατρική οικογένεια του συζύγου της. Η μητέρα, αν και παραπάνω έχει αναφερθεί ότι εκφράζει τη διαφορετική της άποψη, παρόλα αυτά συνεχίζει να συμμαχεί με τον μπαμπά και να μην διαφοροποιείται από την άποψή του, γεγονός το οποίο ίσως να οδηγεί στην ενδυνάμωση της σχέσης των αδερφών. Επίσης μια ακόμη μορφή συμμαχίας που περιγράφεται είναι αυτή της μαμάς, του Π. και του Α. με γνώμονα το μεταξύ τους δέσιμο.

«...ο μπαμπάς ή θα τα έχει καλά με εμένα ή με τον Α. και στη χρήση ήταν φορές που τα είχε καλά με εμένα για να μαθαίνει για τον Α. και άλλες που τα είχε καλά με τον Α. για να μαθαίνει τι κάνω εγώ. Τώρα είναι μια περίοδος, που προσπαθεί μέσα από εμένα να μάθει πως τα πάει ο Α. στο μαγαζί...»

«...αυτό που έχω παρατηρήσει στον μπαμπά μου είναι ότι υπάρχει ένα διάστημα που τα έχει καλά με εμένα και τον αδερφό μου τον έχει πιο έξω και υπάρχει ένα διάστημα που τα έχει καλά με τον Α. και εγώ είμαι πιο έξω.

«...έτσι ήταν οι γονείς του συζύγου, όταν ήταν καλά με τον έναν γιο δεν ήταν καλά με τον άλλον και το αντίστροφο. Το έβλεπα που γινόταν και έλεγα ότι στη δική μου οικογένεια δεν πρόκειται να συμβεί, όμως δεν μπόρεσα να το αποφύγω...»

«...η αλήθεια είναι ότι η μητέρα μου θα πει τη γνώμη της κι ας τελικά πάρει το μέρος του πατέρα μου. Το μέρος το δικό μας συνήθως δεν το παίρνει, γιατί μετά μαλώνουν με τον μπαμπά. Αλλά είναι εντάξει από εμάς, γιατί ξέρουμε το λόγο που το κάνει...»

«...θα έλεγα ότι επειδή η μητέρα μου μας ακούει είμαστε πιο πολύ δεμένοι τρεις μας (μαμά.- Α. -Π.). Ο μπαμπάς μου είναι λίγο πιο μακριά κι αυτό, γιατί δε μπορεί να μας καταλάβει...»

«...ξέρω ότι ακόμα και να πάει η μαμά με την πλευρά του μπαμπά μου δεν είναι από επιλογή της, αλλά γιατί δεν μπορεί να κάνει διαφορετικά...»

«...συνήθως εγώ θα πάω με το μέρος του Α. που θα έχουμε συζητήσει το θέμα και θα έχουμε μια κοινή κατεύθυνση και η μαμά θα πάει με τον μπαμπά, όχι γιατί συμφωνεί μαζί του, αλλά γιατί αυτό είναι καλό να κάνει για τη σχέση τους...»

### Ως προς τις **δυσκολίες- ανησυχίες**

Πλέον, φαίνεται ότι οι ανησυχίες της οικογένειας μετατίθενται από το πεδίο της χρήσης σε άλλα θέματα και αφορούν την κατάσταση την οποία επικρατεί στην οικογένεια του Α., και την υγεία του μπαμπά.

«...πολλές φορές σκέφτομαι την υγεία του μπαμπά μου. Επειδή είναι αρκετά επιβαρημένη ανησυχώ και για αυτό θέλω λίγο να χαλαρώσει. Εγώ πιστεύω ότι αν σταματήσει να ασχολείται με το μαγαζί αυτό θα του δώσει άλλα 10χρ. ζωή και θα φτιάξουν και οι σχέσεις μας...»

«...ο Α. μου μιλάει για αυτό που συμβαίνει στην οικογένειά του με τη σύζυγό του. Είναι κάτι που τον ενδιαφέρει πάρα πολύ, γιατί θα είναι ένα δεύτερο πλήγμα για την οικογένειά μας και ανησυχώ πάρα πολύ και για αυτό...»

«...όταν μια οικογένεια έχει λύσει το βιοποριστικό της και μπορεί να βρίσκει λύσεις στα μικρά προβλήματα που την απασχολούν δε νομίζω ότι αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα. Είπαμε ότι το θέμα του Α. (σχέση με σύζυγο) είναι πολύ σοβαρό και προσπαθούμε όλοι μαζί να το αντιμετωπίσουμε. Από εκεί και πέρα το ότι ο Α. δε μιλάει με τον μπαμπά του για εμένα είναι κάτι εξίσου σοβαρό, δε θέλω να συμβαίνει αυτό...»

#### Ως προς το θέμα της **εμπιστοσύνης**

Όπως έχει ήδη περιγραφεί και στην ανάλυση των δεδομένων στην αντίστοιχη κατηγορία και υπό- κατηγορία του 1<sup>ου</sup> σταδίου (προ οικογενειακής θεραπείας) προκύπτει ότι η έννοια της εμπιστοσύνης συνδέεται άμεσα με τον *έλεγχο*, το *αλκοόλ*, τα *χρήματα* και την *ανάληψη πρωτοβουλιών*.

Όσο περισσότερη εμπιστοσύνη νιώθουν και δείχνουν οι γονείς προς τα παιδιά τους τόσο και ο έλεγχος που τους ασκείται ή που εκείνα λαμβάνουν ως τέτοιο, είναι μικρότερος. Από τα παρακάτω φαίνεται ότι ο έλεγχος και συγκεκριμένα ως προς τον Π. δεν εκλείπει τελείως, αλλά έχει μειωθεί και παίρνει μια άλλη μορφή, από *άμεσος-απευθείας* που ήταν αρχικά γίνεται *έμμεσος*, μέσω άλλων προσώπων.

«...άσε που από τότε που ανέβηκε στην Κοινότητα τον ψάχνω κιόλας. Μαθαίνω με ποιόν θα βγει και μετά παίρνω τηλέφωνο εγώ ή η γυναίκα μου και μαθαίνουμε που θα πάνε και με ποιόν, το διασταυρώνω...»

«...δεν έχω εμπιστοσύνη στον Π.. Ο χαρακτήρας του ανθρώπου δεν αλλάζει, είναι επιπόλαιος, παρασύρεται...»

«...δεν έχω εμπιστοσύνη στα λόγια του Π. από μικρό παιδί έλεγε τα πράγματα όπως ήθελε εκείνος...»

«...τώρα που με ενημερώνει για το τι κάνει, με ποιόν είναι και που πάει νιώθω πιο ασφαλής. Βγαίνει με το κορίτσι του, το οποίο είναι ήσυχο και δεν έχω καμιά ανησυχία μήπως συμβεί κάτι (σε σχέση με την χρήση) όταν είναι μαζί της...»

«...τον ρώτησα που θα πάνε και με ποιόν για να ξέρω και να έχω το κεφάλι μου ήσυχο, είναι διαφορετικά αν ξέρω...»

«...τον βλέπω ότι έχει αλλάξει, δε μας λέει εκείνα τα ψέματα που μας έλεγε. Νιώθω ότι έχουμε φτάσει στο 50% και μέχρι να τελειώσει από το Πρόγραμμα θα έχει φτάσει στο 100%...»

«...ο Π. χρησιμοποιεί πολλές φορές τα ψέματα. Έβαλα κι εγώ μυαλό όμως και τον ψάχνω τώρα. Ρωτάω τους φίλους του, την κοπέλα του, χωρίς να το ξέρει εκείνος...»

«...τα έχει ελαττώσει (τα ψέματα) και το λέω με σιγουριά, γιατί έχω πάρει τα τηλέφωνα της παρέας του και το διασταυρώνω. Βλέπω ότι προς το παρών πάμε καλά, λέει αλήθεια. Έκανε ένα μεγάλο βήμα προς αυτό. Κι έτσι εγώ του έχω και περισσότερη εμπιστοσύνη, τόσες θυσίες κάνουμε για εκείνον...»

«...καλύτερα είμαστε στο θέμα της εμπιστοσύνης. Δηλαδή, με εμπιστεύονται όταν θα βγω έξω, όταν θα τους ζητήσω χρήματα, όταν πω κάτι που ίσως να αφορά το μαγαζί...»

«...όποιες φορές έχω ασχοληθεί με το μαγαζί δεν έχουν συμβεί θέματα που να έχω νιώσει ότι δε μου έχουν εμπιστοσύνη...»

Όσον αφορά την χρήση αλκοόλ οι γονείς νιώθουν ότι ο Π. έχει κάνει μια αξιόλογη προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή και φαίνεται ότι κι εκείνοι είναι ευχαριστημένοι από την πορεία του, την οποία βέβαια παρακολουθούν από κοντά. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο μπαμπάς, η κατανάλωση αλκοόλ του Π. με μέτρο οδηγεί στην αύξηση της εμπιστοσύνης.

«...τώρα που ο Π. δεν πίνει (αλκοόλ) βέβαια και του έχω περισσότερη εμπιστοσύνη...»

«...με το αλκοόλ τα πάει καλά, τον βλέπω ότι είναι πολύ προσεχτικός. Δεν πίνει, κατά 80% τα έχει καταφέρει εκεί. Θέλει και άλλη προσπάθεια. Δε λέω να μη πίνει, αλλά με ένα όριο, το είχε ξεπεράσει κατά πολύ το όριο...»

«...τον τελευταίο καιρό ο Π. δε βγαίνει πολύ, έχει κόψει και το ποτό, οπότε δε χρειάζεται και πολλά χρήματα. Με το ποτό όμως έχει κάνει πολύ καλή δουλειά. Στις αρχές (πριν 4 μήνες) γύριζε από την Κοινότητα και πήγαινε στο μαγαζί και έπινε 2-3 ποτά. Τώρα και που θα πάει, δεν θα πει, το ξέρω γιατί ρωτάω στον Α. και μου λέει...»

Όπως έχει ήδη αναφερθεί το θέμα των χρημάτων διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο στη ζωή της οικογένειας. Ο Π. θεωρεί ότι η σχέση που χτίζεται με τους γονείς του και βασίζεται στην ειλικρίνεια, οδηγεί σε μια κατάσταση εμπιστοσύνης απόρροια της οποίας είναι η εξασφάλιση των χρημάτων που χρειάζεται. Από την άλλη οι γονείς οι οποίοι συνεχίζουν να υποστηρίζουν ότι η κατοχή χρημάτων αποτελεί “πειρασμός” για μια πιθανή υποτροπή του Π. θεωρούν ότι ο Π. έχει βάλει ένα όριο και δεν το ξεπερνά.

«...συνέχεια είναι δώσε και δώσε (εννοεί χρήματα). Τώρα του το έκοψα και σταμάτησε να ζητάει συνεχώς και έτσι σταματήσαμε και να διαφωνούμε. Κάθε Παρασκευή του δίνουμε το χαρτζιλίκι του, βλέπεις δε δουλεύει...»

«...αν έχει χρήματα είναι ένας πειρασμός (για τη χρήση), δεν είναι σίγουρο ότι αν έχει χρήματα θα το κάνει, αλλά να μη μπει και η ιδέα στο κεφάλι. Βέβαια αν θέλει να το κάνει θα το κάνει και χωρίς χρήματα...»

«...του δίνω όσα χρήματα χρειάζεται κι όχι παραπάνω, γιατί αν έχει κάποια χρήματα παραπάνω ίσως είναι πειρασμός (για χρήση)...»

«...με τα χρήματα φοβόμαστε περισσότερο, γιατί αν έχει λεφτά είναι πιο εύκολο για εκείνον να ξαναπάρει ουσίες. Όχι ότι αν δεν έχει δεν θα πάρει, αλλά άλλο είναι να έχεις χρήματα. Του δίνουμε χρήματα, αλλά ελεγχόμενα θέλουμε να ξέρουμε τι τα θέλει...»

«...πολλές φορές έδινα χρήματα στον Π. και δεν το ήξερε ο μπαμπάς του. Τώρα δεν το κάνω, ό,τι χρήματα έχει να πάρει θα τα πάρει μπροστά στον μπαμπά του, χωρίς να του δίνω παραπάνω ή κρυφά. Άσε που τώρα δε ζητάει όσα ζητούσε πριν. τώρα ζητάει τόσα όσα χρειάζεται και θα του τα δώσουμε, έχει βάλει κι εκείνος ένα μέτρο στα χρήματα. Έχω τον έλεγχο πάνω σε αυτό, δε γίνεται διαφορετικά...»

«...τώρα μου δίνουνε (χρήματα). Ήταν θέμα εμπιστοσύνης, τώρα τους λέω που θα πάω και με ποιόν και μου δίνουνε χρήματα. Και τότε τους έλεγα, αλλά δε με πιστεύανε, τώρα με πιστεύουνε. Οφείλεται βέβαια και στο γεγονός, ότι τώρα είμαι πιο ειλικρινής απέναντι τους. προσπαθώ να μην τους λέω ψέματα κι αυτό έχει αρχίσει σιγά- σιγά να χτίζει την εμπιστοσύνη μεταξύ μας. Προσπαθώ με όλους να είμαι ειλικρινής, αλλά αυτό είναι κάτι δύσκολο και χρειάζεται χρόνο...»

Η λήψη πρωτοβουλιών αποτελεί κύριο γνώρισμα των ενηλίκων και πορεύεται με την ενηλικίωση και την αυτονόμηση του ατόμου. Τα παιδιά εκφράζουν την αδυναμία τους να λάβουν μέχρι σήμερα κάποιες πρωτοβουλίες σε εργασιακά θέματα και το αποδίδουν κυρίως στη συμπεριφορά του πατέρα τους. Το τελευταίο διάστημα σε μια προσπάθεια ανάληψης πρωτοβουλιών, κυρίως του μεγάλου γιου, διαπιστώνεται ότι η ένταση στη σχέση με τον πατέρα του αυξάνεται. Καθοριστική είναι και η περιγραφή του μικρότερου γιου που νιώθει τον μπαμπά του να δυσκολεύεται όταν παίρνουν τα παιδιά κάποια πρωτοβουλία, χωρίς να τον ενημερώσουν. Οι γονείς από την άλλη και συγκεκριμένα ο μπαμπάς θεωρεί ότι ο λόγος που οι γιοι του έχουν αρχίσει να παίρνουν πρωτοβουλίες οφείλεται στο γεγονός ότι εκείνος έχει αποσυρθεί από τη δουλειά και αυτό είναι πιο βοηθητικό.

«...σε τι να πάρει πρωτοβουλίες; στο μαγαζί είμαι εγώ και στο σπίτι η μητέρα του. Ό,τι θέλει να κάνει το συζητάμε και το αποφασίζουμε όλοι μαζί...»

«...λίγα πράγματα μπορεί να κάνει μόνος του. Δεν είναι ότι δεν μπορεί, αλλά δεν ξέρει όσα ξέρω εγώ μετά από τόσα χρόνια στη δουλειά...»

«...υπάρχει περίπτωση να γίνει κάτι που πρότειναν ο Α. ή ο Π., αλλά τι ξέρουν αυτοί...»

«...τον τελευταίο καιρό κάνουν του κεφαλιού τους, να όπως και με τα stand που το έμαθα εδώ. Ξέρουν ότι κάνανε λάθος, αλλά δεν πρόκειται να το παραδεχτούν, δεν με άκουσαν και θα φάνε το κεφάλι τους...»

«...πότε να το κάνουν (να πάρουν πρωτοβουλίες), αφού μέχρι πέρυσι εγώ ήμουν στο μαγαζί; Τώρα άρχισαν να τα κάνουν αυτά, που τους άφησα εγώ, όχι για τίποτα άλλο, αλλά για να φάνε τα μούτρα τους...»

«...αν και πάντα έπαιρνα πρωτοβουλίες τώρα που έχει ηρεμήσει ο πατέρας μου είναι πιο εύκολο να το κάνω, γιατί ξέρω ότι δε θα μαλώσουμε...»

«...πήρα την πρωτοβουλία και πήγα και τα παρήγγειλα, δε γινόταν άλλο. Από εκεί που είναι να ζορίζομαι, το έκανα χωρίς να τους ρωτήσω. Άλλη φορά δεν έχει ξανασυμβεί να κάνω κάτι, χωρίς τους ρωτήσω ή να το συζητήσω μαζί τους...»

«...η συμπεριφορά του μπαμπά μου με έχει οδηγήσει στο να παίρνω περισσότερες πρωτοβουλίες, το θέμα όμως είναι να μην έχουμε καβγάδες και τσακωμούς, όταν συμβαίνει αυτό...»

«...σε θέματα του μαγαζιού ο Π. δεν παίρνει πρωτοβουλίες και αυτό γιατί δεν δουλεύει, αλλά έρχεται και βοηθάει καμιά φορά που τον χρειάζομαι. Όταν θα αρχίσει να έχει οικονομικές απολαβές θα αρχίσει να παίρνει πρωτοβουλίες...»

«...δύσκολα θα πάρει ο Π. πρωτοβουλίες, αλλά νομίζω ότι με τον καιρό κι όταν έρθει στο μαγαζί θα το κάνει...»

«...προσπαθούμε να παίρνουμε πρωτοβουλίες, αλλά όσο το κάνουμε τόσο εντείνονται οι σχέσεις μας και κυρίως του μπαμπά με τον Α. κι όχι μαζί μου...»

«...παλιότερα δεν υπήρχε περίπτωση να πάρουμε πρωτοβουλίες. Να τώρα με τα stand ο Α. τα αγόρασε, χωρίς να του πει τίποτα. Στο παρελθόν δεν θα το έκανε αυτό...»

«...στο μαγαζί δεν μπορώ να πάρω (πρωτοβουλίες), αφού δε δουλεύω. Στο σπίτι είναι οι δικόι μου, που να πάρω; με τους φίλους μου και τις παρέες ναι παίρνω. Από εκεί και πέρα, αν δε φύγω να μείνω μόνος μου δεν υπάρχει περίπτωση...»

«...είμαι πιο ειλικρινής, πιο υπεύθυνος, έχω αρχίσει να παίρνω πρωτοβουλίες κι αυτό είναι κάτι που δυσκολεύει τον μπαμπά μου. Νιώθω ότι δε θέλει ούτε εγώ ούτε ο Α. να παίρνουμε πρωτοβουλίες, θέλει να είναι αυτός που θα πει τι θα κάνουμε και θα το κάνουμε...»



**Περιγραφές που αφορούν την ενηλικίωση των παιδιών**

Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι στη συγκεκριμένη οικογένεια η ανάληψη ευθυνών και πρωτοβουλιών, η σύναψη σχέσεων βασισμένες στην ειλικρίνεια, η έκφραση των απόψεων και των συναισθημάτων, η διαχείριση των χρημάτων αλλά και του αλκοόλ αποτελούν θέματα υψίστης σημασίας για την ενηλικίωση των παιδιών της. Οι γονείς αν και αναγνωρίζουν τα παραπάνω χαρακτηριστικά στον Π. παρόλα αυτά δυσκολεύονται να τον αντιμετωπίσουν ως ενήλικα. Η συμπεριφορά των γονιών, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Π., δεν ανταποκρίνεται στην πραγματική του ηλικία (34 χρονών), αλλά σε εφήβου. Η μητέρα σε άλλα θέματα τον νιώθει ενήλικα και σε άλλα όχι, ενώ ο αδερφός αναγνωρίζει ότι η συμπεριφορά του Π. αντιστοιχεί σε ενήλικα.

«...το κεφάλι μου (ο μπαμπάς) θα ησυχάσει όταν τελειώσει το Πρόγραμμα και αρχίσει να σκέφτεται τη δουλειά και να κάνει οικογένεια. Να καθίσει μαζί μου να συζητήσει τι θα κάνουμε με εκείνο, τι θα κάνουμε με το άλλο, όταν δηλαδή μπει στη ζωή, γιατί ακόμη είναι παιδί...»

«...η σημερινή νεολαία, το ίδιο κι ο Π. το μόνο που σκέφτεται είναι πώς να περάσει καλά σήμερα, χωρίς να σκέφτεται το αύριο. Αυτή μπορεί να είναι μια συμπεριφορά παιδιού, να μη σκέφτεται το αύριο. Ένας μεγάλος έχει περισσότερες ευθύνες και σκέφτεται τι θα γίνει αύριο...»

«...υπάρχουν φορές που με κάνουν να νιώθω έφηβος και αφορούν θέματα της προσωπικής μου ζωής, όπως που θα πάω, με ποιόν θα είμαι, τι ώρα θα γυρίσω. Αυτό όσο ήμουν στον Συμβουλευτικό Σταθμό (πριν 3-4 μήνες) ήταν πιο έντονο, τώρα έχει αρχίσει να μειώνεται και δεν είναι στην ίδια ένταση. Εγώ θα νιώσω ότι είμαι υπεύθυνος και ενήλικας, όταν τελειώσω το Πρόγραμμα και νοικιάσω μόνος μου ένα σπίτι...»

«...δεν υπάρχουν στιγμές που να νιώθω ότι η συμπεριφορά των γονιών μου είναι τέτοια, η οποία να ανταποκρίνεται στην πραγματική μου ηλικία. Είναι αυτή η ιδέα που είναι καρφωμένη στο μυαλό του μπαμπά μου, ότι εμείς είτε είμαστε 17χρ. είτε 37χρ. δεν είμαστε άξιοι να κάνουμε οτιδήποτε σωστά...»

«...ο Π. έχει γίνει πιο υπεύθυνος. Δηλαδή από τα 18χρ. που ήταν έχει γίνει 28 χρ., με όλες τις υποχρεώσεις και τις ευθύνες που έχει ένας ενήλικας. Μόνο στο θέμα των χρημάτων, επειδή έχουμε τον φόβο της υποτροπής δεν τον αφήνουμε να κάνει κουμάντο. Του δίνουμε τόσα χρήματα όσα χρειάζεται κι όχι περισσότερα. Δεν του χαλάει ο μπαμπάς το χατίρι. Βέβαια εγώ (η μαμά) είμαι μπροστά, εγώ εκτελώ κι εκείνος είναι από πίσω, αυτό δεν έχει αλλάξει παραμένει το ίδιο...»

«...τον νιώθω ενήλικα τον Π. σε ότι αφορά τον εαυτό του, δηλαδή θα φροντίσει να είναι συνεπής στο Πρόγραμμα, να μη ξενυχτάει καθημερινές ενώ ξέρει ότι την επόμενη μέρα θα πρέπει να σηκωθεί νωρίς. Επίσης, αν του πούμε να κάνει κάτι ή να πάει κάπου για

κάποια δουλειά του σπιτιού θα το κάνει. Στο παρελθόν συνεχώς το ανέβαλε όλο αύριο και αύριο...»

#### Περιγραφές που αφορούν την **αυτονόμηση των παιδιών**

Σε συνέχεια της ενηλικίωσης είναι η αυτονόμηση του ατόμου και μέσα από τις διαδικασίες που περιγράφηκαν παραπάνω. Το τελικό στάδιο της αυτονόμησης περιλαμβάνει την αυτόνομη διαβίωση. Αν και οι περιγραφές στη συγκεκριμένη υπο-κατηγορία δεν είναι πλούσιες, παρόλα αυτά ενδεικτικά αναφέρονται τα παρακάτω, τα οποία και υποδηλώνουν το στάδιο στο οποίο βρίσκεται η οικογένεια τη δεδομένη χρονική περίοδο.

«...δεν έχουμε συζητήσει το θέμα να φύγω από το σπίτι, αλλά το σκέφτομαι συνέχεια. Το έχω ως θέμα για συζήτηση μετά το καλοκαίρι, όταν θα έχω 2-3 μήνες να τελειώσω από την Κοινότητα. Σκοπός μου είναι, όταν τελειώσω την Κοινότητα και θα είμαι στην Επανεξέταση να είμαι πια αυτόνομος, να έχω το εισόδημά μου, το σπίτι μου, να φροντίζω εγώ τον εαυτό μου, τους λογαριασμούς μου, για όλα. Έχω σκοπό να το διεκδικήσω, ακόμα κι αν δε βρεθεί κάποιος να στηρίξει αυτήν την απόφασή μου. Άλλωστε πιστεύω ότι οι αλλαγές μου, ότι είμαι ειλικρινής, υπεύθυνος, συνεπής, θα αρχίσω να δουλεύω, όλα αυτά θα κάνουν τους γονείς μου να με εμπιστευτούν σε αυτήν την απόφασή μου ...»

«...ακόμη δεν είναι έτοιμος για ένα τόσο μεγάλο βήμα (να φύγει από το σπίτι). Όπως σου είπα ακόμη δεν μπορεί να διαχειριστεί τα χρήματά του κι αυτό είναι πολύ σημαντικό. Πρέπει να ωριμάσει κι άλλο, ακόμη είναι νωρίς. Πρέπει να κάνει κουμάντο τα χρήματά του. Έχουν γίνει αλλαγές, αλλά δεν είναι τέτοιες ώστε να πω με σιγουριά ότι αν φύγει δεν θα ξαναμπλέξει, άλλωστε είναι και το οικονομικό στη μέση...»

#### 2<sup>ος</sup> Άξονας/Κατηγορία ερωτήσεων: **Ο ρόλος της εξάρτησης στη ζωή της οικογένειας**

Ο άξονας αυτός περιλαμβάνει περιγραφές που αφορούν το θέμα της εξάρτησης. Πληροφορίες αντλήθηκαν και αναλύθηκαν σχετικά με τον ρόλο και τη θέση που καταλαμβάνει σήμερα η εξάρτηση στη ζωή της οικογένειας. Ποιες θεωρούν ότι είναι οι αιτίες που οδήγησαν το μέλος της προς αυτήν την κατεύθυνση και τέλος ποια είναι τα αποτελέσματα μέσα από τα προσωπικά βιώματα και τις εμπειρίες τους.

#### Αναφορικά με τον **ρόλο και τη θέση της εξάρτησης** σήμερα στην οικογένεια

Σε αυτήν την υπό-κατηγορία ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να εκφράσουν τις σκέψεις και τις απόψεις τους σχετικά με τον ρόλο που διαδραματίζει και την θέση που κατέχει η εξάρτηση στη ζωή τους σήμερα. Όλα τα μέλη της οικογένειας περιγράφουν μια

απόσταση μεγάλη να τους χωρίζει από την περίοδο της εξάρτησης και τις συνέπειές της. Η άποψη αυτή οφείλεται σε ποιοτικά χαρακτηριστικά και κυρίως σε αλλαγές που εντοπίζονται στον τρόπο λειτουργίας του Π.

«...από τότε που ήρθε στην κοινότητα και τον βλέπω καλύτερα δε συζητάμε για τη χρήση. Το μόνο που κάνω είναι να του πετάω καμιά κουβέντα και να του δίνω να καταλάβει ότι ό,τι κάνουμε το κάνουμε για εκείνον. Του τα λέω για να τα θυμάται και να μην τα ξεχνάει. Ότι είμαστε εδώ για εκείνον, κάνουμε πολλές θυσίες, του κάνουμε συμπαράσταση, όλοι προσπαθούμε. Όλα αυτά να τα έχει εφόδια να τα θυμάται και να τον βοηθήσουν να μη ξαναπάμε στα ίδια...»

«...ο Π. όσον αφορά το θέμα της χρήσης νιώθω ότι έχει απομακρυνθεί. Έχει καταλάβει ότι δεν έκανε καλό σε κανέναν αυτή η κατάσταση και τώρα που για μεγάλο χρονικό διάστημα είναι καθαρός βλέπει τα πράγματα με άλλο μάτι. Με τις ουσίες δεν καταλάβαινε τι γινότανε. Τώρα ενδιαφέρεται για εμάς, το μαγαζί, είναι συμμετοχικός, έχει στόχους, λέει “να κάνουμε αυτό, εκείνο”. Πάντα μιλούσε και εκφραζόταν, αλλά τώρα δε λέει και ψέματα. Όσο ήταν στη χρήση άλλα έλεγε και άλλα έκανε. Συνεχώς μας έλεγε ότι θα κάνει κάτι και δεν το έκανε...»

«...ο μικρός (ο Π.) είναι το θέμα μας. Πάμε καλά όμως, από την άποψη ότι έχουμε ξεφύγει από τη χρήση...»

«...νιώθω ότι έστω και λίγο έχει απομακρυνθεί από τη χρήση όχι εντελώς, αλλά σίγουρα έχουμε μια μεγαλύτερη απόσταση από πριν 3-4 μήνες...»

«... ο Π. έχει γίνει πιο σοβαρός, πιο συζητήσιμος, δείχνει ενδιαφέρον για το μαγαζί, έχει γίνει πιο υπεύθυνος και πιο συμμετοχικός, νομίζω ότι πάει καλά...»

#### **Όσον αφορά τις αιτίες που οδήγησαν το μέλος της στην εξάρτηση**

Σε μια προσπάθεια αξιολόγησης και επανεκτίμησης των αιτιών της εμφάνισης της εξάρτησης στους κόλπους της συγκεκριμένης οικογένειας, δόθηκαν περιγραφές, οι οποίες αναφέρονται σε στοιχεία του χαρακτήρα του Π, στις παρέες του αλλά και σε συμπεριφορές των άλλων μελών της οικογένειας.

«...πρώτα από όλα είναι η μαγκιά και οι παρέες του. Επίσης στην περίπτωση του Π. έφταιγε κι η κοπέλα του. Εκείνη δεν έκανε χρήση, αλλά εκείνος ξεκίνησε με χασίς και μετά φτάσαμε εδώ που φτάσαμε. Αν ο άνθρωπος δεν είναι σωστός και ασχολείται με αυτά δε θέλει πολύ να μπλέξει, χωρίς να το καταλάβει...»

«...ίσως να ήταν η κοπέλα του, ίσως οι παρέες του, ίσως να ζήλευε...»

«...ή ήταν από αυτήν (εννοεί την κοπέλα του) ή ήταν μαγκιά. Μπορεί και ο άστατος χαρακτήρας του...»

«...οι παρέες σίγουρα, αλλά και σε μεγάλο βαθμό έφταιξε κι ο μπαμπάς μου. Με τον χαρακτήρα αυτόν τον “αυταρχικό” ήταν πιο πειστικός, πολύ πειστικός. Παλιότερα κυρίως, πριν τη χρήση αλλά και κατά τη διάρκεια ήταν πολύ πειστικός. Τώρα δεν είναι τόσο, όσο μεγαλώνει χαλαρώνει κιόλας. Είμαι σίγουρος ότι ο Π. δεν άντεξε την πίεση από τον μπαμπά μας και για αυτό ξεκίνησε...»

«...πιστεύω ότι ήταν η πίεση από το μαγαζί, που δεν είχα προσωπική ζωή και δεν θα ξεχάσω τον μπαμπά μου που μας έλεγε “εγώ δεν είχα προσωπική ζωή, γιατί να έχετε εσείς” και κάτι τέτοια. Υπήρξαν πολλές φορές που ήθελα να φύγω, να πάω κάπου να ξεκουραστώ, αλλά δεν μπορούσα έπρεπε να είμαι στο μαγαζί...»

«...πολλές φορές όμως αποδίδω τη χρήση του Π. στις συμπεριφορές του συζύγου μου. Ενώ είναι πολύ καλός πατέρας και νοιάζεται για τα παιδιά του είναι απότομος. Δε συζητάει, φωνάζει. Αυτό που θα πει θα το πει με το “νταβραντηλίκι” του. Θα προσπαθήσει να το επιβάλει. Ίσως αυτός μπορεί να ήταν ένας λόγος. Πολλές φορές μου είχε πει ο Π. ότι ο μπαμπάς του φταίει για την κατάστασή του...»

«...είπαμε άστατος είναι, επιπόλαιος είναι. Ο χαρακτήρας του είναι τέτοιος που δε με κάνει να νιώθω ασφαλής, δεν είναι σταθερό παιδί. Σήμερα μπορεί να λέει άλλα και αύριο άλλα και αυτός μπορεί να είναι και ένας λόγος να φτάσαμε εδώ που είμαστε...»

#### Σχετικά με τα **αποτελέσματα της εξάρτησης στην οικογένεια**

Οι περιγραφές που ακολουθούν σχετικά με τα αποτελέσματα της εξάρτησης στην οικογένεια ίσως προκαλούν το ερώτημα “πώς γίνεται μέσα από μια τόσο επώδυνη διαδικασία την οποία βιώνει έντονα, τόσο το ίδιο το άτομο όσο και η οικογένεια του να προκαλούνται αποτελέσματα τα οποία έχουν θετική επίδραση σε όλους”.

«...μόλις το έμαθα καθίσαμε κάτω όλοι μαζί και συζητήσαμε τι θα κάνουμε. Του είπαμε του Π. ότι δεν πάει άλλο αυτή η κατάσταση κι ότι θα πρέπει να πάει σε Πρόγραμμα, αν δεν το έκανε αυτό θα τον έδιωχνα από το σπίτι...»

«... όλη η οικογένεια συνεργάστηκε προκειμένου να βοηθήσουμε τον Π. κι αρχίσαμε όλοι μαζί τον αγώνα μας...»

«...πιστεύω ότι οποιοδήποτε πρόβλημα μαζεύει κατά κάποιον τρόπο την οικογένεια και την ενώνει. Στην δική μας περίπτωση ήταν η χρήση σε άλλη περίπτωση μπορεί να είναι μια βαριά ασθένεια. Οπότε σίγουρα έκανε κάτι καλό. Κατ’ αρχάς όλοι αρχίσαμε να κινητοποιούμαστε, να επικοινωνούμε και να συνεργαζόμαστε προκειμένου να αντιμετωπίσουμε την κατάσταση. Η μητέρα μου επίσης, ήταν πιο συμμετοχική σε όλο αυτό, προτείνοντας πράγματα...»

«...μπορώ να πω ότι τους ταρακούνησε λίγο, από την άποψη ότι τίποτα δεν είναι δεδομένο. Με τη χρήση υπήρχε μεγάλη πιθανότητα να πεθάνω κι αυτό ήταν κάτι που δεν το ήθελε η οικογένειά μου. Δεν έβλεπαν το κακό που μπορεί να μου έκανε η καθημερινή πίεση στο μαγαζί, χωρίς κανένα ρεπτό και χωρίς διακοπές. Τον κίνδυνο της χρήσης όμως τον αντιλήφθηκαν αμέσως. Κατά κάποιον τρόπο ταρακουνήθηκαν. Σαν κάτι καλό της χρήσης αυτό βλέπω, να πει “ότι δε με νοιάζει για το μαγαζί, αλλά με νοιάζει να γίνει το παιδί μου καλά”. Να προσπαθήσει να δώσει μεγαλύτερη προσοχή στο παιδί του, παρά στο μαγαζί...»

«...όλοι στρέψαμε την προσοχή μας στον Π. και στο πρόβλημά του. Οι εντάσεις μειώθηκαν και προσπαθούσαμε να συνεργαστούμε για να δούμε πως θα τον βοηθήσουμε κι ακόμα αυτό κάνουμε...»

«...η χρήση μας έφερε πιο κοντά, γιατί μόλις μαθεύτηκε χώρισα κι εγώ και επέστρεψα στο σπίτι των γονιών μου κι η απεξάρτηση ακόμη πιο κοντά...»

«...όσο ήμουν στη χρήση, η σχέση του μπαμπά με τον Α. ήταν καλή, σίγουρα καλύτερη από τώρα...»

«...ένα περίεργο πράγμα, σαν η χρήση να τον μίκρυνε τον Π. και τώρα πρέπει να μεγαλώσει από την αρχή, νιώθω ότι τώρα έχει αρχίσει να ενηλικιώνεται και να ωριμάζει...»

«...η χρήση του Π. επηρέασε εμένα περισσότερο, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι είμαι σε μεγαλύτερη αλληλεπίδραση εγώ μαζί του παρά οι γονείς μου. Οι γονείς μου όπως κι εγώ θέλουν να γίνει καλά, αλλά εγώ τον χρειάζομαι και στο μαγαζί, για να μοιραστώ τη δουλειά μαζί του..»

«...η σχέση του μπαμπά με τον Α. όσο ήμουν εγώ στην χρήση ήταν καλή. Υπήρχαν εντάσεις, αλλά όχι όπως τώρα. Τα πράγματα ήταν ανάμεικτα, αλλά καλύτερα τότε τουλάχιστον μιλούσανε...»

### **3<sup>ος</sup> Άξονας/Κατηγορία ερωτήσεων: Η προσωπική και κοινωνική ζωή**

Με τις ερωτήσεις του 3<sup>ου</sup> άξονα/κατηγορίας ερωτήσεων ζητείται από τους ερωτώμενους να περιγράψουν θέματα που αφορούν την προσωπική και κοινωνική τους ζωή και να δώσουν πληροφορίες σχετικά με την κατάσταση υγείας, την κοινωνική ζωή, τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου και τα ενδιαφέροντά- χόμπι τους. Σε αυτόν τον άξονα προστίθεται μια ακόμη υποκατηγορία που προέκυψε κατά το στάδιο συλλογής των δεδομένων και αφορά την κατάσταση που επικρατεί σήμερα στην οικογένεια του μεγαλύτερου αδερφού.

**Αναφορικά με την κατάσταση σωματικής υγείας**

Στις περιγραφές που αναφέρονται στην κατάσταση της σωματικής υγείας των μελών διακρίνονται κάποια νέα δεδομένα κυρίως όσον αφορά τη μαμά και την εμφάνιση ταχυκαρδιών και την προσπάθεια της να ελέγξει και να μειώσει τον αριθμό των τσιγάρων που καπνίζει. Τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας αναφέρουν ότι έχει μειωθεί η ένταση και το άγχος και χαρακτηρίζουν την υγεία τους “καλή”.

«...είναι καλή, αν και έχω μια κήλη να αφαιρέσω. Έμαθα για αυτήν κανένα χρόνο τώρα. Έχω σάκχαρο, χοληστερίνη αλλά τα ελέγχω με διατροφή και φάρμακα. Κάνω συχνά εξετάσεις και είμαι σταθερός. Το άγχος και η στεναχώρια μου για τον Π. τα αυξάνουν λίγο, αλλά τώρα που εκείνος είναι καλά είμαι και εγώ καλά...»

«...καπνίζω πολύ, αλλά το έχω βάλει σκοπό να το μειώσω...»

«...τώρα που μειώθηκε το άγχος μου για τον Π. είναι πιο εύκολο, να μειώσω το κάπνισμα...»

«...καλά είμαι, δε έχω κάποιο πρόβλημα υγείας...»

«...καλά, έχω κάποιες ταχυκαρδίες, τις οποίες τις νιώθω όταν ζορίζομαι. Έχω έναν κόμπο στο λαιμό και τις ταχυκαρδίες. Κάνω διάφορες σκέψεις για το ποιος φταίει, ποιος ο λόγος που συμβαίνουν όλα αυτά, μήπως φταίω εγώ...»

«...τον τελευταίο καιρό από 1 ½ πακέτο το έχω κάνει λιγότερο από 1. Είναι αλήθεια ότι είναι μια διέξοδος, δεν είναι βέβαια σαν τις ουσίες, αλλά υπάρχουν στιγμές που σε βοηθάει να χαλαρώσεις. Ο στόχος μου είναι να κάνω 5-6 τσιγάρα την ημέρα. Τώρα που τα άγχη και η αγωνία μου για τον Π. έχουν μειωθεί νομίζω ότι μπορώ με μεγαλύτερη ευκολία να ελαττώσω το κάπνισμα...»

**Όσον αφορά την κοινωνική ζωή**

Προσπαθώντας να διαμορφωθεί μια εικόνα σχετικά με τον τρόπο που αλληλεπιδρούν τα μέλη της οικογένειας σε σχέσεις εκτός τους κόλπους της, περιγράφεται μια κατάσταση μειωμένης διάδρασης κυρίως όσον αφορά τους γονείς. Ο μεγαλύτερος γιος εκφράζει την μειωμένη διάδραση ως απόρροια της δουλειάς, ενώ ο μικρότερος γιος αναφέρει ότι είναι “κοινωνικός”, έχει σχέσεις και ποτέ δε βίωσε την μοναξιά.

«...δε συναναστρέφεται ο μπαμπάς μου με άλλους ανθρώπους...»

«...κι οι φίλοι μου για να με δούνε έρχονται στο μαγαζί, εγώ δεν έχω άλλο χρόνο. Μόνο καμιά φορά μπορεί να βγω μαζί τους μετά το κλείσιμο του μαγαζιού για κανένα ποτό. Τώρα όμως που θα αρχίσω να κλείνω αργά, οπότε ούτε αυτό προβλέπεται. Μόνο αν είναι κάποιος γνωστός σε κανένα μαγαζί και επιμένει για να πάμε, αλλά όχι να κανονίσω για να βγω...»

«...έχω έναν ξάδερφο, αλλά βρισκόμαστε άμα τύχει. Δεν έχουμε πολλά πάρε- δώσε...»  
«...καμιά φορά βγαίνουμε και με τον ξάδερφό μου, αλλά εκείνος μπορεί καμιά Κυριακή. Εμείς τις Κυριακές έχουμε πολύ κόσμο στο μαγαζί και δεν μπορούμε να φύγουμε...»  
«...υπάρχουν φίλοι, με τους οποίους κάνω πράγματα, βγαίνουμε, πάμε εκδρομές. Είμαι με μια κοπέλα τον τελευταίο καιρό και περνάμε καλά. Πάντα είχα ανθρώπους δίπλα μου, είμαι πολύ κοινωνικός και ποτέ δεν υπήρξα μόνος μου...»

#### Σχετικά με τη **διαχείριση του ελεύθερου χρόνου**

Οι γονείς περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζονται και αξιοποιούν τον ελεύθερό τους χρόνο. Οι δραστηριότητες που αφορούν θέματα εκτός σπιτιού συνδέονται τον πατέρα, ενώ η μητέρα ασχολείται με τα θέματα εντός σπιτιού. Ο μεγαλύτερος γιος περιγράφει την πλήρη έλλειψη χρόνου και ο μικρότερος γιος αφιερώνει μεγάλο μερίδιο ελεύθερου χρόνου στη δουλειά, προκειμένου να βοηθήσει τον αδερφό του.

«...2-3 φορές την εβδομάδα θα κατέβω στο κέντρο να περπατήσω. Η σύζυγος δε μπορεί να με ακολουθήσει...»

«...το απόγευμα θα δούμε μαζί τηλεόραση. Τώρα που άνοιξε κι ο καιρός βγαίνουμε και στο μπαλκονάκι μας και καθόμαστε...»

«...δεν έχω καταφέρει κι ούτε πρόκειται μέχρι να έρθει κι ο Π. στο μαγαζί να εξασφαλίσω χρόνο, προκειμένου να κάνω κάτι για τον εαυτό μου...»

«...τώρα που δε δουλεύω έχω, αν και λόγω του Προγράμματος δεν μπορώ να κάνω πολλά πράγματα. Μόνο το σαββατοκύριακο κι αυτό τώρα που ανοίγει ο καιρός πηγαίνω και βοηθάω τον Α...»

Στο πλαίσιο της διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου προκύπτει και η δυσκολία που αντιμετωπίζει ο Α. σε σχέση με την οικογένεια του. Αυτή η δυσκολία συνδέεται και με την υποκατηγορία “*δυσκολίες- ανησυχίες*”, όπου εκφράστηκε η έγνοια κάποιων μελών για την οικογένεια του Α. Παρακάτω ακολουθούν περιγραφές σχετικά με την **κατάσταση που επικρατεί στην οικογένεια του Α.** Η κατάσταση αυτή περιγράφεται ως αποτέλεσμα της πολύωρης απουσίας του Α. από το σπίτι. Ο περιορισμένος χρόνος που μπορεί να διαθέσει και να αφιερώσει στη σύζυγο και το παιδί του, φαίνεται ότι έχει επηρεάσει τη σχέση μεταξύ του ζευγαριού.

«...με την οικογένειά μου δεν μπόρεσα να εξασφαλίσω περισσότερο χρόνο. Το μόνο που κάνω τώρα είναι τις βροχερές μέρες να πηγαίνω στο σπίτι κάποιες ώρες και να περνάω μαζί τους, τώρα όμως που ανοίγει ο καιρός αυτό είναι πολύ δύσκολο να γίνει...»

«...το συζητάμε με τη σύζυγό μου και της λέω να κάνει υπομονή μέχρι να τελειώσει ο Π. και όλα θα φτιάξουν στη σχέση μας. Θα έχω περισσότερο χρόνο και θα κάνουμε πράγματα μαζί. Εκείνη όμως πιστεύει ότι δεν έχει σχέση με το μαγαζί, αλλά με εμάς...»

«...όταν θα τελειώσει με το καλό ο Π. την κοινότητα, μέχρι τότε δε νομίζω ότι μπορεί να αλλάξει κάτι. Ευτυχώς νιώθω ότι αντέχω ακόμη. Αν υπάρχει συμπαράσταση μπορεί κάποιος να τα καταφέρει. Συμπαράσταση, από όλους από τον Π., από τους γονείς μου, από την οικογένειά μου, όλοι μαζί. Γιατί σε εμένα είναι πολύ μεγάλο βάρος με το μαγαζί. Υπάρχουν φορές που μπορεί να είμαι μόνος μου στο μαγαζί και να έχει κόσμος και να μην προλαβαίνω...»

«...τώρα που αντιμετωπίζω κάποιες δυσκολίες με την οικογένεια μου, το έχω συζητήσει με τον Π...»

### Ως προς τα **ενδιαφέροντα και τα χόμπι**

Από τις περιγραφές προκύπτει ότι αυτό το διάστημα το μοναδικό μέλος της οικογένειας που έχει κάποια ενδιαφέροντα ή χόμπι είναι η μητέρα, η οποία ξεκίνησε να ασχολείται με το διάβασμα το κέντημα καθώς και εκφράζει την επιθυμία της να βγει έξω από το σπίτι. Οι γιοι, με την αιτιολογία της έλλειψης χρόνου εκφράζουν τη δυσκολία τους να ασχοληθούν με κάποια ενδιαφέροντα ή χόμπι. Η αποχή από κάθε είδους δραστηριότητα αποδίδεται για τον μεν Α. στις πολλές ώρες εργασία και για τον Π. στην πολύωρη παρουσία του στο Πρόγραμμα. Τέλος, ο μπαμπάς δηλώνει ότι αυτήν την περίοδο δεν δραστηριοποιείται σε κάτι.

«...έχω σταματήσει να παίζω ηλεκτρονικά στην τηλεόραση. Το έκανα συνήθως το μεσημέρι που ο σύζυγος κοιμότανε και χαλάρινα με αυτόν τον τρόπο. Τώρα θα πάρω ή να κεντήσω ή να διαβάσω και χαλαρώνω με αυτόν τον τρόπο...»

«...διαβάζω και μου αρέζει πάρα πολύ και ας μου φωνάζει ο σύζυγος...»

«...τώρα θα αρχίσω να κάνω πράγματα για εμένα. Θα κατέβω κάτω στην αγορά, όσες φορές πήγαινα ψώνιζα πάντα για τους άλλους. Δεν ψώνιζα, γιατί δεν με χρειάζονταν τα ρούχα, αφού δεν έβγαινα να πάω πουθενά. Έχει αλλάξει η διάθεσή μου, νιώθω καλύτερα και θέλω να το κάνω αυτό τώρα. Για αρχή νομίζω ότι αυτά φτάνουν...»

«...τώρα κάθομαι το μεσημέρι και κεντάω, που το έκανα και παλιότερα. Βέβαια εκείνος (ο σύζυγος) δεν το θέλει, γιατί θέλει να κάθομαι δίπλα του. Εγώ του είπα “αντί να κάθομαι δίπλα σου να καπνίζω, θα κάθομαι απέναντί σου να κεντάω”...»

«...ναι, κάνω πράγματα για εμένα. Έχω αρχίσει το κέντημα, πηγαίνω στις ομάδες γονέων. Μη νομίζεις, μου το απαγόρευσε, αλλά εγώ του είπα “ότι θέλω να πηγαίνω και θα πηγαίνω”. Μου είπε αν θέλω να πηγαίνω, τότε να το κάνω. Το διεκδίκησα, δεν ήταν απλή υπόθεση...»



«...το κυνήγι το έχω σταματήσει, για ψάρεμα αν βοηθήσει ο καιρός θα κατέβω...»

«...δεν έχω ελεύθερο χρόνο να ασχοληθώ με κάτι...»

«...λόγω του Προγράμματος δεν μπορώ να κάνω πολλά πράγματα...»

#### 4<sup>ος</sup> Άξονας/Κατηγορία ερωτήσεων: Η οικογενειακή θεραπεία

Με αυτή την κατηγορία ερωτήσεων η ερευνήτρια προσπάθησε να συγκεντρώσει πληροφορίες σχετικά με το πώς νιώθουν τα μέλη της οικογένειας σε σχέση με τις προσδοκίες που είχαν θέσει εξ αρχής, τις νέες προσδοκίες εφόσον υπάρχουν από τη συνέχιση των συνεδριών, καθώς και να παραθέσει κάποια σχόλια που προέκυψαν κατά την ανάλυση των δεδομένων.

##### Ως προς την εκπλήρωση των **προσδοκιών**

Από τις περιγραφές των μελών φαίνεται να αναγνωρίζεται ότι ορισμένοι βοηθήθηκαν μέσα από τη συγκεκριμένη θεραπευτική διαδικασία κι ότι υπήρξαν κάποιες αλλαγές, οι οποίες συνέβαλαν στη βελτίωση της κατάστασης που επικρατεί στο σπίτι. Ο μπαμπάς από την άλλη αναγνωρίζει ότι ο Π. βοηθήθηκε, χωρίς αυτός και η σύζυγός του να λάβανε κάποιου είδους βοήθεια. Αν και αναγνωρίζονται κάποιες αλλαγές, παρόλα αυτά σχεδόν όλοι θεωρούν ότι δεν έχουν φτάσει στο προσδοκώμενο αποτέλεσμα, αλλά χρειάζεται η συνέχιση της θεραπευτικής διαδικασίας.

«...όσον αφορά τον Π. νιώθω ότι οι προσδοκίες μου έχουν εκπληρωθεί κατά ένα μεγάλο ποσοστό. Όσον αφορά τον Α. σου είπα ότι αν δεν τα βρει με τον μπαμπά του, η κατάσταση θα παραμείνει η ίδια. Μου λείπει ο Α. από το σπίτι μας, μου λείπει η γυναίκα του, μου λείπει το παιδί του. Με τον Π. είναι πολύ καλύτερα συζητάει, είναι πιο ήρεμος...»

«...εμένα και τη γυναίκα μου δε μας βοήθησαν σε κάτι, αλλά βοήθησαν τον Π. του τόνωσαν το ηθικό, ότι δηλαδή κάποιοι ενδιαφέρονται, κάποιοι αγωνιούν για εκείνον για το τι κάνει και πως νιώθει, κατά τα άλλα οι σχέσεις μας καλές είναι...»

«...μας βοήθησαν οι οικογενειακές πάρα πολύ. Βοήθησαν τον Π., νιώθει ότι νοιαζόμαστε για εκείνον. Έχουμε έρθει όλοι πιο κοντά και έχει μειωθεί και η ένταση στις μεταξύ μας συζητήσεις...»

«...νομίζω ότι έχουμε πολύ δρόμο μπροστά μας. Αυτό που έχω να πω είναι ότι δεν περίμενα οι γονείς μου ότι θα ήταν σύμφωνοι να συνεχίσουμε τις συνεδρίες μετά κι από εκείνη την φορά που η μητέρα μου είπε ότι νιώθει ότι δεν έχει γίνει τίποτα. Από ότι φαίνεται για να θέλουν να συνεχίσουμε κάτι παίρνουν μέσα από όλο αυτό...»

«...γενικά, νιώθω ότι προχώρησε λίγο η κατάσταση. Μου έκανε εντύπωση που ο πατέρας μου δέχτηκε να συνεχίσουμε τις συνεδρίες, ήταν δική του πρωτοβουλία. Με χαροποίησε αυτή η κίνηση, γιατί κατάλαβα ότι δεν το κάνει μόνο για τον Π. αλλά κάνει καλό σε όλους μας...»

#### Όσον αφορά τις προσδοκίες από τη συνέχιση των συνεδριών

Η οικογένεια πρόκειται να συνεχίσει τις συνεδρίες οικογενειακής θεραπείας, γιατί όπως έχει περιγραφεί παραπάνω φαίνεται ότι ενώ συνέβησαν αλλαγές στην οικογένεια τους, οι αρχικοί τους στόχοι δεν εκπληρώθηκαν στο βαθμό που προσδοκούσαν. Για τη συνέχιση των συνεδριών ένας από τα μέλη και συγκεκριμένα ο Π. θέτει νέους στόχους, ενώ τα υπόλοιπα μέλη παραμένουν σταθεροί στους αρχικούς τους.

«...ένας νέος στόχος, θα μπορούσε ίσως να είναι η αυτονόμησή μου, να αυτοσυντηρούμαι, να κάνω κουμάντο στον εαυτό μου, αυτό όμως είναι κάτι που θα έρθει με το που θα τελειώσω το Πρόγραμμα. Δεν το πιέζω κιόλας, αφήνω τα πράγματα σε αυτόν τον τομέα να έρθουν μόνα του...»

«...δε βάζω νέους στόχους, απλώς θέλω να φτιάξουν ακόμη περισσότερο τα πράγματα. Έχουν γίνει κάποια βήματα, αλλά νομίζω ότι θα είμαστε καλά όταν ο μπαμπάς μου αρχίσει να μας ακούει και να συζητάμε και έτσι θα φτιάξουν και οι δικές μας σχέσεις...»

«...αυτό που ήθελα εξαρχής είναι μια οικογένεια δεμένη, είμαστε σε καλό δρόμο αλλά δεν φτάσαμε ακόμη σε αυτό. Οπότε αυτό που έχω ως στόχο είναι να δεθούμε ως οικογένεια...»

«...η οικογένειά μας δεν είναι τόσο ενωμένη όσο θα την ήθελα. Είμαστε πιο ενωμένη στο θέμα του Π. Ο ένας κρίκος της οικογένειας τώρα ενώθηκε (ο Π.) κι ο άλλος είναι ανοιχτός (ο Α.), όταν θα κλείσει κι ο άλλος κρίκος θα είμαι πολύ ικανοποιημένη και θα πω ότι η οικογένειά μας τώρα είναι ενωμένη. Θέλω να έρχεται ο Α. στο σπίτι, να μιλάμε. Για να κλείσει ο κρίκος πρέπει να γίνουν και από τους δυο (μπαμπά και γιο). Παλιότερα γινότανε, καλόπιανε λίγο τον μπαμπά. του ο Α. κι εκείνος δεν ήθελε πολύ, έκανε ένα βήμα πίσω. Του το έχω πει πολλές φορές, να έχουν τη γνώμη τους αλλά να κάνουν κάποιες φορές και το χατίρι του πατέρα τους. Αν δεν το κάνει αυτό ο Α. τα πράγματα δεν θα φτιάξουν. Είναι τόσο εύκολα τα πράγματα κι όμως τα κάνουν τόσο δύσκολα. Και για αυτό σκέφτομαι μήπως ο Α. το κάνει επίτηδες για να μην κατεβαίνει ο μπαμπάς στο μαγαζί και να κάνει εκείνος κουμάντο...»

«...όχι δε βάζω, όπως σου είπα εμείς ερχόμαστε για τον Π. για να καταλάβει ότι νοιαζόμαστε και ενδιαφερόμαστε για εκείνον...»

**Σχόλια σχετικά με τις συνεδρίες οικογενειακής θεραπείας**

Μέσα από την ανάλυση των δεδομένων προέκυψε η συγκεκριμένη υπό- κατηγορία και αφορά κάποια σχόλια τα οποία έκαναν τα μέλη της οικογένειας σχετικά με τον τρόπο που τα ίδια βίωσαν και αξιολόγησαν τη διαδικασία καθ' όλο το διάστημα που διήρκησαν οι συνεδρίες.

«...μετά την 3<sup>η</sup> ή 4<sup>η</sup> συνεδρία που είδα ότι η συζήτηση δεν εστιάζεται μόνο σε εμένα, αλλά σε όλη την οικογένεια, τότε είπα ότι είναι μια ομαδική διαδικασία που πρέπει να γίνει για να βοηθηθεί και η οικογένειά μου, αλλά και εγώ μέσα από αυτό...»

«...αυτό που έγινε εδώ δεν συνέβη ποτέ στο σπίτι μου. Να έρθουν να συζητήσουμε για τη δουλειά, να βρεθούμε όλοι ως οικογένεια και να συζητήσουμε...»

«...όχι ότι ποτέ δε συζητήσαμε, αλλά πάντα τα συζητούσαμε με φωνές κι όχι όπως εδώ...»

«...η αλήθεια είναι ότι συζητάμε και αυτό μας βοηθάει να καταλάβουμε και τον άλλον, αλλά να επιλύσουμε και κάποια προβλήματα που έχουμε...»

«...είναι οι μοναδικές στιγμές που βρίσκεται όλη η οικογένεια μαζεμένη και συζητάει...»

«...ενώ ήρθαμε εδώ για το πρόβλημα του Π. τελικά αυτό μπαίνει κάπου στην άκρη και συζητάμε για άλλα θέματα, όπως οι σχέσεις του μπαμπά με τον Α. και ως οικογένεια μας απασχολεί και η σχέση του Α. με τη σύζυγό του...»

«...οι συναντήσεις εδώ αποτελούν και κίνητρο για συζήτηση με τον σύζυγό μου. Πολλές φορές καθόμαστε και συζητάμε τι ειπώθηκε στη συνάντηση. Γενικά, συζητάμε όλοι μεταξύ μας, αν εξαιρέσεις τον μπαμπά με τον Α...»

## 6. Συμπεράσματα

Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων που έγινε με βάση τους 4 άξονες/ κατηγορίες δίνει σημαντικά ερεθίσματα για σχολιασμό και συζήτηση αναφορικά με το ρόλο που διαδραματίζει η οικογενειακή θεραπεία στη θεραπευτική διαδικασία της εξάρτησης από ναρκωτικές ουσίες.

Εξετάζοντας, λοιπόν, τα ευρήματα προκύπτουν τα παρακάτω:

- Η επικοινωνία διαμορφώνει τις σχέσεις και οι σχέσεις των τρόπων που επικοινωνούμε με τους άλλους. Αυτή η σύνδεση λοιπόν, δείχνει πως όλα τα μέλη της οικογένειας αλληλεπιδρούν και αλληλοεπηρεάζονται τόσο μεταξύ τους όσο και με το ευρύτερο σύστημα. Αν και τα μέλη της συγκεκριμένης οικογένειας δεν περιέγραψαν διαφορές στις μεταξύ τους σχέσεις πριν και μετά τη συμμετοχή τους στην οικογενειακή θεραπεία, παρόλα αυτά αναγνώρισαν κάποιες αλλαγές στον τρόπο που επικοινωνούν. Λαμβάνοντας υπόψη την έννοια της αλληλεπίδρασης, τότε μπορεί να ειπωθεί ότι πιθανόν έχουν συμβεί αλλαγές στις σχέσεις τους, τις οποίες ίσως να μην είναι ακόμη έτοιμα να κατανοήσουν.
- Η οικογένεια είναι ένα σύστημα του οποίου οι αλληλεπιδράσεις ή οι σχέσεις γίνονται κατανοητές ως επικοινωνίες. Η οικογένεια επιζητεί τη διατήρηση των επικοινωνιακών αλληλεπιδράσεων με σκοπό τη συνοχή του όλου. Οι αλληλεπιδραστικές δυσλειτουργίες εκδηλώνονται με τη μορφή συμπτωμάτων και επιφέρουν μεγάλο πόνο και οδύνη (Angel & Angel, 2010). Όταν οι δυσλειτουργικές επικοινωνιακές αλληλεπιδράσεις μεταβάλλονται, τότε σίγουρα μεταβάλλονται και οι σχέσεις. Τα μέλη της υπό μελέτη οικογένειας αναγνωρίζουν κάποιες αλλαγές που έχουν συμβεί στον τρόπο που επικοινωνούν. Αρχικά, παρατηρείται ότι ο μικρότερος γιος προσπαθεί να εκφράσει τα συναισθήματα και τις σκέψεις του στον πατέρα του, χωρίς να μεσολαβεί η μητέρα του. Ενώ το αρχικό μοτίβο ήταν η φυγή μετά από κάθε άρνηση, τώρα προχωράει παρακάτω και προσπαθεί μέσα από τις συζητήσεις και τα επιχειρήματα να διεκδικήσει το ρόλο και τη θέση του μέσα στην οικογένεια. Στον μπαμπά αναγνωρίζεται από όλους ότι “χαλάρωσε”, ότι δηλαδή έχει γίνει πιο διαλλακτικός και αυτό βοηθάει και τη μητέρα να του εκφράσει την αντίθετή της άποψη, ακόμη κι αν αυτό δεν οδηγεί σε κάποιο αποτέλεσμα. Επίσης, επιτεύχθηκε η μείωση των εντάσεων και των καβγάδων. Μάλιστα, σε συνδυασμό και με τη μετακίνηση του μπαμπά, παρατηρούμε μια προσπάθεια από τον μεγαλύτερο γιο, έτσι ώστε να αποκτήσει μια τυπική επικοινωνία και να μειώσει την συναισθηματική απόσταση με τον πατέρα του.

- Όπως έχει ήδη αναφερθεί ένα βασικό αξίωμα της επικοινωνίας είναι ότι έχει δυο “γλώσσες” (Angel & Angel, 2010) τη ψηφιακή ή λεκτική και την αναλογική ή μη λεκτική. Η ψηφιακή είναι ό,τι εκφέρεται με τον λόγο και η αναλογική είναι όλα όσα συμβαίνουν μέσα από τις εκφράσεις του σώματος. Σύμφωνα με τον Eisner (1991) ο ερευνητής που ακολουθεί ποιοτική μέθοδο παρατηρεί, κρατά σημειώσεις, περιγράφει και ερμηνεύει τα φαινόμενα. Ο ερευνητής είναι ενεργός όταν εργάζεται πάνω στο πεδίο που μελετά. Οι ποιοτικές μέθοδοι εξάλλου, απαιτούν να γίνεται χρήση όλων εκείνων των στοιχείων που ο αναδύονται. Ο ερευνητής, παρατηρεί και επεξεργάζεται τα σχόλια όσων σχετίζονται με το αντικείμενο αλλά ακόμα και τον τρόπο που τα υποκείμενα κάθονται ή συνομιλούν. Σύμφωνα με τα παραπάνω η πληροφορία σχετικά με τον άμεσο τρόπο επικοινωνίας μεταξύ του μπαμπά και του μικρότερου γιου, χωρίς τη μεσολάβηση τρίτου, επιβεβαιώθηκε και κατά τη διάρκεια της τελευταίας συνεδρίας. Στην τρίτη συνεδρία παρατηρείται ότι ενώ σε όλες τις προηγούμενες συναντήσεις η μαμά βρισκότανε ανάμεσα τους, στην τελευταία συνάντηση μπαμπάς και γιος καθότανε ο ένας δίπλα στον άλλον.
- Σχεδόν όλα τα μέλη της οικογένειας απέδιδαν στη μητέρα έναν ρόλο σημαντικό ως προς τη διατήρηση της σταθερότητας και της συνοχής της οικογένειας, πριν αλλά και κατά τη διάρκεια της εξάρτησης. Με την ολοκλήρωση της οικογενειακής θεραπείας αυτό δεν εκφράζεται ως σημερινή ανάγκη της οικογένειας, αλλά ως ανάγκη του παρελθόντος. Ίσως γιατί πλέον την ευθύνη για τη διατήρηση της συνοχής και της σταθερότητας της οικογένειας την ανέλαβε το εξαρτημένο μέλος της. Ο εξαρτημένος πολλές φορές παίρνει τον ρόλο του εξιλαστήριου θύματος θυσιάζοντας ό,τι πιο πολύτιμο διαθέτει. Σύμφωνα με τον Girard (1991) η θυσία προστατεύει όλα τα μέλη της οικογένειας από την αμοιβαία τους βία πάντα όμως μέσω του εξιλαστήριου θύματος. Παρεμβαίνοντας το μέλος της οικογένειας με την εξάρτηση, κατά τη στιγμή της κρίσης του οικογενειακού συστήματος εξυπηρετεί έναν ευγενή, θυσιαστικό σκοπό.
- Αυτό που κατά κύριο λόγο λείπει από την οικογένεια του εξαρτημένου είναι η αληθινή άμεση επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη της. Ο καθένας βρίσκεται σε συναισθηματική απόσταση από τον άλλον και συνήθως η επικοινωνία ανάμεσά τους χρειάζεται κάποιον ενδιάμεσο (Μάτσα, 2007). Ορισμένοι συγγραφείς θεωρούν ότι ο κύριος τρόπος λειτουργία της οικογένειας είναι η συναισθηματική υπερεμπλοκή μητέρας- γιου και η ολοκληρωτική απεμπλοκή του πατέρα (Alexander & Dibb, 1975). Η επικοινωνία και οι σχέσεις συμβάλλουν στην υιοθέτηση ρόλων από τα μέλη της οικογένειας. Κάποιοι από τους ρόλους αυτούς παρέμειναν σταθεροί, ενώ κάποιοι άλλοι μεταβλήθηκαν και αξιολογήθηκαν. Η αξιολόγηση έγινε σε πρώτο επίπεδο με ποσοτικά κριτήρια “λιγότερο”,

“περισσότερο”, “καθόλου” και σε δεύτερο επίπεδο ως προς το περιεχόμενο των μεταβολών. Με την ολοκλήρωση των συνεδριών η μητέρα φαίνεται ότι λειτουργεί λιγότερο ως *κυματοθραύστης*, *διαμεσολαβητής*, ενώ από τις περιγραφές φαίνεται να είναι περισσότερο *συμμετοχική* και λιγότερο *άβουλη*. Ο πατέρας περιγράφεται ότι είναι λιγότερο *αυταρχικός* και *απόλυτος*. Ο μεγάλος γιος παραμένει το ίδιο *εγωιστής* και *αδιάλλακτος*. Τέλος, ο μικρότερος γιος φαίνεται ότι έχει γίνει πιο *εκφραστικός* ως προς αυτά που νιώθει καθώς και έχει αρχίσει να υιοθετεί το ρόλο του *διαμεσολαβητή* και του *εξισορροπιστή* στη σχέση του μπαμπά με τον αδερφό του. Προκύπτει από τις περιγραφές ότι, όσο λιγότερο μεσολαβεί η μαμά στη σχέση του μπαμπά με τον μεγάλο γιο, τόσο περισσότερο εμπλέκεται στη σχέση αυτή με το ρόλο του διαμεσολαβητή ο μικρότερος γιος. Επίσης, όσο ο μπαμπάς είναι λιγότερο αυταρχικός τόσο και η μαμά καλείται να παρέμβει λιγότερο με το ρόλο του διαμεσολαβητή.

- Η διαδικασία λήψης αποφάσεων φαίνεται ότι δεν μπορεί να αποτελεί μια κατάσταση, η οποία περιλαμβάνει όλα τα μέλη της οικογένειας. Από τις περιγραφές προκύπτει ότι οι αποφάσεις σε εργασιακά ζητήματα, ενώ μέχρι πρόσφατα λαμβάνονταν από τον πατέρα, το τελευταίο διάστημα λαμβάνονται από τα αδέρφια. Το γεγονός αυτό ενισχύει και ενθαρρύνει τα δυο αδέρφια ως προς την ανάληψη πρωτοβουλιών. Η απόσυρση του πατέρα από τη δουλειά, και ο λιγότερο αυταρχικός χαρακτήρας, καθώς και η μικρότερη παρέμβαση της μητέρας βοηθάει και ωθεί τα παιδιά να αναλάβουν πρωτοβουλίες για θέματα για τα οποία υπό άλλες συνθήκες δεν θα είχαν τη δυνατότητα να το κάνουν.
- Αυτό που χαρακτηρίζει τις οικογένειες των εξαρτημένων είναι η αδυναμία τους να εκφράσουν ανοιχτά τα συναισθήματά τους (Stanton et al, 1978). Ο Minuchin (1979) υποστηρίζει ότι οι οικογένειες των εξαρτημένων αισθάνονται στερημένες από αγάπη, στοργή και ενδιαφέρον και αυτή η κατάσταση συναισθηματικής αποστέρησης προκαλεί στα μέλη της μια αίσθηση θυμού. Η έκφραση των συναισθημάτων και η διαχείριση της συναισθηματικής έντασης που προκαλεί ο θυμός φαίνεται ότι αποτελεί μια δύσκολη και επώδυνη διαδικασία για όλα τα μέλη της οικογένειας. Με την ολοκλήρωση των συνεδριών περιγράφηκαν κάποιες διαφοροποιήσεις στο συγκεκριμένο θέμα. Αρχικά, φαίνεται ότι όσο ο μεγάλος γιος προσπαθεί να μειώσει τη συναισθηματική απόσταση με τον πατέρα του τόσο του είναι πιο δύσκολο να του εκφράσει το θυμό του. Ο μικρότερος γιος δηλώνει κι εκείνος δυσκολία έκφρασης των συναισθημάτων προς τον πατέρα του, η οποία μειώνεται όσο ο μπαμπάς γίνεται περισσότερο διαλλακτικός και λιγότερο αυταρχικός.

- Σε κάθε οικογένεια παρατηρούνται κάποιοι άτυποι κανόνες λειτουργίας, οι οποίοι υπάρχουν και τηρούνται πιστά από όλα τα μέλη της οικογένειας. Η οικογένεια με εξαρτημένο μέλος όμως λειτουργεί με ελάχιστους ή καθόλου κανόνες (Barnes & Windle, 1987). Στη συγκεκριμένη οικογένεια ένας κανόνας είναι η μη διαφοροποίηση της μητέρας από τον πατέρα. Παρατηρείται ακόμα πως κάθε φορά που η μητέρα παρεμβαίνει στις σχέσεις είναι για να υποστηρίξει τον πατέρα. Ένας δεύτερος κανόνας είναι ότι ο πατέρας όταν έχει καλή σχέση με τον ένα γιο δεν έχει καλή σχέση με τον άλλον και το αντίστροφο. Η μητέρα διέκρινε αυτό το μοτίβο σχέσεων και στην πατρική οικογένεια του συζύγου της.
- Οι συμμαχίες ανάμεσα σε μέλη της οικογένειας και στα οικογενειακά υποσυστήματα είναι συχνά εμφανείς στις οικογένειες των εξαρτημένων (Kaufman & kaufman, 1979). Στη συγκεκριμένη οικογένεια διακρίνεται μια μορφή συμμαχίας, η οποία περιλαμβάνει στον έναν πόλο τα παιδιά και στον άλλον τους γονείς. Η τελική μορφή σχηματίζεται, αφού αρχικά η μητέρα βρίσκεται σε μια διαρκή κίνηση μεταξύ των δυο πόλων Η μητέρα βέβαια, σχεδόν πάντα καταλήγει στο να υπερασπίζεται το σύζυγό της.
- Σε οικογένειες με εξαρτημένο μέλος είναι σύνηθες ο ένας ή και οι δυο γονείς να ξοδεύουν πολλή ενέργεια στο να κερδίσουν ή να διατηρήσουν απόλυτο έλεγχο σε όλους τους τομείς της ζωής του νεαρού ατόμου (Fishman et al, 2009). Στην υπό μελέτη οικογένεια προκύπτει, πως οι γονείς ασκούν έλεγχο στο μικρότερο γιο μέσα από το θέμα των χρημάτων. Αυτό συνδέεται όμως και με την έλλειψη εμπιστοσύνης. Οι γονείς από την μεριά τους, επιβεβαιώνουν αυτήν την κατάσταση αναφέροντας ότι η μορφή του ελέγχου έχει μεταβληθεί από άμεση σε έμμεση, δηλαδή αντλούν τις απαραίτητες πληροφορίες μέσω τρίτων προσώπων.
- Η έννοια της εμπιστοσύνης των γονιών προς το μικρότερο γιο, για τη συγκεκριμένη οικογένεια, συνδέεται με την αποχή από τη χρήση ναρκωτικών ουσιών, την κατάχρηση αλκοόλ και τη διαχείριση χρημάτων. Από τα ευρήματα προκύπτει ότι, όσον αφορά τη χρήση ναρκωτικών ουσιών και την κατάχρηση αλκοόλ οι γονείς νιώθουν ασφαλής, αλλά δηλώνουν δυσκολία να εμπιστευτούν το γιο τους στο θέμα των χρημάτων. Η θέση που έχουν πάρει στο συγκεκριμένο ζήτημα οι γονείς, ενισχύεται από τον τρόπο με τον οποίο ο γιος διαχειρίζεται τα χρήματα επιβεβαιώνοντας συνεχώς την αδυναμία αυτονομίας του.
- Αποτέλεσμα των σχέσεων εμπιστοσύνης είναι η ανάληψη πρωτοβουλιών, μέσα από τη διαδικασία της αξιολόγησης και της λήψης αποφάσεων. Οι ρόλοι των γονιών συνιστούν μια αντίφαση ή παράδοξο, που περιορίζει σοβαρά τις πιθανότητες του εξαρτημένου ατόμου να κατακτήσει την ανεξαρτησία του. Στην πραγματικότητα, δεν “επιτρέπεται” στο παιδί να δημιουργήσει τις συνθήκες ή την

κατάσταση που χρειάζεται για να επιδείξει υπεύθυνη συμπεριφορά ή να κάνει τους γονείς του να την εκλάβουν ως τέτοια (Van Deusen & Urquhart, 2009). Όσον αφορά τον μεγάλο γιο φαίνεται πως τον βοήθησαν στη λήψη πρωτοβουλιών τα εξής :α) η μεταβολή του ρόλου της μητέρας του έτσι ώστε να μην παρεμβαίνει στις σχέσεις, β) η στάση του πατέρα, να μην εμπλέκεται σε θέματα που αφορούν τη δουλειά και γ) η μείωση των εντάσεων και των καβγάδων. Ο μικρότερος γιος, τώρα, εκφράζει τη δυσκολία του να αναλάβει πρωτοβουλίες. Η αδυναμία του αυτή, έγκειται κυρίως στο θέμα της εμπιστοσύνης, αλλά και στο γεγονός ότι σε περίπτωση που αυτό συμβεί θα προκληθούν εντάσεις και καβγάδες.

- Η μετάβαση του έφηβου στην ενήλικη ζωή είναι ένα στάδιο με πολλές αλλαγές. Η μεταβατική αυτή περίοδος προϋποθέτει την ετοιμότητα, τόσο του ίδιου το εφήβου όσο και όλων των μελών της οικογένειας. Οι σχέσεις που το εξαρτημένο άτομο δημιουργεί με την κουλτούρα των ναρκωτικών στην πραγματικότητα ενισχύουν την εξάρτησή του από την οικογένεια του, συμμετέχοντας με αυτόν τον τρόπο ο εξαρτημένος σε ένα ομοιοστατικό μοτίβο ταλάντωσης ανάμεσα στους ομηλικούς και την οικογένειά του (Stanton et al, 2009). Στη συγκεκριμένη οικογένεια φαίνεται ότι η εμφάνιση της εξάρτησης “καθήλωσε” το εξαρτημένο μέλος της στο στάδιο της εφηβείας και στις ταλαντεύσεις που κάνει ένας έφηβος ανάμεσα στην παιδική και την ενήλικη ζωή. Από τα ευρήματα προκύπτει ότι ο μικρότερος γιος νιώθει ότι οι γονείς του, του συμπεριφέρονται σαν να είναι έφηβος. Από την άλλη πλευρά η μητέρα περιγράφει ότι η συμπεριφορά του γιου της, ήταν παιδική, πριν ξεκινήσουν οι συνεδρίες. Τώρα, με το πέρασμα των συνεδριών πιστεύει πως η συμπεριφορά του, αντιστοιχεί σε ενήλικα 28 χρονών κι όχι στην ακριβή ηλικία του. Ο μπαμπάς ακόμα συνεχίζει να θεωρεί την συμπεριφορά του παιδική, ενώ μόνο ο μεγαλύτερος γιος αναγνωρίζει ότι η συμπεριφορά του αδερφού του αντιστοιχεί στην πραγματική του ηλικία.
- Σύμφωνα με τον μύθο της οικογενειακής αρμονίας (Angel & Angel, 2010) για πολλές οικογένειες υπήρχε καλή συνεννόηση στην οικογένεια πριν την εμφάνιση της εξάρτησης και όλα θα κυλούσαν αρμονικά, αν εξαφανιζόταν το σύμπτωμα. Η εξάρτηση όμως συνήθως καλύπτει πολλά “προβλήματα” μέσα στην οικογένεια, χωρίς να τα αφήνει να αναδυθούν. Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρείται ότι όταν η οικογένεια απομακρύνεται από τη σχέση του εξαρτημένου με την ουσία, τότε αναπτύσσει στο κόλπο της διάφορες σχέσεις, μη ή λιγότερο παραγωγικές. Ίδωμένη από αυτήν την σκοπιά, η συμπεριφορά του εξαρτημένου ατόμου εξυπηρετεί μια σημαντική προστατευτική λειτουργία και βοηθάει στη συντήρηση της ομοιοστατικής ισορροπίας του οικογενειακού συστήματος (Stanton et al, 2009). Οπότε οι ανησυχίες των μελών της οικογένειας μεταβάλλονται και



εστιάζονται σε θέματα γενικότερα σχέσεων αλλά και σε θέματα που μπορεί να αφορούν την υγεία ή την εργασία των μελών.

- Οι συνεδρίες οικογενειακής θεραπείας αποτέλεσαν ένα πλαίσιο ασφαλές για συζήτηση μεταξύ των μελών της οικογένειας. Στόχος όλων αποτελεί το “δέσιμο” της οικογένειας, το οποίο θεωρούν ότι θα προκύψει μέσα από τις συνεχείς συζητήσεις στις οποίες εκφράζουν τις σκέψεις, τις απόψεις, τα συναισθήματα και τις δυσκολίες τους. Αν και σχεδόν όλα τα μέλη υποστήριξαν πως οι συνεδρίες δεν εκπλήρωσαν πλήρως τις επιθυμίες τους, παρόλα αυτά θεωρούν ότι έφτασαν σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο, το οποίο όμως χρειάζεται βελτίωση και εξέλιξη.
- Κατά τη διεξαγωγή των συνεδριών τα μέλη της οικογένειας διαπίστωσαν ότι η εξάρτηση από ουσίες μπορεί να αποτελεί τον λόγο που η οικογένεια συμμετέχει στις συναντήσεις, αλλά ταυτόχρονα είναι και το αποτέλεσμα των σχέσεων που έχουν διαμορφώσει και του τρόπου που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Σύμφωνα με τον Mowatt (2009) η οικογενειακή θεραπεία θα πρέπει να αποσκοπεί στη σταδιακή μετατόπιση της “εξουσίας” από το εξαρτημένο άτομο ως ατομική ιδιότητα σε διαπροσωπικό χαρακτηριστικό, που μπορεί να επιλυθεί μέσα στην οικογένεια. Συμπεραίνεται λοιπόν, ότι η εξάρτηση δεν αφορά μόνο το εξαρτημένο άτομο, αλλά αφορά ολόκληρο το οικογενειακό σύστημα (Angel & Angel, 2010).
- Η περίοδος κατά την οποία η εξάρτηση εμφανίζεται και παραμένει στους κόλπους της οικογένειας αποτελεί μια περίοδο με εντάσεις, συγκρούσεις και την εξάρτηση να αποτελεί το επίκεντρο της. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, να μπαίνουν σε δεύτερη προτεραιότητα οι ανάγκες ή οι επιθυμίες των υπολοίπων μελών της οικογένειας, ενώ υπάρχουν φορές που παραγκωνίζονται. Η διάδραση με άλλους ανθρώπους που αποτελεί το κοινωνικό τους πλαίσιο είναι περιορισμένη και γενικώς η οικογένεια χαρακτηρίζεται από ένα είδους “εσωστρέφειας”. Έτσι λοιπόν, η οικογένεια διαμορφώνεται από ένα ανοιχτό σύστημα ενεργοποιημένο σε εξωτερικές δραστηριότητες σε κλειστό, όπου απομονώνεται από τις εξωτερικές επιδράσεις (Παπαδιώτη & Αθανασίου, 2000). Η οικογένεια με αυτόν τον τρόπο αποδυναμώνεται χάνοντας τα στηρίγματα που θα μπορούσε να βρει στις κοινωνικές της σχέσεις. Επιδιώκει να είναι αυτάρκης, προκύπτοντας μια κατάσταση “αποταγμένης αυτάρκειας”, όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο Kunz (1998). Στο παραπάνω πλαίσιο αποδίδεται η έλλειψη ενδιαφερόντων των μελών της. Ακόμα φαίνεται και ο τρόπος που είναι οργανωμένη η ζωή της με ανθρώπους έξω από τους κόλπους της οικογένειας. Φαίνεται λοιπόν, ότι μόλις η εξάρτηση αρχίζει να απομακρύνεται, η οικογένεια αποκεντρώνεται από την εστία της και με αργό ρυθμό τα μέλη της προσπαθούν να αναγνωρίσουν τις ανάγκες τους και να

επενδύσουν σε αυτές, γεγονός το οποίο ισχύει μόνο μετά τη βελτίωση των συμπτωμάτων (Stanton et al, 2009)

- Όσο η εξάρτηση παραμένει μέσα στην οικογένεια τόσο και άλλα θέματα σχέσεων δύσκολα θα προκύπτουν. Η μετάβαση της οικογένειας από το στάδιο της εξάρτησης στο στάδιο της απεξάρτησης πραγματοποιείται όχι μόνο με δείκτη την αποχή από τις ουσίες, αλλά και άλλων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων όπως η αλλαγή της στάσης ζωής. Πολλές φορές η εξαφάνιση του συμπτώματος δίνει το έναυσμα σε μη παραγωγικά θέματα σχέσεων να αναδυθούν και καλεί τα μέλη της οικογένειας να βρεθούν αντιμέτωποι με αυτά. Από έρευνες συμπεραίνεται ότι η εξάρτηση πολλές φορές προσφέρει στο εξαρτημένο άτομο και στην οικογένεια του μια “παράδοξη επίλυση” στο δίλημμα της διατήρησης ή της διάλυσης της οικογένειας (Stanton et al, 2009).
- Συχνά παρατηρούνται και παθολογικά συμπτώματα σε μέλη της οικογένειας, στα οποία η έναρξη και η επιδείνωση τους συνδέεται με την εμφάνιση της εξάρτησης (Angel & Angel 2010). Αν και στη συγκεκριμένη οικογένεια δεν μπορεί να συνδεθεί η εξάρτηση με την εμφάνιση κάποιας ασθένειας, παρόλα αυτά αναφέρεται από τους καπνιστές της οικογένειας ότι σε περιόδους άγχους και έντασης αυξάνουν τον αριθμό των ημερήσιων τσιγάρων. Έτσι λοιπόν φαίνεται ότι όσο απομακρύνονται οι σκέψεις γύρω από το θέμα της εξάρτησης τόσο ενδυναμώνεται η προσπάθεια των καπνιστών της οικογένειας για μείωση της συχνότητας του καπνίσματος.
- Η περίοδος της εξάρτησης είναι μια δύσκολη περίοδος, γιατί περιέχει πόνο, θλίψη και θυμό. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, όλα τα μέλη της οικογένειας περιμένουν με ανυπομονησία να περάσει και να μεταβεί η οικογένεια στο επόμενο στάδιο του κύκλου ζωής που διανύει. Ωστόσο, από απόσταση ασφαλείας πια μπορούμε να εντοπίσουμε εκτός από τις αρνητικές σκέψεις και συναισθήματα που δημιούργησε αυτήν η περίοδος και θετικά αποτελέσματα. Στην προκειμένη περίπτωση τα μέλη της οικογένειας περιγράφουν τον τρόπο που ελήφθησαν οι αποφάσεις σχετικά με τον τρόπο που θα διαχειριστούν την κατάσταση. Αναφέρουν ότι ήταν η πρώτη φορά που καθίσανε όλοι μαζί, συζήτησαν και αποφάσισαν από κοινού με ποιόν τρόπο θα προχωρήσουν παραπέρα. Όλα τα μέλη υιοθετώντας νέους ρόλους πια, κινητοποιήθηκαν προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, η οποία δεν ήταν μια μοναχική πορεία αλλά μια συλλογική διαδικασία. Όλα τα μέλη υιοθετώντας νέους ρόλους πια, κινητοποιήθηκαν προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, η οποία δεν ήταν μια μοναχική πορεία αλλά μια συλλογική διαδικασία. Η εξάρτηση συμβάλλει να έρθουν οι γονείς και όλα τα μέλη της οικογένειας πιο κοντά και να αρχίσουν να λειτουργούν συναισθηματικά. Αυτό

βέβαια δε σημαίνει ότι η σχέση τους είναι αρμονική, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις λογομαχούν διαρκώς και αλληλοκατηγορούνται επιρρίπτοντας τις ευθύνες ο ένας στον άλλον. Η κρίση που δημιουργείται από την εμφάνιση της εξάρτησης είναι ο μόνος τρόπος να συνεργαστεί η οικογένεια, προκειμένου να αντιμετωπίσει το πρόβλημα (Μάτσα, 2009).

- Όπως έχει ήδη αναφερθεί δεν υπάρχει μια συγκεκριμένη προσωπικότητα τοξικοεξαρτημένου κι ούτε ένα συγκεκριμένο προφίλ της οικογένειας του εξαρτημένου (Bergeret, 1999). Οπότε και τα αίτια εμφάνισης κάθε μορφής εξάρτησης ποικίλουν και ποτέ δεν είναι τα ίδια. Οι οικογένειες των εξαρτημένων συχνά αποποιούνται την ευθύνη για την εμφάνιση της εξάρτησης, ρίχνοντας όλο το βάρος σε εξωτερικά συστήματα και φορείς, όπως οι συνομήλικοι, το σχολείο, η γειτονιά, το θεραπευτικό πρόγραμμα (Stanton et al, 2009). Τα μέλη της συγκεκριμένης οικογένειας αναφέρουν ως βασικά αίτια εμφάνισης και εγκατάστασης της εξάρτησης: α)τη συναισθηματική πίεση, χωρίς τη δυνατότητα έκφρασής της β)την επιρροή από ομάδες ομηλίκων- αν και σύμφωνα με τον Blum και τους συνεργάτες του (1972) η ομάδα των ομηλίκων έχει ελάχιστη ή καμία επιρροή, όταν οι οικογενειακοί δεσμοί είναι ισχυροί γ)την έλλειψη ορίων, όπου παρατηρείται στις οικογένειες των εξαρτημένων το όριο ανάμεσα στο γονεϊκό υποσύστημα και το υποσύστημα των παιδιών τείνει να είναι δυσλειτουργικό και διαπερατό (Fishman et al, 2009) και δ) κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα της προσωπικότητας όπως η επιπολαιότητα, η συναισθηματική αστάθεια και ανωριμότητα.
- Για πολλές θεραπευτικές προσεγγίσεις η μείωση της χρήσης ή η αποχή από αυτήν αποτελούν τους δείκτες αποτελεσματικότητας μιας θεραπείας (Πουλόπουλος, 2010). Για την οικογενειακή θεραπεία η αποτελεσματικότητα αξιολογείται με ποιοτικά χαρακτηριστικά και κυρίως με αλλαγές/ μεταβολές που συμβαίνουν στις σχέσεις μεταξύ όλων των μελών της οικογένειας. Με την ολοκλήρωση των συνεδριών οικογενειακής θεραπείας όλα τα μέλη της οικογένειας νιώθουν ότι η εξάρτηση είναι μακριά τους. Η αναγνώριση κάποιων χαρακτηριστικών στη συμπεριφορά του “εξαρτημένου” μέλους της, τους κάνουν να νιώθουν ασφαλείς και σίγουροι. Σε αυτό το σημείο αξίζει να παρατηρηθεί ότι η αλλαγή στη συμπεριφορά του “εξαρτημένου” μέλους είναι αποτέλεσμα των αλλαγών που συνέβησαν το τελευταίο διάστημα σε όλη την οικογένεια.
- Σύμφωνα με στοιχεία προκύπτει ότι α)τα εξαρτημένα ενήλικα άτομα διατηρούν ακόμη επαφή με τους ανθρώπους που τους μεγάλωσαν και γενικά δεν αναμένεται να φύγουν ακόμη από το σπίτι, β)τα εξαρτημένα άτομα που κατάφεραν να απεξαρτηθούν δεν έμειναν με τους γονείς τους και γ)η θεραπεία συνδεόταν με τη

μη συγκατοίκηση με την οικογένειά τους (Stanton et al, 2009). Η πορεία ενός εξαρτημένου ατόμου προς την αυτονομία συνοδεύεται συνήθως από μια σιωπηρή απειλή κρίσης στην οικογένεια, η οποία φαίνεται πιο καταστροφική από την εξάρτηση (Mowatt, 2009). Κάθε διαδικασία ατομικοποίησης βιώνεται ως αμφισβήτηση της οικογενειακής υπόστασης και κατά συνέπεια θεωρείται ως απειλή (Angel & Angel, 2010). Στο σημείο αυτό είναι άξιο λόγου να καταγραφεί το γεγονός ότι πλέον αρχίζει να εκφράζεται από κάποια μέλη της οικογένειας, έστω και ως σκέψη η απομάκρυνση του μικρότερου γιου από το σπίτι με σκοπό την αυτόνομη διαβίωση. Μέχρι σήμερα η αυτόνομη διαβίωση χαρακτηριζόταν με αρνητικά συναισθήματα και σκέψεις επειδή συνδέονταν με την περίοδο της εξάρτησης. Σήμερα, αν και τα δεδομένα δεν επαρκούν για την εξαγωγή συμπεράσματος, παρόλα αυτά κρίνεται αναγκαίο να επισημανθεί ότι η έκφραση αυτής της ανάγκης τη δεδομένη στιγμή, συνδέεται με τις μεταβολές που έχουν συμβεί στις σχέσεις όλων, οι οποίες αναδεικνύουν στο σύνολό τους μια πιο “ενήλικη” συμπεριφορά του μικρότερου γιου.

### ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το φαινόμενο της εξάρτησης είναι πολυπαραγοντικό και για την αντιμετώπισή του θα πρέπει να αναδυθούν όλοι οι παράγοντες και ο τρόπος με τον οποίο συνδέονται με αυτό.

Η συμβολή της οικογένειας αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς παράγοντες για την παραμονή του εξαρτημένου σε θεραπεία. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, μελέτες αναδεικνύουν τη συμπεριφορά, τη στάση και τη δυναμική της οικογένειας ως τους σημαντικότερους παράγοντες για την εγκατάλειψη ή την παραμονή του εξαρτημένου ατόμου στην θεραπεία (Baukeland & Lundwall, 1975).

Συνεπώς, τα αποτελέσματα της θεραπείας αποτελούν μέρος μια συνεχής κυκλικής διαδικασίας αλληλεπίδρασης στην οποία συμμετέχουν η οικογένεια, το θεραπευτικό πρόγραμμα, η ομάδα οικογενειακής θεραπείας. Η εμπλοκή των άμεσων συγγενών του εξαρτημένου αυξάνει την προσέλευση και την παραμονή του στην θεραπεία. Ταυτόχρονα προσφέρεται μια απάντηση στις ανάγκες ψυχολογικής στήριξης των μελών της οικογένειας, που βρίσκονται σε επαναλαμβανόμενη κατάσταση έντονου άγχους και ζουν συχνά σε συνθήκες μειωμένης ποιότητας ζωής.

Έχει σημασία για τη θεραπευτική ομάδα να έχει υπόψη της, ότι παράγοντες βιολογικοί, ψυχολογικοί, οικογενειακοί και κοινωνικοί συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν όταν παρουσιάζεται εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες, αλλά κανένας από όλους αυτούς τους παράγοντες από μόνος του, δεν αποτελεί την αιτία (Bergeret, 1999). Η θεραπευτική παρέμβαση πρέπει να υπολογίζει την πολυπλοκότητα του φαινομένου και να παρέχει μία πολυδιάστατη φροντίδα σε ατομικό αλλά και σε οικογενειακό επίπεδο.

Η μέθοδος της οικογενειακής θεραπείας είναι μια ψυχοθεραπευτική προσέγγιση η οποία στοχεύει στην αξιοποίηση και εισαγωγή πληροφοριών, έτσι ώστε να αλλάζουν οι δυναμικές των σχέσεων και οι αλληλεπιδράσεις στο οικογενειακό πλαίσιο στο οποίο παρουσιάζεται το “πρόβλημα” (σύμπτωμα). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αλλάζει ο τρόπος επικοινωνίας και ο τρόπος που διαμορφώνονται οι σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας και αυτό να συνδέεται με την μείωση ή και την επίλυση του προβλήματος.

Συμπεραίνεται λοιπόν, ότι η εξάρτηση δεν αφορά μόνο το εξαρτημένο άτομο, αλλά αφορά ολόκληρη την οικογένεια. Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι θεραπευτικές παρεμβάσεις που περιλαμβάνουν τις οικογένειες μπορούν να δρουν και προληπτικά στην αντιμετώπιση της ψυχολογικής δυσφορίας των μελών της οικογένειας.

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι η εργασία αυτή δεν είχε ως στόχο να επιβεβαιώσει προηγούμενες έρευνες με αντικείμενο τον τρόπο αλληλεπίδρασης των μελών της οικογένειας πριν και μετά τη συμμετοχή τους στην οικογενειακή θεραπεία, παρότι αναδείχτηκαν πολλά από τα ήδη γνωστά σχήματα αλληλεπίδρασης. Σκοπός ήταν να αναδειχθούν, εφόσον υπάρχουν, οι διαφοροποιήσεις στις σχέσεις των μελών της και πως αυτές διαμορφώθηκαν με την ολοκλήρωση των συνεδριών.

Επίσης, ο διερευνητικός χαρακτήρας και το μέγεθος αυτής της έρευνας δεν επιτρέπει γενικεύσεις σε σχέση με τα αποτελέσματα. Στην ποιοτική έρευνα άλλωστε, οι αξιώσεις για γενικεύσεις είναι περιορισμένες και είναι συνηθισμένη η αναζήτηση κοινωνικών τάσεων ή η αποκάλυψη κρυμμένων δομών και σχέσεων (Ιωσηφίδης, 2003).

Τέλος, η σημασία των ευρημάτων συζητείται σε σχέση με τα δεδομένα της βιβλιογραφίας και πρέπει να διεξαχθεί περαιτέρω έρευνα στον τομέα της αξιολόγησης των παρεμβάσεων αυτών.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αγγελόπουλος Ν., (2009), Ιατρική ψυχολογία και ψυχοπαθολογία. Μια σύγχρονη ψυχιατρική, τόμος α΄, τόμος β΄, Βήτα, Αθήνα

Angel S., Angel P., (2010), Οι τοξικοεξαρτημένοι και οι οικογένειές τους. Μια συστημική προσέγγιση. University Studio Press, Θεσσαλονίκη

Bell J., (2001), Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας, Gutenberg, Αθήνα

Bentovim A., Bingley L., (1987), Η γονεϊκή φροντίδα και η διαταραχή της παροχής της: Μερικές κατευθύνσεις για την αξιολόγηση του παιδιού, των γονέων και της οικογένειας. Σύγχρονα θέματα παιδοψυχιατρικής, τόμος α΄, μέρος β΄, κεφ. 10, σ.σ 239-255, Καστανιώτη, Αθήνα

Bergeret J. (1999), Τοξικοεξάρτηση και προσωπικότητα. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Γεωργάκας Π., (2007), Εξάρτηση μια ατομική επιλογή, απεξάρτηση μια συλλογική διαδικασία, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη,

Γεωργάκας Π., (2005), Σας χρειαζόμουν αλλά ήσασταν «Αλλού». Αφηγείται το παιδί ενός εξαρτημένου γονέα, Λυδία, Θεσσαλονίκη

Γεωργάκας Π., (2002), Εξαρτήσεις. Η έκφραση μιας κοινωνικής, οικογενειακής και ατομικής δυσλειτουργίας, β΄ έκδοση, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη

Γιαννούσης Γ., (2008), Διερεύνηση της τοξικοεξαρτημένης προσωπικότητας, Εξαρτήσεις, Επιστημονική Περιοδική Έκδοση για Θέματα Εξαρτήσεων, τεύχος 13, σ.σ 24-55, Κ.Ε.Θ.Ε.Α,

Γιωσαφάτ Μ., (1987), Ο κύκλος ζωής της οικογένειας και η ανάπτυξη του παιδιού, Σύγχρονα Θέματα Παιδοψυχιατρικής, τόμος α΄, Καστανιώτη, Αθήνα

Fishman H., C., Stanton M., D., Rosman L., B., Θεραπεία με οικογένειες εφήβων τοξικομανών, Στο Οικογενειακή θεραπεία για την κατάχρηση ουσιών και την εξάρτηση, σ.σ 362-385, Ερευνητές, Αθήνα

Girard R. (1991), Το εξιλαστήριο θύμα. Η βία και το ιερό, Εξάντας, Αθήνα

Ομάδα Εξωτερικής Εποπτείας Προσωπικού, Πρόγραμμα Εναλλακτικής Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων, Ψυχιατρικού Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης, 2004-2011

Ιωσηφίδης Θ., (2008), Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες, Κριτική, Αθήνα

Ιωσηφίδης Θ., (2003), Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες, Κριτική, Αθήνα.

Κουκουτσάκη Α., (2002), Χρήση ναρκωτικών, ομοφυλοφιλία: Συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ποινικού και ιατρικού ελέγχου, Κριτική, Αθήνα



Κυριαζή Ν., (1998), Η κοινωνιολογική έρευνα, κριτική επισκόπηση των μεθόδων και τεχνικών, Ελληνικές Επιστημονικές Εκδόσεις, Αθήνα

Λιάππας Ι., (1992), Ναρκωτικά. Εθιστικές ουσίες, κλινικά προβλήματα, αντιμετώπιση. Πατάκη, Αθήνα

Μαρινοπούλου Μ., Κεφαλάς Π., (2003), Ψυχικοί παράγοντες της χρήσης τοξικών ουσιών, Εξαρτήσεις, Επιστημονική Περιοδική Έκδοση για Θέματα Εξαρτήσεων. Τεύχος 4, σ.σ 47-51, Κ.Ε.Θ.Ε.Α,

Μάτσα Κ., (2008), Ψυχοθεραπεία και τέχνη στην απεξάρτηση. Το «παράδειγμα» του 18 άνω, Άγρα, Αθήνα

Μάτσα Κ., (2007), Ψάξαμε ανθρώπους και βρήκαμε σκιές. Το αίνιγμα της τοξικομανίας, Άγρα, Αθήνα

Μάτσα Κ., (1998), Ένταξη σε θεραπευτικό πρόγραμμα απεξάρτησης. Δέσμευση αλλαγής. Ηθικά ζητήματα, Τετράδια Ψυχιατρικής, τεύχος 62, σ.σ 123-130, Αθήνα

McArdle P., Wieggersma A., Gilvarry E., Kolte B., McCarthy S., Fitzgerald M., Brinkley A., Blom M., Stoeckel I., Pierolini A., Michels I., Johnson R., Quensel S., (2002), Χρήση ουσιών των εφήβων στην Ευρώπη: Ο ρόλος της οικογενειακής δομής, της οικογενειακής λειτουργίας και του φύλου, Εξαρτήσεις, Επιστημονική Περιοδική Έκδοση για Θέματα Εξαρτήσεων, τεύχος 2, σ.σ 62-75, Κ.Ε.Θ.Ε.Α

Mialaret G., (1997), Εισαγωγή στις επιστήμες της Αγωγής, Τυπωθήτω, Αθήνα

Minuchin S., Fishman C., (2007), Τεχνικές οικογενειακής θεραπείας, Ερευνητές-Κ.Ε.Θ.Ε.Α, Αθήνα

Mowatt D., (2009), Χρήση της πρώτης επαφής για την αξιολόγηση του οικογενειακού συστήματος, Στο Οικογενειακή θεραπεία για την κατάχρηση ουσιών και την εξάρτηση, σ.σ 87-98, Ερευνητές, Αθήνα

Μπακιρτζής Ν. Κ., (1998), Σκέψεις γύρω από την κλινική έρευνα, Σεμινάριο Ελληνικής Εταιρίας Κλινικής Κοινωνικής Έρευνας, Θεσσαλονίκη

Μπακιρτζής Ν. Κ., (1996), Η δυναμική της αλληλεπίδρασης στην επικοινωνία, Gutenberg, Αθήνα

Ναυρίδης Κ., (1994), Κλινική Κοινωνική Ψυχολογία, Παπαζήση, Αθήνα

Παπαγεωργίου Γ., (1998), Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική Έρευνα, Τυπωθήτω, Αθήνα,

Παπαδιώτη-Αθανασίου Β., Σοφτά-Ναλλ Λία, (2006), Οικογενειακή- συστημική θεραπεία. Βασικές προσεγγίσεις, θεωρητικές θέσεις και πρακτική εφαρμογή. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα

Παπαδιώτη- Αθανασίου Β., (2000), Οικογένεια και όρια. Συστημική Προσέγγιση, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Πομίни Β. (2004), Οικογένεια και χρήση ουσιών: Μοντέλα αλληλοεπίδρασης και θεραπευτικές προσεγγίσεις. Στο: Λιάππας Ι.Α., Πομίни Β. (επιμέλεια έκδοσης). Ουσιοεξάρτηση: σύγχρονα θέματα. ΙΤΑΚΑ - Ελληνικό Τμήμα, σ.σ. 119-141, Αθήνα

Πουλόπουλος Χ., (2010), Εξαρτήσεις. Οι θεραπευτικές κοινότητες, 5<sup>η</sup> έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Reichelt S., Christensen B., (1990), Σκέψεις κατά τη διάρκεια μιας μελέτης για την οικογενειακή θεραπεία, Family Process, Νορβηγία

Schlirpe A., Schweitzer J., (2008), Εγχειρίδιο της συστημικής θεραπείας και συμβουλευτικής, University Studio Press, Θεσσαλονίκη

Σταλίκας Α., (2005), Μέθοδοι έρευνας στην ψυχολογία, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα

Stanton M.D., Todd T. C., Berger H., Carr E., Cook L., Fishman C. H., Haley J., Hargrove E. H., Heard D., Kirschner S., Kleiman J., Lande G., Mowatt D., O'Brien C., Riley P., Rosman B., Scott S., Steier F., Urquhart P., Van Deusen J., Woody G., (2009), Οικογενειακή θεραπεία για την κατάχρηση ουσιών και την εξάρτηση. Ερευνητές, Αθήνα

Σφήκας Θ., (2002), Οι αλλαγές στη συστημική επιστημολογία και η εγγραφή τους στο πεδίο της ψυχοθεραπείας, Μετάλογος, Τεύχος 1, σ.σ. 4-14, Θεσσαλονίκη

Τσαούσης Δ., (1980), Τα ναρκωτικά σαν κοινωνικό φαινόμενο, Εκλογή θεμάτων κοινωνικής πρόνοιας, τεύχος 52, σ.σ 81-92

Van Deusen J., Urquhart P., (2009), Αντιμέτωποι με τη σύνταξη: Δουλεύοντας με ηλικιωμένους γονείς, Στο Οικογενειακή θεραπεία για την κατάχρηση ουσιών και την εξάρτηση, σ.σ 326- 336, Ερευνητές, Αθήνα

Φίλιας Β., (1993), .Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τεχνικές των κοινωνικών ερευνών, Gutenberg, Αθήνα

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Ackerman N., (1972), The psychodynamics of family life, Basic books Inc., New York

Alexander B., Dibb G., (1975), Opiate addicts and their parents, family process, vol 14, p.p 499-514

Andersen T., (1991), The reflecting team: Dialogues and dialogues about the dialogues, New York

Andersen T., (1987), The reflecting team: Dialogue and met- dialogue in clinical work, Family process, vol 26, p.p 415-428

Antaki C., Rapley M., (1996), Quality of life talk: the liberal paradox of psychological testing. Discourse and society

Bahr S., Marcos A., Maughan S., (1995), Family educational and peer influences on the alcohol use of female and male adolescents, Journal of studies on alcohol, vol 56, p.p 457-469

Barnes G. Windle M., (1987), Family factors in adolescent alcohol and drug abuse, Drug and alcohol abuse in children and adolescence, Paediatrician, vol 14, p.p 13-18

Bauer W. M., Gaskell G., (2000), Qualitative Researching with text, image and sound, A practical Handbook, Sage

Baukeland F., Lundwall L., (1975), Dropping out of a treatment: a critical review, Psychological Bulletin, vol 82, p.p 738-783

Bepko C., Krestan H. (1985), The responsibility trap: A blueprint for treating the alcoholic family. The Free Press, New York.

Berelson B., (1984), Content Analysis in Communication Research, Hafner Press, New York

Berg B.L., Mansveit J., (2000), Writing in, speaking out: communicating qualitative research. In Qualitative research methods in human geography, South Melbourne: Oxford University Press

Blum R. et associates (1972), Horatio Alger's children. San Francisco, Jossey Bass

Bukstein O. G., Brent D.A., Kaminer Y.,(1989), Co morbidity of substance abuse and other psychiatric disorders in adolescents, American Journal Psychiatrics

Cohen L., Manion L., (1992), Research methods in education, 3<sup>rd</sup> edition, Routledge, London

Crafoord C. (1980), Put the booze on the table: Some thoughts about family therapy and alcoholism. Journal of Family Therapy, vol 2 p.p 71-81

Denzin K. N., Lincoln S. Y., (1998), *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, Sage

Dinkmeyer D., McKay G.D, (1976), *The Parents Handbook. Systematic training for effective parenting*, Circle Pines, American Guidance Service

Dole V.P., Nyswander M.A., (1965), A medical treatment for diacetyl morphine (heroin) addiction, *Journal American Medical Association*, vol 193, p 646

Eisner W. E, (1991), *The enlightened eye, qualitative inquiry and the enhancement of educational practice*, Macmillan, New York

Farrell A., White K., (1998), Peer influences and drug use among urban adolescents: family structure and parent- adolescent relationships as protective factors. *Journal of consulting and clinical psychology*, vol 92, p.p 248-258

Fine M., Vanderslice V., (1992), *Methodological issues in applied psychology*, Plenum Press, New York

Gale E. J., Long K. J., (1996), *Theoretical foundations of family therapy*, Family therapy sourcebook, p.p 1-24, 2<sup>nd</sup> edition, Guilford Press, New York

Geertz C., (1973), *The interpretation of cultures*, Basic Books, New York

Greenstein N.T, (2006), *Methods of family research*, 2<sup>nd</sup> edition, Sage, U.S.A,

Ginieri-Coccosis M., Liappas I.A., Tzavellas E., Triantafillou E., Soldatos K. (2007), Detecting change in quality of life and psychiatric symptomatology following an in-patient detoxification programme for alcohol-dependent individuals: the use of WHOQOL-100. *In Vivo*, 21:99-106

Hess L., (1995), Changing family patterns. In Rutter M., Smith D., *Western Europe: Opportunity and risk factors for adolescent development. Psychosocial disorders in young people*, pp 104-193, Chichester, Willey & Sons

Hoffman F.G., (1983), *A handbook on drug and alcohol abuse*, 2<sup>ND</sup> edition, Oxford University Press, Oxford

Hope S., Power C., Rogers B., (1998), The relationship between parental separation in childhood and problem drinking in adulthood. *Addiction*, vol 93, p.p 505-514

Jackson D., D., (1957), The question of family homeostasis, *In Psychiatry Quarterly*, vol 31, p.p 79-90

Jeammet Ph., (1991), *Adolescence et dependence*, Interventions, vol 32

Jorgensen L. D., (1989), *Participant Observation. A methodology for human studies*, applied social research methods series, Vol 15, Sage

Kaufman E., Kaufmann P., (1992), The application of the basic principles of family therapy to the treatment of drug and alcohol abusers *In Family Therapy of Drug and Alcohol Abuse*. 2nd edition, p.p 287-314, Allyn & Bacon, U.S.A

Kaufman E., Kaufmann P., (1979), From a psychodynamic orientation to a structural family therapy approach in the treatment of drug dependency, *In* Family Therapy of Drug and Alcohol Abuse., p.p 43-54, Allyn & Bacon, U.S.A

Kaminer Y., (1994), Adolescent substance abuse: A comprehensive guide to theory and practice, Plenum Press, New York

Krippendorff K., (1980), Content Analysis, An introduction to its methodology, Sage

Kriz J., (1990), Pragmatik systemischer therapie- theorie II: der Mensch als Bezugspunkt systemischer perspektiven , *In*: system familie 3, vol 2, p.p 97-107

Kvale S., (1996), Interviews, an introduction to qualitative research interviewing, Thousand Oaks, Sage

Kunz M., (1998) Les toxicomanes, L' Harmattan

Leshner A., (1997), Addiction is a brain disease and it matters, Science, Vol 278.

Lincoln Y. S., Guba E., ( 1985), Naturalistic inquiry, Sage, U.S.A

Ludewig K., (1992), Systemische therapie. Grundlagen klinischer theorie und praxis, Stuttgart Klett

Marques A., Formigoni M., (1998), Family intervention influences adherence and outcome in psychotherapeutic treatment for alcohol/ drug dependence. Alcoholism: clinical and experimental research, vol 22

Miller P., (1997), Family structure, personality, drinking, smoking an illicit drug use: a study of U.K teenagers, Drug and alcohol dependence, vol 45, p.p 121-129

Minuchin S., (1979), Constructing a therapeutic reality *In* family therapy of drug and alcohol abuse, Sage, U.S.A

Minuchin S., (1974), Families and family therapy, Cambridge, Harvard University Press

McLeod J., (2001), Qualitative research in counselling and psychotherapy, Sage, London

Morel A., Herve F., Fontaine B., (1997), Soigner les toxicomanes, Dunod

Moser C.A., Kalton G., (1981), Survey Methods in Social Investigation, Heimemann Educational Books, London

Murphy E., Dingwall R., Greatbatch D., Parker S.,.. Watson P., (1998), Executive summary. Qualitative research methods in health technology assessment: A review of the literature, Health Technology Assessment (HTA), vol 2, no 16, U.K

Nathan T., (1998), Psychotherapies, Odile Jacob,

Oppenheim N.A., (1992), Questionnaire design, interviewing and attitude measurement, London

Olievenstein Cl., (1977), Il n' y a pas des drogues heureux, Laffont

Pedinielli L.J., Rouan G., Bertagne P., (1997), Psychopathologie des addictions., Serie Nodules, Paris

Perakyla A., (1997), Reliability and validity in research based on transcripts. In Qualitative research. Theory, method and practice, Sage, London

Peshkin A., (1985), Virtuous subjectivity in the participant observer's. Exploring clinical methods for sound research, p.p 124-135, Sage, Beverly Hills

Piercy P.F., Fontes A. L., Bischof H.G., Chang H. Y., (1996), Family therapy with several specific presenting problems, Family therapy sourcebook, p.p 319-349, 2<sup>nd</sup> edition, Guilford Press, New York

Piercy P.F., Wetchler L.J., (1996), Structural, strategic and systemic family therapies, Family therapy sourcebook, p.p 50-78, 2<sup>nd</sup> edition, Guilford Press, New York

Preuss U.W., Schuckit M.A., Smith T.L., Barnow S., Danko G.P. (2002), Mood and anxiety symptoms among 140 children from alcoholic and control families. Drug and Alcohol Dependence, vol 67, p.p 235-242

Rubin J. H., Rubin S. I., (1995), Qualitative interviewing, the art of hearing data, Sage, London

Satir V.M., & Bitter J. R., (1991), The therapist and family therapy: Process model, Family counselling and therapy, Itasca, Peacock

Satir V.M., (1982), Human validation process model. Family counselling and therapy, 2<sup>nd</sup> edition, Itasca, Peacock

Schneider J. Kirk, Bugental T. F. James, Fraser Pierson J., (2001), The Handbook of Humanistic Psychology. Learning Edges in Theory, Research and Practice, Sage

Stanton D., Todd T., Heard S., Kirschner J., Kleiman D., Mowatt D., Riley P., Scott S., Deusen J., (1978), Heroin addiction as a family phenomenon: A new conceptual model, The American Journal of Drug and Alcohol Abuse, Vol. 5, No. 2 , p.p 125-150

Steinglaas P., (1988), The alcoholic family: Drinking problems in a family context. U.S.A

Steinglaas P., (1979), Family therapy with alcoholics. A review in family therapy of drug and alcohol abuse, Allyland Bacon, U.S.A,

Tassin J.P., (1998), Drogues, dependence et dopamine, La recherché, Vol 306.

Tuckman B. W., (1972), Conducting educational research, New York

Varescon Is., (2005), Psychopathologie des conduits addictives. Alcoolisme et toxicomanie, Belin,

Vungkhanching M., Sher K.J., Jackson K.M., Parra G.R., (2004), Relation of attachment style to family history of alcoholism and alcohol use disorders in early adulthood In Drug and Alcohol Dependence, vol 75 p.p 47-53

Von Bertalanffy L., (1968), General system theory, New York

Weber P.R., (1990), Basic Content Analysis, 2<sup>nd</sup> Edition, Sage

Wengraf T., (2001), Qualitative Research Interviewing, Sage

Wetchler L.J., Piercy P.F., (1996), Experiential family therapies, Family therapy sourcebook, p.p 79-105, 2<sup>nd</sup> edition, Guilford Press, New York

World Health Organization- W.H.O (1994), Lexicon of alcohol and drug terms, Geneva

Willke H., (1993), Systemtheorie 4. Auflage, Stuttgart

Yin K. R., (1994), Case Study Research. Design and Methods, 2<sup>nd</sup> edition, Sage

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ



**ΕΝΤΥΠΟ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ**

Αξιότιμε κύριε/α,

Στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας», της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας πρόκειται να πραγματοποιηθεί έρευνα με θέμα *“Η συμβολή της οικογενειακής θεραπείας σε πρόγραμμα απεξάρτησης. Μελέτη οικογένειας”*.

Σκοπός της έρευνας είναι να μελετήσει θέματα σχετικά με την έννοια της χρήσης, τις οικογενειακές σχέσεις, τον τρόπο επικοινωνίας, τη διαχείριση συναισθημάτων κ.α μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας.

Η συμμετοχή στην έρευνα περιλαμβάνει τη μαγνητοφώνηση συνεντεύξεων πριν την έναρξη της οικογενειακής θεραπείας, την ελάχιστη συμμετοχή σε 6 (έξι) συνεδρίες οικογενειακής θεραπείας και τέλος, τη μαγνητοφώνηση συνεντεύξεων με την ολοκλήρωση των 6 συνεδριών.

Η συμμετοχή σας σε όλα τα στάδια της έρευνας είναι ζήτημα εξαιρετικής σπουδαιότητας. Σωστές ή λάθος απαντήσεις δεν υπάρχουν, χρειάζονται μόνο ειλικρινείς, αυθόρμητες απαντήσεις.

Επίσης, πρέπει να γνωρίζετε ότι τα προσωπικά σας δεδομένα θα διατηρηθούν απόρρητα και ότι τα αποτελέσματα της έρευνας θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς.

Τέλος, ο χρόνος που θα αφιερώσετε είναι σημαντικός, καθώς παράλληλα με το επιστημονικό μέρος της έρευνας οι πληροφορίες που θα συγκεντρωθούν θα βοηθήσουν και το σχεδιασμό των υπηρεσιών απεξάρτησης, έτσι ώστε να προσαρμοστούν στις δικές σας ανάγκες.

Σας ευχαριστούμε εκ των προτέρων για τη συνεργασία σας.

Με εκτίμηση,

Γεωργία Σαρρή (ερευνήτρια)

Οδυσσεάς Μουζάς (επιβλέπων καθηγητής)

Ο/Η υπογεγραμμένος.....

δηλώνω ότι δέχομαι να συμμετάσχω στην έρευνα που θα διεξαχθεί με θέμα *“Η συμβολή της οικογενειακής θεραπείας σε πρόγραμμα απεξάρτησης. Μελέτη οικογένειας”*.

Ημερομηνία

Ονοματεπώνυμο

Υπογραφή

**ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ****ΑΤΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ**

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ:

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΓΕΝΝΗΣΗΣ:

ΕΡΓΑΣΙΑ:

ΒΑΘΜΙΔΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ:

**Πριν την έναρξη της οικογενειακής θεραπείας****Περίοδος εξάρτησης**

- Πως βίωσες την περίοδο της χρήσης;
- Ποια είναι η άποψή σου για την ουσία; Αν βοηθάει ή αν δυσκολεύει σε κάτι
- Θεωρείς ότι επέφερε αλλαγές στην οικογένειά σου; Αν ναι ποιες είναι αυτές;
- Μετά από όλα αυτά πως ορίζεις την εξάρτηση από ουσίες;
- Ποια τα αίτια της χρήσης;
- Τι θεωρείς ότι έκανε στη δική σου οικογένεια η εξάρτηση;

**Σχέσεις**

- Μπορείτε να περιγράψεις πως είναι η κατάσταση στο σπίτι σήμερα;
- Πως είναι η σχέση σου με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς σου;

**Επικοινωνία**

- Ορισμός επικοινωνίας
- Πως θα περιέγραφες τον τρόπο που επικοινωνείς με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς σου;

**Συναισθήματα- Θυμός**

- Έκφραση ή μη, θετικών ή αρνητικών συναισθημάτων
- Στη οικογένειά σου με ποιόν τρόπο εκφράζεις, αν εκφράζεις το θυμό;
- Τι έκβαση μπορεί να έχει η έκφραση του θυμού σου;
- Σε στιγμές έντονου θυμού πως διαχειρίζεται η οικογένεια την κατάσταση; (αναλυτικά για όλες τις συνθέσεις των μελών της)

**Διαφωνίες**

- Σε στιγμές που διαφωνείτε πως διαχειρίζεται η οικογένεια σου την κατάσταση;
- Τι έκβαση μπορεί να έχει μια διαφωνία; (λογομαχία, ύβρεις, σωματική βία κ.α)
- Συνήθως για ποια θέματα διαφωνείς με τους γονείς σου ή τα παιδιά αντίστοιχα;
- Συνήθως για ποια θέματα διαφωνούν οι γονείς;
- Τι έκβαση μπορεί να έχει μια διαφωνία; (λογομαχία, ύβρεις, σωματική βία κ.α)

- Μπορεί η διαφωνία μεταξύ των μελών της οικογένειας να έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία συμμαχιών; Αν ναι, πως διαμορφώνονται αυτές;

**Αποφάσεις**

- Με ποιόν τρόπο- διαδικασία λαμβάνονται οι αποφάσεις;
- Ποιοι συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων οικογενειακών ζητημάτων
- Μπορεί η διαδικασία λήψης αποφάσεων να έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία συμμαχιών; Αν ναι, πως διαμορφώνονται αυτές;

**Δυσκολίες**

- Υπάρχουν κάποια θέματα που να σας δυσκολεύουν ως οικογένεια (οικονομικά, εργασιακά, ελ. χρόνου κ.α) εκτός της χρήσης;
- Αν όχι, κάτι που ίσως να μην είναι τόσο ευχάριστο

**Εργασία**

- Εργάζεσαι; Αν ναι/ όχι για ποιο λόγο;
- Αν ναι, πως είναι για εσένα αυτήν η περίοδος (έγνοιες, προβλήματα, έλλειψη χρόνου κοκ)
- Αν όχι, πως είναι για εσένα αυτήν η περίοδος (έγνοιες, προβλήματα, έλλειψη χρόνου κοκ)

**Οικονομικός τομέας**

- Πως αξιολογείς τα οικονομικά της οικογένειας αυτήν την περίοδο;

**Κατάσταση υγείας- Σωματικά ενοχλήματα**

- Ποια είναι η κατάσταση της υγείας σου;
- Ποια είναι η κατάσταση της υγείας και των υπολοίπων μελών της οικογένειας;

**Κοινωνική ζωή**

- Ποια η σχέση με φίλους/ συγγενείς/ συναδέλφους.

**Ελεύθερος χρόνος**

- Πως περνάς τον ελεύθερο χρόνο σου; (ταξίδια, εκδρομές, τν κ.α)
- Ποιος ο χρόνος μεταξύ των μελών της οικογένειας

**Ενδιαφέροντα**

- Υπάρχει κάτι με το οποίο ασχολείστε ως χόμπι; (εθελοντισμός, άθληση, καλλιτεχνικά κ.α)

**Οικογενειακή θεραπεία**

- Ποιες οι προσδοκίες σου από την οικογενειακή θεραπεία;

### **Με την ολοκλήρωση της οικογενειακής θεραπείας**

#### **Οικογενειακή θεραπεία**

- Οι συνεδρίες της οικ. θεραπείας έχουν ανταποκριθεί στις προσδοκίες σου;
- Αν ναι/ όχι σε ποιους τομείς-επίπεδο
- Θεωρείς ότι σε βοήθησε η συμμετοχή στην οικογενειακή θεραπεία;
- Αν ναι, σε τι σε βοήθησε;
- Τι σκέφτεσαι για το μέλλον σε σχέση με την οικογενειακή θεραπεία;

#### **Σχέσεις**

- Μπορείτε να περιγράψεις πως είναι η κατάσταση στο σπίτι σήμερα;
- Πως είναι η σχέση σου με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας σου;

#### **Επικοινωνία**

- Ορισμός επικοινωνίας
- Πως θα περιέγραφες τον τρόπο που επικοινωνείς με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας σου;

#### **Συναισθήματα- Θυμός**

- Έκφραση ή μη, θετικών ή αρνητικών συναισθημάτων
- Στη οικογένειά σου με ποιόν τρόπο εκφράζεις, αν εκφράζεις το θυμό;
- Τι έκβαση μπορεί να έχει η έκφραση του θυμού σου;
- Σε στιγμές έντονου θυμού πως διαχειρίζεται η οικογένεια την κατάσταση; (αναλυτικά για όλες τις συνθέσεις των μελών της)

#### **Διαφωνίες**

- Σε στιγμές που διαφωνείτε πως διαχειρίζεται η οικογένεια σου την κατάσταση;
- Τι έκβαση μπορεί να έχει μια διαφωνία; (λογομαχία, ύβρεις, σωματική βία κ.α)
- Συνήθως για ποια θέματα διαφωνείς με τους γονείς σου ή τα παιδιά αντίστοιχα;
- Συνήθως για ποια θέματα διαφωνούν οι γονείς;
- Τι έκβαση μπορεί να έχει μια διαφωνία; (λογομαχία, ύβρεις, σωματική βία κ.α)
- Μπορεί η διαφωνία μεταξύ των μελών της οικογένειας να έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία συμμαχιών; Αν ναι, πως διαμορφώνονται αυτές;

#### **Αποφάσεις**

- Με ποιόν τρόπο- διαδικασία λαμβάνονται οι αποφάσεις;
- Ποιοι συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων οικογενειακών ζητημάτων
- Μπορεί η διαδικασία λήψης αποφάσεων να έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία συμμαχιών; Αν ναι, πως διαμορφώνονται αυτές;

#### **Δυσκολίες**

- Υπάρχουν κάποια θέματα που να σας δυσκολεύουν ως οικογένεια (οικονομικά, εργασιακά, ελ. χρόνου κ.α) εκτός της χρήσης;

- Αν όχι, κάτι που ίσως να μην είναι τόσο ευχάριστο

#### **Εργασία**

- Εργάζεσαι; Αν ναι/ όχι για ποιο λόγο;
- Αν ναι, πως είναι για εσένα αυτήν η περίοδος (έγνοιες, προβλήματα, έλλειψη χρόνου κοκ)
- Αν όχι, πως είναι για εσένα αυτήν η περίοδος (έγνοιες, προβλήματα, έλλειψη χρόνου κοκ)

#### **Οικονομικός τομέας**

- Πως αξιολογείς τα οικονομικά της οικογένειας αυτήν την περίοδο;

#### **Κατάσταση υγείας- Σωματικά ενοχλήματα**

- Ποια είναι η κατάσταση της υγείας σου;
- Ποια είναι η κατάσταση της υγείας και των υπολοίπων μελών της οικογένειας;

#### **Κοινωνική ζωή**

- Ποια η σχέση με φίλους/ συγγενείς/ συναδέλφους.

#### **Ελεύθερος χρόνος**

- Πως περνάς τον ελεύθερο χρόνο σου; (ταξίδια, εκδρομές, τν κ.α)
- Ποιος ο χρόνος μεταξύ των μελών της οικογένειας

#### **Ενδιαφέροντα**

- Υπάρχει κάτι με το οποίο ασχολείστε ως χόμπι; (εθελοντισμός, άθληση, καλλιτεχνικά κ.α)

#### **Περίοδος εξάρτησης**

- Ποια είναι η άποψή σου για την ουσία; Αν βοηθάει ή αν δυσκολεύει σε κάτι
- Θεωρείς ότι επέφερε αλλαγές στην οικογένειά σου; Αν ναι ποιες είναι αυτές;
- Μετά από όλα αυτά πως ορίζεις την εξάρτηση από ουσίες;
- Ποια τα αίτια της χρήσης;
- Τι θεωρείς ότι έκανε στη δική σου οικογένεια η εξάρτηση;